

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Галецька Ю. В.

СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Навчально-методичний посібник

Кам'янець-Подільський
2018

УДК 376.016:91(075.18)
ББК 74.35я73
Г 15

Рецензенти:

Дмитрієва І.В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Супрун М.О., доктор педагогічних наук, професор кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Вержиховська О.М., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рекомендовано вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 6 від 26.06. 2018 р.

Галецька Ю.В.

Г 15 Спеціальна методика викладання географії: навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: _____, 2018. – 116 с.

Посібник «Спеціальна методика викладання географії» є навчально-методичним комплексом, що забезпечує вивчення відповідної дисципліни і розроблений для студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта за освітньою програмою «Олігофренопедагогіка». Включає у себе навчальну та робочу програми дисципліни, конспекти лекцій, плани практичних та лабораторних занять, завдання для самостійної науково-дослідної роботи студентів, питання до заліку, список основної та додаткової літератури, термінологічний словник.

УДК 376.016:91(075.18)
ББК 74.35я73

Галецька Ю.В., 2018

ПЕРЕДМОВА

У спеціальних загальноосвітніх закладах «Географія» займає одне з провідних місць серед навчальних предметів, забезпечуючи вивчення рідного довкілля, сприяючи розвитку етнічного патріотизму, екологічному, національному та інтернаціональному вихованню.

Вивчення географії у спеціальній загальноосвітній школі має значне корекційне значення, оскільки географічний матеріал в силу свого змісту володіє великими можливостями для розвитку найбільш слабких сторін пізнавальної діяльності дітей з порушеннями розумового розвитку: уваги, спостережливості, пам'яті, вміння порівнювати та аналізувати предмети, явища, які спостерігаються; розуміти їх причинно-наслідкові залежності тощо.

Посібник складається з навчальної і робочої програми, конспекту лекцій, планів практичних та лабораторних занять, завдань самостійної та індивідуальної роботи, питань підсумкового контролю, списку рекомендованої літератури, термінологічного словника. В додатки винесено навчальну програму з природознавства для 1-5 класів, навчальну програму з географії для 6-9 класів спеціальної загальноосвітньої школи для дітей з порушеннями розумового розвитку.

У посібнику «Спеціальна методика викладання географії» подані та розкриті зміст курсу географії у спеціальній загальноосвітній школі; особливості побудови навчальної програми, методи та прийоми навчання географії дітей з порушеннями розумового розвитку; форми організації навчального процесу; особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії; специфіка проведення уроків в 1-5 класах спеціальної загальноосвітньої школи; методика уроків географії в 6-9 класах; методика організації домашньої навчальної роботи; дидактична суть здійснення проблемного навчання на уроках географії тощо.

Навчально-методичний посібник «Спеціальна методика викладання географії» призначений для використання студентами спеціальності 016 Спеціальна освіта за освітньою програмою Корекційна освіта. Олігофренопедагогіка, корекційними педагогами, асистентами вчителя загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивним та інтегрованим навчанням.

1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Спеціальна методика викладання географії» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму підготовки 6.010105 «Корекційна освіта. Олігофренопедагогіка».

Тип дисципліни: цикл дисциплін професійної та практичної підготовки, нормативна частина циклу.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: навчально-виховна робота з географії у спеціальній загальноосвітній школі для дітей з порушеннями розумового розвитку.

Міждисциплінарні зв'язки: з корекційною педагогікою, спеціальними методиками природознавства, історії.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Методика викладання географії в спеціальній загальноосвітній школі.

Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Спеціальна методика викладання географії» є вивчення студентами змісту, форм організації та особливостей проведення навчально-виховної роботи з географії у спеціальній загальноосвітній школі для дітей з порушеннями розумового розвитку.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни «Спеціальна методика викладання географії»: вивчити науково-теоретичні основи побудови процесу навчання, виховання та корекції порушень у дітей в спеціальному закладі, ознайомитися з основними методами та принципами організації роботи з учнями під час навчання географії в спеціальній загальноосвітній школі та вміти застосовувати їх на практиці.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: зміст курсу географії у спеціальній загальноосвітній школі; особливості побудови навчальної програми, методи та прийоми навчання географії дітей з порушеннями розумового розвитку; форми організації навчального процесу; особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії; специфіку проведення предметних уроків в 1-5 класах спеціальної загальноосвітньої школи; методику уроків географії в 6-9 класах; методику організації домашньої навчальної роботи; дидактичну суть здійснення проблемного навчання на уроках географії в спеціальній загальноосвітній школі.

вміти: розробляти календарний та тематичний плани з географії, плани-конспекти уроків; здійснювати поурочне планування; використовувати різноманітні наочні засоби при викладанні географії в спеціальній загальноосвітній школі для дітей з порушеннями розумового розвитку; проводити дидактичні ігри та створювати проблемні ситуації на уроках географії; планувати і здійснювати позаурочну та позакласну роботу; облаштовувати географічний майданчик, краєзнавчий куточок; володіти

навичками роботи з географічними приладами, географічними мапами та іншими посібниками.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 144 години / 4 кредита ECTS.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Методика викладання географії в спеціальній загальноосвітній школі.

Завдання та зміст вивчення географії в спеціальній загальноосвітній школі. Методи та прийоми навчання географії школярів з порушеннями розумового розвитку. Застосування словесних методів в навчанні географії. Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії. Форми організації навчального процесу з географії. Предметні уроки – основа вивчення географії. Наочні засоби та їх використання в навчанні географії учнів спеціальної загальноосвітньої школи. Практичні і самостійні роботи учнів на уроках географії. Географічна карта в спеціальній загальноосвітній школі. Географічний майданчик та краєзнавчий куточок. Методика організації домашньої навчальної роботи з географії. Дидактична суть проблемного навчання географії. Позакласна робота з географії в спеціальній загальноосвітній школі. Засвоєння знань географічної карти школярами з порушеннями розумового розвитку. Робота з планом місцевості на уроках географії в спеціальній загальноосвітній школі. Робота з картою на уроках географії.

Рекомендована література:

1. Бабешко О.О. Методика навчання географії: посібник [для вчителів і студентів-географів педуніверситетів] / О.О. Бабешко. – Умань : АЛМІ, 2005. – 263 с.
2. Байназарова О.О. Загальна географія. 6 клас: посібник для вчителя / О.О. Байназарова, А.М. Байназаров, І.В. Гринь, А.А. Гринь. – Х.: Ранок, 2006. – 240 с.
3. Галецька Ю.В. До питання використання міжпредметних зв'язків на уроках географії у спеціальному загальноосвітньому навчальному закладі для розумово відсталих дітей / Ю.В. Галецька // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 7, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2016. – Т.2. – С. 32-40.
4. Галецька Ю.В. Використання словесних методів навчання на уроках географії в допоміжній школі / Ю.В. Галецька // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Випуск 4. – С.32-33.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 230 с.
6. Географія: теорія і практика [монографія] / М.Г. Криловець. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 301 с.
7. Географія. // Укл. Одинченко Л.К., Скиба Т.Ю. Програма для 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. – К.: МОН, 2015. – 49 с.
8. Коберник С. Методика викладання географії в школі: навчально-методичний посібник. – К.: Стафед-2, 2000. – 320 с.
9. Коберник С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : навч. посіб. / С.Г. Коберник., Р.Р. Коваленко., О.Я. Скуратович.; за ред. С.Г. Коберніка. – К. : Навч. книга, 2005. – 319 с.

10. Корнєєв В.П. Технології в навчанні географії / В.П. Корнєєв. – Х.: Основа, 2004. – 112 с.
11. Корнєєв В.П. Форми організації навчання в школі: посібник для вчителя. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. – 224 с.
12. Круглик Л. І., Паламарчук Л. Б. Вивчення проблем соціальної географії в школі: навч.-метод. посібник. – Кам'янець-Подільський: "Абетка-НОВА", 2001. – 140 с.
13. Лаврук М. М. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів: навчально-методичний посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 136 с.
14. Методика викладання географії / Упорядк. Н. Муніч, В. Серебряй. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 170 с.
15. Методика обучения географии в общеобразовательных учреждениях: учебное пособие для студентов вузов / [Душина И.В., Пятунин В.Б., Летагин А.А. и др.] ; под ред. И.В. Душиной. – М. : Дрофа, 2007. – 509 с.
16. Одинченко Л.К. Краєзнавчий підхід у викладанні географії в допоміжній школі / Л.К. Одинченко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. XV. – С. 295-298.
17. Одинченко Л.К. Методична організація роботи зі структурними компонентами підручника географії в навчанні дітей з розумовою відсталістю / Л.К. Одинченко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 7, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2016. – Т.2. – С. 244-254.
18. Одинченко Л. К. Шляхи підвищення ефективності вивчення своєї області в курсі географії допоміжної школи / Л. К. Одинченко, І. С. Корсун // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2013. – Вип. 23(1). – С. 279-286.
19. Одинченко Л.К., Скиба Т.Ю. До проблеми навчально-методичного забезпечення курсу «Географія України» в спеціальній школі для дітей з вадами інтелектуального розвитку / Л.К. Одинченко, Т.Ю. Скиба // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 5, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2015. – Т.1. – С. 228-241.
20. Петрова Н.Н. Методика преподавания географии в дифференцированной школе / Н.Н. Петрова – М. : Блик и Ко, 2000. – 335 с.
21. Пороцкая Т.И. Обучение географии во вспомогательной школе: пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1977. – 159 с.
22. Природознавство. // Укл. Блеч Г.О., Трикоз С.В. Програма для підг., 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. – К.: МОН, 2014. – 49 с.
23. Програма з географії для 6-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей // Укл. Липа В.О., Одинченко Л.К. – К.: МОН, 2009. – 38 с.
24. Програми для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Географія. / [авт.-уклад. В.О. Липа, Л.К. Одинченко]. – Київ, 2010. – С. 21-79.
25. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. – Частина 2. Навчання і виховання дітей. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — 186 с.
26. Синьов В.М. Корекційна спрямованість процесу формування географічних знань в учнів допоміжної школи / В.М. Синьов // Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / Віктор Миколайович Синьов. – К. : «МП Леся», 2010. – С. 55-91.
27. Товстоган В.С. Основи географії зі спеціальною методикою викладання: навчально-методичні рекомендації до практичних занять з курсу. Для студентів спеціальності 7.010106 «Дефектологія». – Херсон: ПП. Вишемирський, 2004. – 11 с.

28. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика : монографія / О. М. Топузов. – К. : Фенікс, 2007. – 304 с.
29. Финаров Д.П. Методика обучения географии в школе : учеб. пособие для студентов вузов / Д.П. Финаров. – М. : АСТ: Астрель, ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 382 с.
30. Шоробура І.М. Шкільна географічна освіта: історія, проблеми, перспективи. – Кам'янець–Подільський: Абетка, 2005. – 350 с.
31. Я і Україна. // Укл. Трикоз С.В. Програма для 5-6 класів спеціальних загальноосвітніх закладів для розумово відсталих дітей. – К.: МОН, 2009. – 20 с.

Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

Засоби діагностики успішності навчання: усне опитування, самостійні роботи, контрольні роботи, виконання ІНДЗ, тестові завдання.

Структурно-логічна схема дисципліни

2. РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 0101 Педагогічна освіта	Нормативна	
	Напрямок підготовки 6.010105 «Корекційна освіта»		
Модулів – 1	Спеціальність (професійне спрямування): Олігофренопедагогіка.	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 1		4-й	3-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання Розробка календарного та тематичного планувань з географії		Семестр	
Загальна кількість годин – 144			
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 3		Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції
	32 год.		6 год.
	Практичні, семінарські		
	32 год.		4 год.
	Лабораторні		
	8 год.		
	Самостійна робота		
	72 год.		134 год.
Індивідуальні завдання: год.			
Модульні контрольні роботи			
7	7		
Вид контролю: залік			

Примітка:

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 72:72

для заочної форми навчання – 10:134

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: вивчення студентами змісту, форм організації та особливостей проведення навчально-виховної роботи з географії у спеціальній загальноосвітній школі.

Завдання дисципліни: вивчити науково-теоретичні основи побудови процесу навчання, виховання та корекції порушень у дітей в спеціальному закладі, ознайомитися з основними методами та принципами організації роботи з учнями з порушеннями розумового розвитку під час навчання географії та вміти застосовувати їх на практиці.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати: зміст курсу географії у спеціальній школі; особливості побудови навчальної програми, методи та прийоми навчання географії дітей з порушеннями розумового розвитку; форми організації навчального процесу; особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії; специфіку проведення предметних уроків в 1-5 класах спеціальної школи; методику уроків географії в 6-9 класах; методику організації домашньої навчальної роботи; дидактичну суть здійснення проблемного навчання на уроках географії в спеціальній школі.

вміти: розробляти календарний та тематичний плани з географії, плани-конспекти уроків; здійснювати поурочне планування; використовувати різноманітні наочні засоби при викладанні географії в спеціальній загальноосвітній школі; проводити дидактичні ігри та створювати проблемні ситуації на уроках географії; планувати і здійснювати позаурочну та позакласну роботу; облаштовувати географічний майданчик, краєзнавчий куточок; володіти навичками роботи з географічними приладами, географічними мапами та іншими посібниками.

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Методика викладання географії в спеціальній загальноосвітній школі.

Тема 1. Вступ до предмету. Завдання та зміст курсу географії в спеціальній школі.

Тема 2. Методи та прийоми навчання географії школярів з порушеннями розумового розвитку. Застосування словесних методів в навчанні географії.

Тема 3. Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії.

Тема 4. Форми організації навчального процесу з географії.

Тема 5. Предметні уроки – основа вивчення географії.

Тема 6. Наочні засоби та їх використання в навчанні географії учнів спеціальної школи.

Тема 7. Практичні і самостійні роботи учнів на уроках географії.

Тема 8. Географічна карта в спеціальній школі.

Тема 9. Географічний майданчик та краєзнавчий куточок в спеціальній школі.

Тема 10. Методика організації домашньої навчальної роботи з географії.

Тема 11. Дидактична суть проблемного навчання географії.

Тема 12. Позакласна робота з географії в спеціальній школі.

2.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Методика викладання географії в спеціальній школі.												
Тема 1. Вступ до предмету. Завдання та зміст курсу географії в спеціальній школі.	12	3	2	-		6	11	-	-	-		11
Тема 2. Методи та прийоми навчання географії школярів з порушеннями розумового розвитку. Застосування словесних методів в навчанні географії.	12	3	4	-		6	13	1	-	-		12
Тема 3. Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії.	12	2	2	1		6	13	1	1	-		11
Тема 4. Форми організації навчального процесу з географії.	13	3	4	1		6	14	1	1	-		12
Тема 5. Предметні уроки – основа вивчення географії.	13	3	2	1		6	11		-	-		11
Тема 6. Наочні засоби та їх використання в навчанні географії учнів спеціальної школи.	13	3	2	1		6	12	1	-	-		11
Тема 7. Практичні і самостійні роботи учнів на уроках географії.	11	2	2	1		6	12	-	1	-		11
Тема 8. Географічна карта в спеціальній школі.	13	2	3	1		6	11	-	-	-		11
Тема 9. Географічний майданчик та краєзнавчий куточок в спеціальній школі.	11	2	2	1		6	11		-	-		11
Тема 10. Методика організації домашньої навчальної роботи з географії.	12	4	3	-		6	13	1	1	-		11
Тема 11. Дидактична суть проблемного навчання географії.	11	4	2	-		6	12	1	-	-		11
Тема 12. Позакласна робота з географії в спеціальній школі.	11	2	2	1		6	11		-	-		11
Усього годин	144	32	32	8		72	144	6	4	-		134

Зміст теоретичної підготовки

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть годин	Література	Наочні посібники, ТЗН
1.	<p>Тема 1. Вступ до предмету. Завдання та зміст курсу географії в спеціальній школі. Завдання методики географії. Особливості побудови навчальної програми. Зміст курсу географії в спеціальній школі.</p>	3	<p>Основна: 1, 4, 7 Додаткова: 7, 9, 12</p>	<p>Таблиця «Зміст і роль шкільної географії», підручники 5-9 кл.</p>
2.	<p>Тема 2. Методи та прийоми навчання географії школярів з порушеннями розумового розвитку. Застосування словесних методів в навчанні географії. Методи і прийоми навчання географії. Розповідь вчителя на уроці географії. Застосування бесіди на уроці географії. Види бесід. Робота з підручником.</p>	3	<p>Основна: 2, 3, 5, 20 Додаткова: 2, 8, 10, 25</p>	<p>Підручники 5-9 кл., наочність до уроків</p>
3.	<p>Тема 3. Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії. Повідомлення вчителем нового навчального матеріалу. Закріплення знань учнів на уроках географії та різноманітність домашніх завдань. Перевірка знань учнів.</p>	2	<p>Основна: 4, 9, 13, 19 Додаткова: 6, 11, 14, 24</p>	<p>Географічні таблиці, схеми</p>
4.	<p>Тема 4. Форми організації навчального процесу з географії. Урок географії в спеціальній школі. Структура та типи уроків. Планування роботи вчителя. Екскурсія.</p>	3	<p>Основна: 5, 13, 18, 21 Додаткова: 7, 12, 14</p>	<p>Програма і підручники 6-9 кл., наочність до уроків Плани роботи вчителя</p>
5.	<p>Тема 5. Предметні уроки – основа вивчення географії. Суть та значення предметних уроків. Зміст предметних уроків.</p>	3	<p>Основна: 3, 7, 15, 18 Додаткова: 3, 13, 15, 19</p>	<p>Програма і підручники 1-5 кл., наочність до уроків</p>
6.	<p>Тема 6. Наочні засоби та їх використання в навчанні географії учнів спеціальної школи.</p>	3	<p>Основна: 1, 5, 19 Додаткова: 4, 8, 18</p>	<p>Географічні картини, таблиці, схеми, малюнки,</p>

	<p>Географічні спостереження. Застосування картин і фотографій. Використання на уроках географії об'ємних посібників. Застосування малюнків та креслень при вивченні географії. Використання навчальних фільмів на уроках географії в спеціальній школі.</p>			колекції
7.	<p>Тема 7. Практичні і самостійні роботи учнів на уроках географії. Значення практичних і самостійних робіт учнів. Робота з зошитом. Дидактичні ігри на уроках географії.</p>	2	<p>Основна: 4, 6, 15, 18 Додаткова: 1, 5, 11, 24</p>	Атласи, контурні карти, підручники 5-9 кл.
8.	<p>Тема 8. Географічна карта в спеціальній школі. Засвоєння знань географічної карти учнями з порушеннями розумового розвитку. Робота з планом місцевості на уроках географії. Робота з картою на уроках географії в спеціальній школі.</p>	3	<p>Основна: 1, 6, 9, 16 Додаткова: 2, 7, 17, 23</p>	Географічні карти, підручники 5-9 кл.
9.	<p>Тема 9. Географічний майданчик та краєзнавчий куточок в спеціальній школі. Географічний майданчик. Краєзнавчий куточок.</p>	3	<p>Основна: 6, 8, 11, 17 Додаткова: 2, 8, 10, 16</p>	Схема географічного майданчику та краєзнавчого куточка
10.	<p>Тема 10. Методика організації домашньої навчальної роботи з географії. Мета та зміст домашньої роботи. Види домашніх завдань.</p>	2	<p>Основна: 1, 4, 12, 20 Додаткова: 5, 8, 14, 22</p>	Підручники 1-5 кл., 6-9 кл.
11.	<p>Тема 11. Дидактична суть проблемного навчання географії. Проблемна ситуація. Навчальна проблема. Критерії вибору навчального матеріалу. Методична різноманітність проблемних завдань.</p>	3	<p>Основна: 2, 7, 11, 18 Додаткова: 1, 3, 8, 22</p>	Схема проблемного навчання
12.	<p>Тема 12. Позакласна робота з географії в спеціальній школі. Значення позакласної роботи з географії та вимоги до її проведення. Характеристика основних форм позакласної роботи з географії.</p>	2	<p>Основна: 6, 9, 11, 15 Додаткова: 8, 12, 13, 21</p>	План індивідуальної роботи, роботи гуртка, свят географічного змісту.
	Разом годин:	32		

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ до предмету. Завдання та зміст курсу географії в спеціальній школі.	2
2	Методи та прийоми навчання географії школярів з порушеннями розумового розвитку. Застосування словесних методів в навчанні географії.	4
3	Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії.	2
4	Форми організації навчального процесу з географії.	4
5	Предметні уроки – основа вивчення географії.	2
6	Наочні засоби та їх використання в навчанні географії учнів спеціальної школи.	2
7	Практичні і самостійні роботи учнів на уроках географії.	2
8	Географічна карта в спеціальній школі.	2
9	Географічний майданчик та краєзнавчий куточок в спеціальній школі.	2
10	Методика організації домашньої навчальної роботи з географії.	4
11	Дидактична суть проблемного навчання географії.	4
12	Позакласна робота з географії в спеціальній школі.	2
	Всього годин	32

Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Методика проведення уроків з географічним змістом в 1-5 класах спеціальної школи.	1
2	Відвідування уроків географії у спеціальній школі та їх аналіз.	1
3	Методика проведення уроків «Природознавство» у 1-3 класах спеціальної школи.	1
4	Методика проведення уроків «Природознавство» у 4-5 класах спеціальної школи.	1
5	Методика проведення уроків географії у 6 класі спеціальної школи.	1
6	Методика проведення уроків географії у 7 класі спеціальної школи.	1
7	Методика проведення уроків географії у 8 класі спеціальної школи.	1
8	Методика проведення уроків географії в 9 класі спеціальної школи.	1
	Всього годин	8

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Форми контролю	Література
1.	Завдання курсу географії в спеціальній школі.	2	реферат	2, 9, 11, 12
2.	Зміст курсу географії в спеціальній школі.	4	реферат	1, 8, 15

3.	Пропедевтика географії в спеціальній школі.	6	реферат	2, 9, 10
4.	Красзнавство у викладанні географії.	6	реферат	4, 6, 9, 14
5.	Наочні посібники на уроках географії.	6	реферат	1, 2, 5
6.	Робота з географічною картою.	6	реферат	6, 8, 13, 14
7.	Повідомлення вчителем нового навчального матеріалу.	2	реферат	7, 11, 13
8.	Закріплення знань учнів з географії у спеціальній школі.	2	реферат	1, 8, 15
9.	Перевірка знань учнів з географії.	2	реферат	6, 8, 13, 14
10	Особливості проведення екскурсії у спеціальній школі.	6	реферат	1, 2, 5
11	Предметність і наочність викладання географії дітям з порушеннями психофізичного розвитку.	2	реферат	1, 8, 15
12	Практичні методи і прийоми викладання географії у спеціальній школі.	2	реферат	2, 9, 10
13	Географічний майданчик у спеціальній школі.	2	реферат	4, 6, 9, 14
14	Красназнавчий куточок у спеціальній школі.	4	реферат	1, 2, 5
15	Робота з підручником на уроках географії у спеціальній школі.	4	реферат	2, 9, 11, 12
16	Географічні спостереження.	2	реферат	1, 8, 15
17	Використання навчальних фільмів на уроках географії.	4	реферат	6, 8, 13, 14
18	Використання малюнків та креслень на уроках географії в спеціальній школі.	4	реферат	1, 2, 5
19	Самостійні роботи учнів на уроках географії.	2	реферат	1, 8, 15
20	Робота з планом місцевості.	4	реферат	2, 9, 10
	Всього	72		

Індивідуальні завдання.

Мета: виконання студентами самостійної роботи з метою узагальнення та систематизації отриманих знань зі спеціальної методики викладання географії.

Тематика:

- розробка календарного та тематичного планів з географії, планів-конспектів уроків;
- розробка поурочного планування;
- проведення дидактичних ігор та створення проблемних ситуацій на уроках географії;

- планування і здійснення позаурочної та позакласної роботи;
- розробка схеми географічного майданчика, краєзнавчого куточка.

Методи навчання:

1) Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності: словесні (лекція, бесіда, розповідь, пояснення, дискусія тощо); наочні (спостереження, показ, демонстрація тощо); практичні (лабораторні, дослідницькі роботи тощо).

2) Методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності (метод створення пізнавальних ситуацій, навчальної дискусії, використання життєвого досвіду).

Методи контролю: усне опитування, написання самостійних робіт, написання рефератів, конспектування літератури, ведення конспектів лекцій, виконання практичних завдань, письмові тести.

2.3. Критерії та норми оцінювання знань, умінь та навичок студентів з навчальної дисципліни.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний і модульний контроль		Сума
Змістовий модуль 1	МКР	100
50	50	

Поточний контроль (50 балів)

Максимальний бал оцінки поточної успішності студентів на навчальних заняттях рівний 12.

Критерії оцінювання знань, умінь та навичок студентів на навчальних заняттях

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, мовних фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді „так” чи „ні”.
	2	Студент не достатньо усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть

		заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	3	Студент намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі закономірності; робить спроби виконання вправ і завдань репродуктивного характеру; за допомогою викладача виконує прості вправи за готовим алгоритмом.
Середній (репродуктивний)	4	Студент володіє початковими знаннями, здатний виконати вправи і завдання за зразком; орієнтується в термінах, поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі.
	5	Студент розуміє суть навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацювати частину навчального матеріалу; виконує прості вправи і завдання за алгоритмом, але окремі висновки є нелогічними та непослідовними.
	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати мовні явища, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час виконання вправ і завдань за алгоритмом, послуговуватися додатковими джерелами.
Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими поняттями, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; складати таблиці, схеми.
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення.
	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить лінгвістичні поняття, категорії; формулює правила; може самостійно опрацювати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.
Високий (творчо-професійний)	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати особливості мовних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні здобутки лінгвістичної науки; самостійно визначає мету власної діяльності; виконує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні мовні явища, процеси.
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути,

		круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні мовні явища, процеси.
	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

Критерії оцінювання знань, умінь, навичок студентів з МКР:

50 – 44 бали – «відмінно»;

43 – 37 балів – «добре»;

36 – 30 балів – «задовільно»;

29 балів і менше – «незадовільно».

Якщо студент не відпрацював пропущені навчальні заняття, не виправив оцінки 0,1,2,3, отримані на навчальних заняттях, не виконав модульної контрольної роботи (МКР), завдання самостійної та індивідуальної роботи менше ніж на 60% від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт, він вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю.

Студенту, який не виконав поточних домашніх завдань, не підготувався до навчальних занять, в журнал обліку роботи академічної групи ставиться 0 балів.

Студент, знання, уміння і навички якого на навчальних заняттях за 12-бальною шкалою оцінено від 1 до 3 балів, вважається таким, що недостатньо підготувався до цих занять і має академічну заборгованість за результатами поточного контролю. Поточну заборгованість, пов'язану з непередготовленістю або недостатньою передготовленістю до навчальних занять, студент повинен ліквідувати. За ліквідацію поточної заборгованості нараховуються бали середнього (4, 5, 6), достатнього (7, 8, 9) та високого рівня (10, 11, 12).

Рейтингова оцінка з кредитного модуля

Рейтингова оцінка з кредитного модуля (RD) – сумарна підсумкова оцінка за багатобальною шкалою рівня засвоєння студентом певного кредитного модуля (навчальної дисципліни) упродовж його вивчення.

$$((E * 0,05 + 0,4) * 50) + 50 \text{ (МКР)}$$

Рейтингова оцінка з кредитного модуля	Оцінка за шкалою ECTS	Рекомендовані системою ECTS статистичні значення (у %)	Екзаменаційна оцінка за національною шкалою	Національна залікова оцінка
90-100 і більше	A (відмінно)	10	відмінно	зараховано
82-89	B (дуже добре)	25	добре	
75-81	C (добре)	30		
67-74	D (задовільно)	25	задовільно	
60-66	E (достатньо)	10		
35-59	FХ (незадовільно з можливістю повторного складання)		незадовільно	не зараховано
34 і менше	F (незадовільно з обов'язковим проведенням додаткової роботи щодо вивчення навчального матеріалу кредитного модуля)			

3. ЗМІСТ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ)

Тема 1. Завдання та зміст вивчення географії в спеціальній школі.

1. Завдання методики географії в спеціальній школі.
2. Особливості побудови навчальної програми.
3. Зміст вивчення географії в спеціальній школі.

1. Завдання методики географії в спеціальній школі.

Спеціальна методика географії – це наука про особливості викладання і посягання учнями географії в спеціальній загальноосвітній школі для дітей з порушеннями розумового розвитку.

Викладання географії в спеціальній школі, так само, як і в загальноосвітній, вирішує загальні навчально-виховні та специфічні завдання, обумовлені особливостями розвитку школярів.

Основне завдання кожного вчителя спеціальної школи – допомагати дітям з порушеннями розумового розвитку встати на вірний шлях, по можливості виправити їх недоліки, зробити все, щоб вони їх не відчували, включити в суспільно-корисну діяльність. Для здійснення цього завдання необхідний відбір найбільш ефективних методів і форм викладання, вдосконалення всього навчального процесу.

Вчитель спеціальної школи на уроці географії повинен в доступній формі довести до свідомості учнів навчальний матеріал на основі сучасних наукових даних, використовуючи необхідні додаткові відомості, а також нові форми і методи навчання, які сприяють більш свідомому засвоєнню всього матеріалу.

Розглянемо завдання, які стоять перед вчителем.

Перше завдання – розкриття освітніх та виховних цілей шкільної географії, а також вдосконалення змісту навчання. Знання з фізичної географії, отримані учнями, сприяють ознайомленню їх з природними умовами і працею людей своєї країни, місцевості. Вивчаючи оточуючу природу свого краю і всієї держави, учні розвивають естетичні почуття, пізнаючи прекрасне. Все це сприяє гуманному відношенню до всього живого, вихованню любові до природи, до своєї держави.

Друге завдання полягає в організації навчального процесу, у виявленні оптимальних умов для застосування методів та прийомів викладання, в розробці навчального обладнання і раціонального його використання, в навчанні, у визначенні форм та методів позакласної роботи.

Швидкий розвиток промисловості і сільського господарства призводить до все більшого використання природних багатств. Але запаси природних скарбів не безмежні, тому їх потрібно розумно використовувати, створювати умови для їх відтворення. Ось чому перед школою поставлено відповідальне завдання – виховати в школярів любов до природи, зробити школярів активними учасниками охорони природи.

Охорона природи складний комплекс заходів, спрямованих на збереження і покращення природи в цілому. Вивчення цієї теми повинно супроводжуватися суспільно-корисними вчинками учнів. Учень має не тільки знати, як охороняти природу, але і приймати посильну участь в загальнонародній справі.

Виховання в учнів позитивного ставлення до дорученої справи, відчуття відповідальності перед колективом товаришів – завдання вчителя географії. Вирішенню цього завдання сприяє суспільно-корисна праця учнів: участь в озелененні, охороні природи, виготовлення і ремонт наочних посібників, робота в краєзнавчому куточку, на географічному майданчику тощо.

Практичні роботи, які виконуються учнями в процесі вивчення географії, використовуються і як джерело знань, і як засіб для їх закріплення та переслідують дві мети:

- 1) дати необхідні практичні навички учням;
- 2) виробити у них вміння використовувати ці навички в інших видах діяльності.

Вивчення географії сприяє розвитку мислення, пам'яті, мовлення, вихованню позитивних рис характеру, особистості, формуванню світогляду учнів і дає багатий матеріал для екологічного, естетичного, етичного, національного, природно-охоронного та інтернаціонального виховання.

Освітнім завданням курсу географії є формування елементів географічних уявлень та поняття в школярів. В процесі вивчення елементарного курсу географії, учні спеціальної школи здобувають визначену систему знань, уявлень, понять, суджень.

Географічні уявлення – це відтворення в свідомості школяра образу географічного об'єкта, який виникає в процесі безпосередніх спостережень школярів за предметами і явищами, а також при використанні наочних посібників.

Провідна роль у формуванні географічних уявлень в учнів, належить вчителю. Вчитель формує в учнів поняття про властивості географічних об'єктів та явищ географічного середовища, вчить виділяти найголовніше в тому, що вивчається, систематизує отримані знання.

В основі формування географічних уявлень в учнів лежить суворе обмеження словесного викладу навчального матеріалу вчителем і цілеспрямоване залучення таких педагогічних прийомів і методів (наочно-практичних), як порівняння натуральних об'єктів з їх плоским, рельєфним і схематичним зображенням, виконання учнями різних практичних завдань тощо.

Географічні поняття в більшості випадків формуються на матеріалі географічних уявлень. Існують три основні типи географічних понять: індивідуальні (наприклад р. Дніпро), збірні (річки Київської області) і загальні (річки).

Географічні поняття утворюються шляхом аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, розрізнення суттєвих та несуттєвих ознак, встановлення причинно-наслідкових залежностей тощо.

Серед помилок пов'язаних з відтворенням учнями з порушеннями розумового розвитку географічних назв, визначень об'єктів, можна виділити найбільш типові: змішування індивідуальних понять із збірними, невміння визначити географічний об'єкт, невміння скласти географічні назви і визначення за аналогією з будь - чим знайомим.

Сформувати географічні поняття в учнів допомагають: пред'явлення відповідного наочного посібника, словесна характеристика об'єкта, що вивчається, встановлення просторових зв'язків між об'єктами тощо.

Формуючи географічні поняття, вчитель повинен постійно звертатися до практичного використання вивчаемого предмета, спрямовувати увагу на значення цього предмету в житті людей.

Від формування географічних уявлень і понять необхідно йти до використання отриманих знань на практиці, тобто до формування вмінь та навичок.

Географічна навичка – це автоматизація географічних знань в результаті вправ.

В результаті вивчення географії в учнів розвиваються розумові здібності. Дослідження вітчизняних психологів показали, що для дітей з порушеннями розумового розвитку характерний недостатній розвиток психіки в цілому, який впливає на всі види їх діяльності, а також на особистість. В цих учнів спостерігається нестійка увага, звуження їх об'єму, сповільнення протікання процесів сприймання та впізнавання тощо. Мисленнєва діяльність дітей не досягає достатніх рівнів розвитку процесів узагальнення та конкретизації.

Вплив на розвиток мисленнєвої діяльності школярів опосередкованим шляхом вимагає постійної участі педагога і спеціальної розробки системи дидактичних прийомів, які полегшують дітям конкретизацію знань, застосовуючи їх до широкого кола повсякденних життєвих спостережень. Так як розвиток мисленнєвих процесів в дітей з порушеннями розумового розвитку має певні можливості, завдання вчителя географії полягає в тому, щоб створити необхідні умови, підібрати методи та прийоми, які сприяють подоланню труднощів, що виникають в учнів в процесі вивчення географії. До таких умов відносяться: полегшена структура змісту географічного матеріалу, використання різноманітних наочних посібників, а також використання спеціальних наочних посібників (зірочка орієнтування, картографічні контури, таблиці з географічними назвами, топографічне лото тощо).

При навчанні учнів географії необхідно пам'ятати, що в цих дітей спостерігається значний недорозвиток просторової уяви. Це ускладнює роботу учнів з картою. Тому одним з важливих завдань вчителя географії є систематична робота з учнями із формування у них просторових уявлень та навичок. Цю роботу необхідно проводити з дітьми протягом всіх років навчання.

Заняття географією сприяють корекції недоліків пізнавальної діяльності учнів, підвищують рівень їх загального розвитку. Вивчення географії пробуджує в учнів інтерес до оточуючого світу, подій, до самого предмету. Наявність пізнавального інтересу сприяє, в свою чергу, більш ефективному засвоєнню

знань учнями. Хоча слід врахувати, що інтерес до предмету, що вивчається, проявляється і розвивається в дітей з порушеннями розумового розвитку значно повільніше, ніж в їх ровесників з типовим розвитком. Тому, щоб викликати в школярів живий інтерес і стійке бажання взяти те, про що буде йтися на уроці, вчитель повинен продумати побудову уроків, організацію практичної роботи, екскурсії, правильно використати підібрані навчальні фільми, дидактичні ігри.

Недостатньо розвинуте вміння зв'язано висловлювати свої думки, бідність словника, невміння планувати свою діяльність, різні мовленнєві порушення школярів ускладнюють засвоєння географічних знань.

Одним із завдань вчителя географії є систематичне проведення словникової роботи. Збагачуючи словник учнів, ми розвиваємо їх мислення і мовлення. Відомо, що мовленнєвий розвиток дітей з порушеннями розумового розвитку, як правило затримується. Тому педагог повинен враховувати всі компоненти мовленнєвої діяльності, над формами яких він працює, а також труднощі і відхилення в інтелектуальному та мовленнєвому розвитку школярів.

В завданні вчителя географії входить здійснення переходу в навчанні учнів молодших і старших класів, а також здійснення міжпредметних зв'язків географії з малюванням (роботи в зошиті), з українською мовою (словникова робота, вправи, які включають географічні терміни), з математикою (вирахування масштабів, вимірювання, вирішення задач з географічною тематикою) і обов'язково з історією і природознавством, з якими географія має багато суміжних, взаємодоповнюючих тем.

Велике значення для засвоєння географічних знань і розвитку дітей має пропедевтика навчання географії. В молодших класах в учнів формуються вміння уважно розглядати малюнок в підручнику, спланувати і встановити послідовність своїх дій при виконанні найпростіших самостійних робіт, прищеплюються навички малювання та ліплення тощо.

Дані багатьох досліджень показують, що особистий досвід, а також елементарні знання географічних понять і уявлень, отримані в 1-5 класах виявляються на дуже низькому рівні. Тому підготовка до систематичного вивчення географії, яка проводиться в молодших класах, повинна носити діяльнісний, практичний характер. Якщо учні в процесі практичних занять, спостережень на екскурсіях оволоділи, в основному, життєво необхідним просторовим орієнтуванням, то в них легше сформулювати і більш складні просторові уявлення: про обертання Землі навколо Сонця, про те, чому в різних теплових поясах сонячне проміння по різному зігріває Землю тощо. Якщо діти в молодших класах засвоюють особливості рельєфу земної поверхні в найближчому оточенні, то в подальшому їм буде легше уявити собі рельєф віддалених географічних областей. В зв'язку з цим, вчителю географії необхідно ознайомитися з тими географічними відомостями, які зазначені в навчальній програмі для учнів молодших класів спеціальної школи. Це допоможе йому ефективніше проводити навчальну та корекційно-виховну роботу з учнями.

Вчитель має бути зацікавлений також в тому, щоб вчителі молодших класів були знайомі із змістом програми та підручників з географії для старших класів. Встановлення таких зв'язків буде сприяти вдосконаленню викладання географії.

Процес ефективного навчання учнів з порушеннями розумового розвитку, висуває до вчителя спеціальної школи певні вимоги. Йому необхідно разом із знанням загальної педагогіки і самого предмету географії добре знати корекційну педагогіку, спеціальну психологію, методику викладання тощо.

Вирішення загальних і спеціальних завдань спеціальної школи в процесі вивчення курсу географії, вимагає особливого підходу до відбору навчального матеріалу, особливої побудови навчальної програми та спеціальних методів викладання.

2. Особливості побудови навчальної програми.

Географія включена в навчальний план спеціальної школи як предмет, який має значне пізнавальне і корекційно-виховне значення в розвитку школярів з порушеннями розумового розвитку. Зміст географічних знань, які повинні бути засвоєні учнями, визначений навчальною програмою, яка затверджена Міністерством освіти і науки України.

Програма складена на основі навчального плану, яким передбачено кількість годин (уроків), відведених на вивчення географії в кожному році. Кількість навчальних годин визначається значенням предмету в загальному процесі навчання і розвитку школяра, а також часом, необхідним для формування знань, вмінь та навичок, якими повинні оволодіти учні в процесі вивчення географії.

Навчальний матеріал всього курсу географії в спеціальній школі розподілений в програмі з 6 по 9 класи.

В межах кожного року навчання програмний матеріал поділяється на розділи, які в свою чергу, розділені на теми. По кожній темі дається перелік назв географічних об'єктів (номенклатура), який пропонується для засвоєння учнями, а також вказана приблизна кількість навчальних годин, відведених на вивчення тем програми.

Навчальна програма побудована з урахуванням принципу науковості, який вимагає розкриття реальних зв'язків між явищами природи. Принцип систематичності в навчанні знаходить своє відображення в лінійному і концентричному розміщенні матеріалу. Програма з географії в основному побудована концентрично, вона передбачає повернення до раніше вивчених питань і тем, але в більш ускладненому вигляді. В програмі передбачено повторення матеріалу (в різних формах та об'ємі). Зміст навчального матеріалу по ряду тем поступово ускладнюється і розширюється від 6 до 9 класу, що сприяє більш глибокому засвоєнню учнями географічних знань.

Концентризм необхідний в тих випадках, коли певна тема не може бути зрозуміла учнями одразу. Своєрідність програми з географії полягає також і в тому, що вивчення цього предмету вимагає проведення спеціальної пропедевтичної підготовки учнів на початкових етапах навчання. Безпосереднє спілкування з природою, яке здійснюється в молодших класах шляхом

спостережень, є кращою формою пропедевтики. Сама природа – джерело знань. Спостереження за природою і предметні уроки є невід’ємною частиною навчальних програм для 1-5 класів спеціальної школи. Значне місце приділяється спостереженням за природою і в старших класах.

При складанні програми з географії враховувалась важлива вимога дидактики – поступовий перехід від знайомого до менш знайомого, від простого до більш складного. Курс географії побудований так: від вивчення найбільш близької і конкретної для учнів географії своєї місцевості вони переходять до вивчення своєї країни, далі до огляду закордонних країн за частинами світу, далі до більш поглибленого вивчення України. Така побудова курсу сприяє більш поглибленому засвоєнню знань природи нашої країни.

Програма з географії пропонує реалізацію принципу єдності теорії і практики в навчанні. В ній визначається не тільки коло знань, якими повинні оволодіти учні, але і передбачені конкретні вміння та навички, пов’язані із застосуванням знань на практиці. Крім того, програмою передбачено формування практичних навичок, які пов’язані з підготовкою учнів до трудової діяльності, до самостійного життя, н-д, орієнтування на місцевості, визначення температури повітря, креслення плану місцевості тощо.

Програма з географії побудована з урахуванням міжпредметних зв’язків і послідовності в навчанні. В цілому ж програма з географії для спеціальної школи дає учням визначену систему знань.

В пояснювальній записці викладені вихідні наукові основи побудови програми, дані деякі методичні вказівки, визначені вимоги до знань тощо. В процесі навчання географії має здійснюватися диференційний підхід. Вимоги до рівня їх знань повинні знаходитись в залежності від їх загального розвитку та індивідуальних можливостей. Навчальний матеріал вивчається в повній відповідності з програмою і в тій послідовності, яка в ній передбачена.

3. Зміст вивчення географії в спеціальній школі.

В курсі географії для спеціальної школи прийнято наступне розміщення навчального матеріалу за рокам вивчення:

6 клас – Географія «Рідний край»

7 клас – Фізична географія

8 клас – Географія материків

9 клас – Географія України

Курс 6 класу «Рідний край» присвячений ознайомленню з розташуванням України, символами країни, столицею України, із розташуванням своєї області на карті, отриманням відомостей про рідне місто, село. Ознайомлюються із формами поверхні та гірськими породами своєї місцевості. Школярам даються знання із таких тем: географічне положення, населення, клімат, корисні копалини, рослинний та тваринний світ, промисловість, пам’ятки природи свого краю та характерні краєвиди тощо.

В початковому курсі фізичної географії в 7 класі систематизуються отримані учнями в молодших класах початкові географічні уявлення і поняття,

які базуються на безпосередніх стосунках з природою і на ознайомленні з місцевістю найближчого оточення.

Вивчення теми «Орієнтування на місцевості» сприяє формуванню в дітей просторових уявлень та навичок орієнтування, необхідних в житті, а також є базою для переходу до вивчення плану місцевості і карти.

Велике значення для дітей має ознайомлення їх з навколишньою місцевістю в процесі вивчення теми «Форми поверхні Землі і вода на Землі». При вивченні цієї теми учнів знайомлять з видами рівнин та височин, пагорбів і гірських хребтів, формують поняття «озеро», «гірська» і «рівнинна» ріки, «море» і «океан». Деякі з цих понять формуються в процесі перегляду навчальних фільмів і картин, а також на екскурсіях.

Від знайомства з формами поверхні Землі і води на Землі, учні переходять до складання найпростіших планів: класної кімнати, шкільного двору, саду, ділянки. Поняття про масштаб формуються на базі стійких вимірювальних навичок. Дітей знайомлять з умовними знаками плану місцевості, вчать читати і складати нескладні плани і топографічні карти. Ці вміння і навички слугують опорою в читанні і розумінні географічної карти.

При вивченні теми «Земна куля» учнів знайомлять з глобусом – моделлю земної кулі, з розташуванням частин світу і океанів, з географічним розташуванням України на глобусі і карті півкуль, з першими навколосвітніми подорожами (Магелана, Крузенштерна тощо).

Вивчення теми «Теплові пояси на земній кулі» допомагає засвоїти причинно-наслідкові залежності і взаємозв'язки між розташуванням країн і їх природою, зрозуміти наступну тему з програми 7 класу – «Картини природи і життя населення на земній кулі». В процесі вивчення цієї теми, на невеликому по об'єму матеріалі, учні отримують елементарні відомості та уявлення про тропічні ліси і пустелі, про життя населення в країнах з жарким, холодним та помірним кліматом. В процесі вивчення останніх двох тем, учні отримують уявлення про важке для них, але необхідне в курсі географії поняття «кліма». В основу формування цього складного поняття мають бути покладені багаторічні спостереження учнів за погодою і висновки, які роблять самі учні, узагальнюючи дані по календарям природи в кінці навчального року.

Курс 8 класу «Географія материків» включає стислі відомості про Землю, Сонце, Місяць, знайомить учнів в елементарній формі з Сонцем, як однією із зірок, навколо якої рухаються планети (Земля і її супутник – Місяць), пояснення причин затемнень, опис виверження вулканів, землетрусів, ураганів, штормів тощо. Учні отримують і закріплюють знання про географічне положення кожного материка, знайомляться з його природними умовами, найбільшими країнами, їх основним населенням, столицями тощо.

В курсі 9 класу «Географія України» учнів знайомлять із загальним оглядом природних умов країни (положення на карті, кордони і столиця, основне населення, поверхня і клімат, рослинний та тваринний світ, промисловість і сільське господарство тощо).

Контрольні запитання:

- 1. Дайте визначення методики географії в спеціальній школі.*
- 2. Які завдання стоять перед методикою географії?*
- 3. Що таке географічні уявлення?*
- 4. Які існують типи географічних понять? Яким чином вони формуються?*
- 5. Що таке географічна навичка?*
- 6. За якими принципами побудована навчальна програма з географії?*
- 7. В яких класах вивчається навчальний предмет «Географія»?*
- 8. Який курси вивчаються в 6-9 класах спеціальної школи?*

Тема 2. Використання словесних методів в навчанні географії.

1. Методи та прийоми навчання учнів з порушеннями розумового розвитку.
2. Розповідь вчителя.
3. Застосування бесіди на уроках географії. Види бесід.
4. Робота з підручником.

1. Методи та прийоми навчання учнів з порушеннями розумового розвитку.

Методи – це способи навчання учнів знанням і вмінням, розвитку здібностей учнів під керівництвом вчителя. В залежності від джерела знань методи поділяють на три основні групи: словесні (пояснення, бесіда, розповідь, робота з підручником); наочні (показ, ілюстрація, демонстрація); практичні (вправи, графічні роботи).

Методи складаються з прийомів. Одні й ті ж прийоми при різних умовах можуть складати різноманітні методи.

Прийоми в дидактиці називаються дії, з яких складаються методи. Ефективність навчання і корекційна робота з школярами залежить від органічного поєднання всіх груп методів. Так, відомо, що учні з порушеннями розумового розвитку не завжди правильно оформлюють в мовній формі свої спостереження та враження. Образи оточуючих предметів і явищ, а пізніше уявлення, пов'язані із власними практичними діями, як правило, потребують уточнення, чому сприяє встановлення стійкого зв'язку між образом предмета, його ознаками і словесними позначеннями. І навпаки, словесний матеріал, який міститься в активному словнику учня, розширюється під впливом практичного, конкретного ознайомлення з предметами і явищами оточуючої дійсності.

При дослідженні того, як учні спеціальної школи засвоюють географічні та природничі знання, було виявлено, що при переважно словесних методах навчання розумово відсталі учні засвоюють не більше 20% нових відомостей, при сумісному використанні слова і наочності діти засвоюють до 30% отриманої інформації і тільки при сукупному використанні слова, наочності і самостійної практичної діяльності учні засвоюють 58-70% знань.

Тому навчання географії носить наочно-практичний характер. До найбільш ефективних прийомів в навчанні слід віднести прийоми порівняння, групування матеріалу, узагальнення. Вчитель використовує їх при формуванні та закріпленні, диференціації і узагальненні географічних та природничих понять в учнів.

Порівняння використовуються у формі співставлення двох чи ряду предметів і як протиставлення, коли предмети порівнюються за протилежними ознаками. Так, наприклад, при формуванні загальних родових понять в учнів (річка, канал, озеро, ставок, море, океан) вчитель використовує прийом порівняння для виявлення загальної суттєвої ознаки предмету, що вивчається.

Вибір методів визначається змістом навчального матеріалу, метою, корекційно-виховними завданнями, наявністю обладнання до уроку, особливостями вікового і розумового розвитку учнів, рівнем підготовки дітей до різних видів роботи. В практичному застосуванні методи навчання не можуть мати єдину і постійну форму поєднання. Поєднання методів навчання визначається умовами, в яких ці методи застосовуються.

В спеціальній школі вчитель не може обмежитись одноразовим повідомленням, поясненням нового навчального матеріалу. Необхідні багаторазові повторення нової теми в різних варіантах з обов'язковою організацією активної самостійної діяльності учнів з врахуванням їх індивідуальних можливостей.

Вибір методів та прийомів, які застосовуються в навчанні учнів, здійснюються на основі висновків психологічних і педагогічних досліджень, а також узагальнення досвіду роботи вчителів-дефектологів.

2. Розповідь вчителя.

У викладанні одним із основних джерел знань є живе слово вчителя. Воно органічно пов'язане з викладом матеріалу в підручнику.

Усний виклад вчителем навчального матеріалу (пояснення), бесіда, розповідь, робота з підручником відносяться до словесних методів навчання.

Засвоєння нових знань на слух без поєднання з іншими методами не має позитивного результату в роботі з дітьми з порушеннями розумового розвитку. Тому і розповідь, і пояснення, і бесіду завжди поєднують з застосуванням наочних посібників і карт.

До мовлення вчителя висувають значні вимоги: воно має бути виразним, спокійним, бездоганно правильним і доступним для розуміння дітьми. Мовлення вчителя є зразком для учнів.

На уроці географії мають місце два типи розповіді.

До **першого** з них відносяться розповіді, головна дидактична мета яких полягає у викладі фактичних знань з питання, яке вивчається. Наприклад, для учнів 6 класу при вивченні своєї місцевості, вчитель складає таку розповідь про річки та водойми Хмельницької області. Це також можуть бути розповіді і про інші географічні об'єкти, про рослинний і тваринний світ тощо. Такого типу розповіді представлені в більшості навчальних статей підручників.

Другий тип розповідей – це ілюстровані розповіді. Їх головна мета полягає у створенні уявлень в учнів певних образів, картин географічних чи природничих об'єктів та явищ. Прикладами таких розповідей можуть слугувати тексти для додаткового читання, які містяться в кінці підручників. Для співставлення розповідей картин, чи ілюстрованих розповідей використовуються мальовничі описи з художньої і науково-популярної літератури.

Можливість використання таких описів залежить від того наскільки вони відповідають виховним і освітнім цілям.

Слід пам'ятати також про зміст описів. Яскравий барвистий опис буде сприяти вихованню естетичних почуттів, але він може давати занадто мало пізнавального матеріалу учням, що має враховуватись в першу чергу. Вдало підібрані до уроку описи дають пізнавальний матеріал і сприяють вихованню естетичних почуттів, полегшують роботу вчителя на своєю мовою.

Невелика за об'ємом, яскрава розповідь вчителя є важливішим джерелом знань учнів, засобом формування в них географічних образів, естетичного виховання.

При утворенні уявлень, вчитель послідовно спрямовує свідомість школярів на типові суттєві сторони вивчаємого об'єкту. Одночасно з утворенням уявлень, учні засвоюють ряд термінів, назв предметів і явищ.

Розповідь вчителя завжди супроводжується різними наочними посібниками і самостійними роботами учнів, це розширює коло психологічних дій школярів і сприяє подоланню труднощів, які виникають при засвоєнні знань на слух.

В курсі географії, є такий матеріал, який не може бути представлений в яскравих розповідях з опорою на наочну основу. Наприклад, причини різниці в кліматі різних поясів і багато інших причинно-наслідкових зв'язків та залежностей. Такого типу навчальний матеріал вимагає включення в розповідь вчителя пояснення.

Пояснення часто включає показ дослідів, аналіз схематичних малюнків. Наприклад, такі теми, як «Затемнення Сонця», «Затемнення Місяця», «Утворення річки, яру, криниці», «Кругообіг води в природі», пояснюються вчителем в поєднанні з аналізом схематичних малюнків і макетів у розрізі.

3. Застосування бесіди на уроці географії. Види бесід.

Бесіда – це такий метод навчання, при якому основне місце займають питання вчителя і відповіді учнів.

При формуванні в учнів нових понять, пояснення часто поєднується з бесідою. Наприклад, при формуванні поняття «річка» вчитель показує зображення різноманітних річок, пропонує учню вказати загальне для річок: чи рухається вода в річці? (вода тече) Як утворилась річка? Потім узагальнюються суттєві ознаки річки у визначенні цього поняття: «Річка – це великий потік води в природі» – і протиставляються такі ознаки, як величина, глибина, напрямок течії річок тощо. Після узагальнення суттєвих і несуттєвих ознак проводиться робота з поглиблення і розширення змісту поняття за наступним планом:

1) Чому в річках вода тече?

- 2) Як визначити правий і лівий берег?
- 3) Що називається виток, устям, руслом, притоками?
- 4) Чим відрізняються гірські річки від річок на рівнині?
- 5) Як використовують ріки в народному господарстві?
- 6) Як річки позначають на карті?

Далі вчитель пропонує виконати практичні роботи: замалювати схему річки, зобразити з піску чи глини русло річки з притоками та інші частини, потім порівняти річку і струмок, річку і канал, озеро і ставок, рівнинні і гірські річки. Діти вчать порівнювати, знаходити загальні і одиничні ознаки, виділяти головні з них.

В.М. Синьов, який вивчав особливості використання причинно-наслідкових залежностей в курсі географії спеціальної школи, вважає аналіз схеми одним з ефективних прийомів при поясненні учням причинно-наслідкових відношень. При складанні схеми В.М. Синьов, рекомендує виділити головну характерну особливість вивчаємого. Наприклад, в темі «Полярна зона» – це суворий клімат. Вчитель прикріплює до дошки табличку, чи пише на дошці: «Суворий клімат». Потім в процесі бесіди з учнями, виявляється і пояснюється причина і наслідок цієї особливості. Вчитель послідовно розміщує на дошці інші надписи і разом з учнями встановлює зв'язки між явищами природи, життям населення і його заняттями, наприклад: «вічна мерзлота», «карликові дерева», «розведення оленів», «хутровий одяг жителів» тощо. Така робота викликає інтерес і активність учнів. Кожне явище розглядається в двох аспектах: як причина наступного і як наслідок попереднього, тобто встановлюються двосторонні зв'язки, розкриваються причинні відношення.

Слід відмітити, що формуванню пізнавального інтересу сприяє пошуковий характер навчання на уроках географії, коли учні шукають відповідь на поставлене вчителем питання.

Бесіда готує і включає учнів в самостійну роботу з посібниками, активізує процес навчання. Вона відкриває великі можливості для індивідуального підходу. В залежності від дидактичних цілей розрізняють три види бесід.

Відтворююча, чи вступна бесіда, відновлює в пам'яті учнів раніше отримані знання, які необхідні для засвоєння нових знань.

Наприклад, вчитель пропонує учням питання про клімат і поверхню тундри чи пустелі, так як без цих знань не можна зрозуміти тему «Рослинність тундри» чи «Рослинність пустелі». На багатьох уроках географії виклад нового матеріалу слід починати із з'ясування знань з вивчаємого питання, тобто зі вступної бесіди. Коли діти висловили всі свої пізнання про предмет, який обговорюється, вчитель систематизує ці відомості за допомогою розповіді.

Слід враховувати, що вступну бесіду можна проводити в тому випадку, коли в учнів наявні хоча б невеликі пізнання з того чи іншого питання.

Висловлювальна, чи пояснювальна бесіда дає пояснення нового матеріалу, але на основі вже існуючих знань.

Наприклад, діти вміють елементарно читати карту. При вивченні теми «Моря Атлантичного океану» вчитель пропонує знайти ці моря на карті і сказати,

яке з них більш тепле чи холодне, мілке чи глибоке, більше чи менше по величині тощо.

В пояснювальній бесіді, в процесі вивчення матеріалу, який містить причинно-наслідкові залежності використовується такий важливий і корисний корекційний прийом, як встановлення двосторонніх зв'язків між компонентами цих залежностей. Прийом полягає в тому, що при початковому вивченні якого-небудь географічного явища вчитель за допомогою відповідних питань підводить учнів до встановлення причинно-наслідкових зв'язків в одному напрямку (від причини до наслідку), а потім в зворотному (від наслідку до причини). Пояснювальна бесіда у всіх випадках поєднується з розповіддю, часто із поясненнями вчителя, після яких слідує узагальнююча бесіда.

Узагальнююча бесіда застосовується з метою закріплення, повторення, поглиблення і систематизації знань учнів. Узагальнююча бесіда проводиться після вивчення великої теми чи розділу. Наприклад, вивчена тема «Вода на Землі». Вчитель задає питання на схожість і різницю водойм на земній поверхні: про значення води для життя на Землі, про використання води в народному господарстві тощо. Після розповіді в узагальнюючій бесіді вчитель з'ясовує правильність засвоєного, виділяючи ще раз вузлові моменти і закріплює знання учнів.

Всі три види бесіди широко використовуються на уроках географії в спеціальній школі і часто перетинаються, поєднуються в одній бесіді, включаючи розповідь з поясненням.

Необхідно відмітити, що ефективність, успіх бесіди залежить від глибоко продуманих питань до учнів. Тому вчитель завчасно готує питання і вписує їх до плану уроку. Прикладами конкретних, стислих питань можуть бути і питання до статей в підручнику.

Дослідження проведені В.М. Синьовим, показали, що успіх будь-якої бесіди залежить не тільки від правильної постановки питань, але і від своєчасності виправлення невірних відповідей учнів, так як не можна допустити закріплення неправильно сприйнятих учнями знань. Значно більших успіхів може домогтися вчитель, якщо він створює умови, при яких учень сам зрозуміє помилковість свого висновку.

До проведення бесіди, вчителю необхідно приготувати необхідні наочні посібники. Завершується бесіда завданням для самостійної роботи учнів. Школяр з порушенням розумового розвитку може бути учасником бесіди тільки в результаті систематичного і довготривалого навчання. Для участі в бесіді учнів необхідно попередньо готувати. В цій підготовці необхідно відводити значне місце самостійним роботам учнів (спостереження, запис фактів, які мають значення для розвитку теми бесіди, систематизація цих фактів, вміння зробити узагальнення і висновки).

4. Робота з підручником.

Підручник виступає головним навчальним посібником для учнів, важливим джерелом їх знань. Основу підручника складає логічно зв'язане, систематичне викладення програмного матеріалу курсу, що підлягає засвоєнню.

До підручника додаються малюнки, карти, вклейки. Учні повинні знати основний зміст цих малюнків та карт, вміти з ними працювати.

Підручники містять питання до тексту, до карт і ілюстрацій. Їх завдання – полегшити самостійну роботу учнів і допомогти при вивченні і повторенні матеріалу. Крім питань, підручник містить різні види дидактичних питань. Всі вони пов'язані з текстом підручника і мають на меті розвинути вміння і навички учнів.

Навчити школярів здобувати знання з книг – одне з важких і важливих завдань спеціальної школи. Вміння здобувати з книг нові знання переходить у подальшому на позакласне читання. Особливу важливість набуває це вміння для випускників, оскільки самостійне читання залишається для них єдиним способом поповнити освіту. Все це зобов'язує вчителя з обережністю, вміло приступати до використання підручника. Тільки в цьому випадку можна викликати в учнів інтерес до вивчення предмету, бажання читати, любити підручник.

Тексти статей підручників написані поурочно, але це не означає, що текст повинен бути вивчений учнями слово в слово. В більшості статей дається трохи більше матеріалу ніж передбачено програмою. Цей додатковий матеріал виступає закріпленням головного, програмного.

Так, в підручнику 8 класу дається стисла характеристика держав і їх промисловості, а програмою передбачено тільки запам'ятати назви держав і їх розміщення на карті, назву столиці держави, основне населення. В таких темах, як «Острови і півострови», «Гори і ріки України» учні теж повинні запам'ятати географічне положення і назву об'єктів, що вивчаються, а всі описи в тексті дані для закріплення матеріалу.

Велике значення в прищепленні інтересу і любові до книги має навчання учнів свідомому читанню, так як при механічному читанні не засвоюється матеріал. Для цього слід намагатися максимально забезпечити безпосереднє знайомство учнів за допомогою наочних засобів з тими предметами і явищами, про які говориться в навчальній статті. Діти повинні розуміти і уявляти те, про що вони читають. При цьому вчитель використовує основні методи в роботі з навчальним матеріалом: методи повторення і порівняння, від відомого до невідомого, від близького до далекого.

Дуже важливо не допустити запам'ятовування учнями неправильно зрозумілого слова. Багато слів, головним чином спеціальні назви, вчитель завчасно намічає для пояснення учням. Але далеко не завжди можна передбачити, як складуться уявлення школяра про той чи інший предмет, явище в результаті читання статті. Діти завжди плутають значення слів «розводяться» і «водяться», «ростуть» і «виросшують». Тому потрібно проводити словникову роботу, яка допомагає учням не тільки правильно зрозуміти, але й вимовляти і писати назви, що вивчаються.

Словникова робота, як невід'ємна частина всього педагогічного процесу, вимагає від вчителя великої методичної підготовки і грамотності, правил вимови. Спеціальні назви необхідно закріплювати і на слух, і наочно. Майже в

кожній статті, оповіданні для читання є слова, які важко запам'ятовуються. На них необхідно звертати увагу дітей.

Починати необхідно не з вимови важких слів, а вписати їх на дошці, виділити їх склади, наприклад: Ат-лантичний і ант-арктичний. Подібні слова читаються хором з зупинкою після складу, а потім індивідуально.

Велику допомогу в правильному запам'ятовуванні і написанні нових і важких слів надають настінні таблиці назв, написані великим шрифтом, з виділенням великої літери. Ці таблиці вивішуються тільки на час вивчення чи повторення відповідної теми. Закріплювати поняття чи назву потрібно не відірвано, а осмислено. Не всі слова, звичайно, необхідно розбирати, а тільки найбільш важкі, які погано запам'ятовуються дітьми.

Школярі з порушеннями розумового розвитку, читаючи вперше навчальну статтю дома, не в змозі самостійно вибрати з усього матеріалу головне. Навпаки, їм часто притаманне запам'ятовування матеріалу, менш важливого в пізнавальному відношенні. Тому, як правило, статтю необхідно опрацювати в класі, з'ясувати, як діти зрозуміли її, вказати на необхідні моменти для запам'ятовування і тільки після такого старанного розбору давати завдання на дім: прочитати статтю і розповісти, що взнали нового.

Читання учнями статті найбільш доцільно проводити після опитування учнів, вступної бесіди, розповіді вчителя, словникової роботи, роботи з картою, розбору малюнка. При повторенні навчального матеріалу учні можуть читати статтю на будь-якому етапі уроку, чи самостійно вдома.

Навички і вміння учнів знаходити головне в статті необхідно постійно розвивати. Свідоме, осмислене читання підручника виключає механічне заучування і сприяє засвоєнню навчального матеріалу.

Зазначимо методику опрацювання навчальної статті. Вчитель пропонує школярам спочатку прочитати статтю повністю. Якщо матеріал прочитаної статті складний, потрібно ще раз повернутися до її читання з показом на карті, картинах, малюнках описуваних об'єктів, явищ. Повторно статтю можна читати по частинах чи вибірково, звертати увагу учнів на правильну вимову слів, на постановку наголосу.

Читання повинно бути виразним, достатньо гучним. В класне читання, включаються всі учні, а учням з хорошою технікою читання можна запропонувати прочитати більше всіх. Менш складні тексти можна запропонувати дітям прочитати про себе, але при цьому письмово зробити висновки, вписати в зошит окремі назви, заповнити контурну карту чи таблицю, зробити замальовки. Перед читанням вчитель повинен нагадати дітям, що потрібні назви виділені в тексті іншим шрифтом.

При перевірці розуміння прочитаного не слід обмежуватися питаннями такого типу: «Все зрозуміли?» чи «Хто не зрозумів?». Діти часто впевнені в тому, що вони зрозуміли все. Тому необхідно перевірити, як вони зрозуміли, чи правильно. З цією метою корисно запропонувати учням знайти відповіді в тексті на питання вчителя, прочитати їх.

Корисно навчити школярів самостійно знаходити вказані вчителем статті, оповідання за змістом, а малюнок за порядковим номером. Зміст навчальних статей доповнюється оповіданнями, які подані в розділі для позакласного читання в кінці підручника. Розповіді підбираються по темам. В завданнях вказується, яке саме оповідання слід прочитати. Читання додаткових оповідань зазвичай задається на дім.

Слід також приділити увагу роботі школярів з малюнками, які розміщені в підручнику. Зазвичай в процесі читання статті, дійшовши до вказівки номеру малюнка, більшість учнів, не розглянувши його, тут же продовжують читати далі. Інші ж припиняють читання статті і починають розглядати малюнок. Часто на малюнках нечітке зображення, а учні, вдивляючись в нього, більше не думають про зміст статті. Тому школяру потрібна допомога вчителя при розгляданні малюнка. Доцільно спочатку детально розібрати зміст малюнка за питаннями.

Вчитель звертає увагу учнів на деталі малюнка. Для пояснення він може ці деталі намалювати на дошці, а якщо є схожі картини чи слайди, використовувати і їх. Це допомагає засвоєнню малюнка надрукованого в підручнику. Якщо малюнок достатньо детально розглянутий до читання статті, тоді учню достатньо поглянути на малюнок і він може продовжувати читання. А при закріпленні прочитаного можна ще раз повернутися до тих же малюнків.

Таким чином, читання статті служить закріпленню знань учнів. Вироблення в учня навички працювати з підручником має важливе значення в успішному оволодінні знаннями, в прищепленні школярам любові і інтересу до книги, до предмету.

Контрольні запитання:

- 1. Дайте визначення методам навчання.*
- 2. Як класифікують методи навчання за джерелом знань?*
- 3. Що таке розповідь?*
- 4. Назвіть типи розповідей.*
- 5. Що таке бесіда? Назвіть види бесід.*
- 6. Опишіть особливості використання схеми при поясненні причинно-наслідкових зв'язків.*
- 7. Яким чином проводиться словникова робота на уроках географії?*
- 8. Опишіть методіку опрацювання навчальної статті в підручнику.*

Тема 3. Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії.

1. Повідомлення вчителем нового навчального матеріалу.
2. Закріплення знань учнів на уроках географії та різноманітність домашніх завдань.
3. Перевірка знань учнів.

1. Повідомлення вчителем нового навчального матеріалу.

Засвоєння знань учнями, розвиток їх інтересу до предмету, багато в чому залежить від того, як вчитель подає новий матеріал. Необхідно врахувати, що в курсі географії для спеціальної школи є такий навчальний матеріал, який не може бути пояснений наочними засобами. Крім того, не можна зводити вивчення географії до опису різних географічних об'єктів і явищ, не пояснюючи причинно-наслідкових відношень між ними.

В. М. Синьов, досліджуючи процес вивчення учнями спеціальної школи географії, як систематичного курсу, вказує, що вони зустрічають більш ніж 200 різних причинно-наслідкових зв'язків між географічними об'єктами і явищами. При цьому він відмічає, що значна частина географічного матеріалу, який містить такого роду залежності, є новим для школярів.

Більшість причинно-наслідкових залежностей вчитель пояснює учням, використовуючи методи усного викладу. Пояснення вчителя повинно бути простим за викладом, послідовним, пов'язаним з сучасністю, краєзнавством, емоційним, містити чіткі висновки. При цьому рекомендується використовувати описи з художньої і науково-популярної літератури, що сприяє кращому осмисленню школярами матеріалу, що вивчається і тим самим розвиває в них увагу, інтерес. Доречно підібрані до уроку описи дають пізнавальний матеріал, сприяють розвитку мовлення учнів, вихованню в них естетичних почуттів, полегшують вчителю пояснення нового матеріалу.

Мовлення вчителя повинно бути виразним, спокійним і бездоганно правильним. Основне правило: не захоплюватись своїм мовленням на уроці і, розповідаючи про багато що, не забувати про те головне, що повинні засвоїти учні. Коли в географічних об'єктів, явищ спостерігається занадто багато ознак, можна «упустити» найбільш характерні, типові, і тим самим утруднити запам'ятовування.

Не можна забувати про особливості розумового розвитку дітей: вони не можуть на основі великої кількості прикладів виділити основне і зробити узагальнення. Запам'ятовують ж учні з порушеннями розумового розвитку, в першу чергу щось «незвичайне», цікаве.

На багатьох уроках географії викладання нового матеріалу слід починати із з'ясування знань з вивчаємого питання, тобто зі вступної бесіди. Коли діти висловлять все, що знають про об'єкт обговорення, вчитель систематизує ці відомості за допомогою розповіді. Після розповіді в узагальненій бесіді вчитель з'ясовує правильність засвоєного і закріплює знання учнів.

Найбільш широке застосування серед методів навчання знаходить питально-відповідна бесіда. В такій бесіді найбільш активно вивчається матеріал, в ній поєднується виклад нового і перевірка раніше засвоєного, залучається до роботи весь клас, розвивається мислення, мовлення учнів, мобілізується їх увага.

В залежності від змісту навчального матеріалу, на основі якого будується бесіда, вчитель вибирає і прийоми її проведення. Так в бесіді, на основі

спостережень, вчитель відповідною постановкою питань допомагає зіставити окремі спостереження між собою, підводить учнів до узагальнень.

В бесіді, побудованій на перегляді фільму, вчитель готує дітей до його сприйняття, за допомогою питань знайомить із змістом, звертає увагу на найбільш суттєві моменти. В бесіді, пов'язаній з вправами (наприклад, «Складання плану місцевості»), вчитель на основі знань дітей, ставить питання, які змушують дітей думати і примушують приймати самостійні рішення. Бесіда побудована на основі прочитаного тексту, передбачає питання, за допомогою яких вчитель визначає засвоєння тексту.

Вступну бесіду слід проводити в тому випадку, коли в учнів вже достатній запас знань, а пояснювальну бесіду в усіх випадках слід проводити в поєднанні з розповіддю вчителя, після якої завжди слідує узагальнююча бесіда і закріплення знань. Необхідно відмітити, що ефективність, успіх бесіди залежать від того, наскільки глибоко продумані питання до учнів, тому вчителю слід завчасно підготувати питання і вписати їх в план уроку.

Дослідження В. М. Синьова показали, що успіх будь-якої бесіди залежить не тільки від правильної постановки питань, але й від своєчасності виправлення невірних відповідей учнів, так як не можна допустити закріплення неправильно сприйнятих учнем знань. Одні педагоги виправляючи неправильну відповідь учня, пропонують йому запам'ятати правильний висновок, інші пояснюють учню причину неправильної відповіді (останній шлях більш ефективний). Значно більших успіхів може домогтися вчитель, якщо він створить умови, при яких учень сам зможе зрозуміти помилковість свого висновку, і в залежності від характеру неправильності відповіді вибере ті чи інші прийоми його виправлення.

2. Закріплення знань учнів на уроках географії та різноманітність домашніх завдань.

Закріплення може проводитись як окремий етап уроку, тоді вчитель спеціально відводить на це час. Воно має на меті вторинне відтворення викладеного вчителем і перевірку засвоєння, розуміння учнями навчального матеріалу.

Провідні прийоми, спрямовані на запам'ятовування – це поєднання розповіді з картою і картиною, самостійні роботи учнів по карті. Слід враховувати, що кожне географічне поняття лише тоді закріплюється в свідомості учня, коли воно часто зустрічається в різноманітних зв'язках, є предметом самостійної практичної діяльності.

Для закріплення пройденого матеріалу широко використовується робота з контурною картою, зошитом і підручником. Наочність і цікавість полегшують учням засвоєння та закріплення отриманих знань. Для розвитку інтересу до предмета вчитель використовує цікаві відомості з географії, описи, приводить географічні ігри, вікторини, складає питання, сприяє закріпленню пройденого.

Учні люблять відгадувати загадки, найпростіші ребуси, шаради, головоломки, відповідати на цікаві географічні питання з пройдених тем. Це не тільки робить урок захоплюючим, але й сприяє закріпленню матеріалу в учнів, розвитку їх пам'яті, мислення.

Загадки і цікаві питання вчитель може підібрати з врахуванням віку і розумових можливостей дітей в книгах «Цікаві справи з географії», в збірниках задач і питань з географії для початкової школи.

Приклади вікторин, які проводились на уроках географії в спеціальній школі.

Вікторина «Ліс».

1. Чи може рости ліс без птахів?
2. Як визначити, скільки років дереву?
3. Як визначити по деревам напрямок?
4. Яке дерево росте тільки в тіні?
5. Деревина якого відомого вам дерева найміцніша?
6. Яке дерево росте швидше за інших?
7. Які ліки роблять з дерев?
8. Під якими деревами шукають білі гриби, підберезовики, підосиновики? Де шукати лисички, опеньки?
9. Який ліс називають хвойним, змішаним, листяним?
10. Які вірші ви знаєте про ліс?

Вікторина «Рідне місто».

1. Назвати рік заснування міста.
2. Яка річка протікає через місто? Куди вона впадає?
3. Іменами яких відомих людей названі вулиці і площі нашого міста?

Розвиває інтерес і закріплює знання учнів виготовлення саморобних наочних посібників і робота в краєзнавчому куточку, на географічному майданчику, зі стінною газетою і під час літнього відпочинку, походів. Уроки та позакласні заходи, які включають пізнавально-цікавий матеріал, не тільки сприяють закріпленню, але й зацікавлюють школярів і допомагають розвивати в них довільну увагу.

Домашні завдання можна задавати і для розширення знань учнів і для підготовки до засвоєння нового матеріалу на наступному уроці. І в одному і в другому випадку завдання додому повинно включати закріплення пройденого на уроці. Хоча потрібно мати на увазі, що якщо домашнє завдання методично не продумане, воно може призвести якраз до зворотних результатів: навчити несумлінно ставитися до виконання своїх обов'язків, набути негативних навичок, які заважають навчанню, обманювати.

Домашнє завдання – один зі важливих видів закріплення навчального матеріалу. З його перевірки починається урок і часто ним закінчується.

Завдання додому повинні бути різноманітними. Це запорука їх успішного виконання. Вчитель може запропонувати дітям, поряд із читанням статті і заучуванням назв об'єктів і їх розташування на карті, і завдання такого типу:

- нанести на контурну карту і розмалювати об'єкти, що вивчаються;
- намалювати який-небудь предмет, підписавши його;
- виписати в зошит назви з підручника, чи записати їх по пам'яті;
- заповнити таблицю;

- здійснити «подорож» по карті;
- довідатись що-небудь про свою місцевість;
- прочитати художній твір в кінці книги, повністю чи останню його частину (якщо початок прочитаний в класі);
- порівняти чи пояснити що-небудь;
- провести якісь спостереження;
- подивитись по телевізору, чи прослухати по радіо яку-небудь передачу;
- принести вирізки з газет, журналів на певну тему;
- зробити частину макета;
- письмово відповісти на питання, поставлені в класі;
- коротко описати спостереження, подію, екскурсію чи зміст кінофільму;
- закінчити яку-небудь роботу, розпочату в класі.

Домашнє завдання вчитель попередньо обов'язково пояснює на уроці і, задаючи, продивляється, чи правильно воно записано в щоденниках учнів. Задавати додому можна в різний час уроку, частіше всього в його кінці, але ні в якому разі після дзвоника чи під час дзвоника, без пояснення.

3. Перевірка знань учнів.

Перевірка знань учнів може проводитись не тільки як окремий етап роботи, але і при поясненні нового матеріалу, при закріпленні і під час самостійної роботи, яка виконується учнями. Проводиться вона систематично на кожному уроці. При перевірці вчитель уважно слідкує за відповіддю викликаного учня (за правильністю викладення матеріалу, за його повнотою, за тим, як учень уявляє предмети і явища, про які розповідає, як вміє застосовувати на практиці отримані знання). Слухаючи учня, вчитель уважно слідкує за класом.

Систематичність, індивідуальний підхід, спокійний тон і терпіння зі сторони вчителя, правильна конкретна коротка форма питання, відповідність його програмі – такі основні вимоги до перевірки.

Слід врахувати, що вимагати від учня потрібно, головним чином, знань найбільш суттєвих фактів, основних висновків. Якщо вчитель запитує подробиці, деталі, учні намагаються запам'ятати саме їх, упускаючи головне.

В залежності від структури уроку, від його мети, від об'єму вивчаемого матеріалу, вчитель використовує різні види опитування. При всіх видах перевірки знань вирішального значення набуває питання вчителя.

Тому необхідно пам'ятати, що:

- а) питання повинні задаватись в певній послідовності;
- б) не слід задавати питання, які передбачають односкладні відповіді;
- в) потрібно задавати більше питань, які змушують учнів думати, питань практичного характеру.

Індивідуальний і систематично здійснюваний облік знань має велике значення для підвищення якості навчання, стимулює увагу і старанність школярів, допомагає вчителю вивчити кожного учня.

Скорочення часу, який витрачається на опитування, досягається ретельною підготовкою перевірочних питань, використанням різноманітних прийомів і форм перевірки.

Індивідуальне опитування з викликом до карти дає можливість отримати від школяра детальну відповідь з використанням наочних посібників і замальовок на дошці. Хороша розповідь учня – це і розвиток мовлення, і розвиток мислення. Під час розповіді, як і при читанні, вчитель виправляє помилки в мовленні учня, але не зупиняється детально на них, так як це можна зробити пізніше, коли учень закінчить свою розповідь. Не можна збивати і без того слабко розвинуту думку і мовлення дитини з порушенням розумового розвитку. В переказуванні статті, значну допомогу учневі надає план, за яким вчитель вчить дітей висловлювати свої думки. На початку план виписується кожний день на дошку і діти за ним переказують прочитане (такий самий план можна розмістити в зошитах учнів). В подальшому вони запам'ятовують цей план і розповідають, користуючись ним вже по пам'яті.

Щоб індивідуальне опитування не перетворилось на бесіду з одним учнем, вчитель пропонує іншим учням доповнювати відповідь, чи задавати питання відповідаючому (на які може відповісти сам запитуючий). Для економії часу можна декільком учням одночасно вручити карточки з питаннями. Питання задається вчителем всьому класу (для мобілізації уваги учнів), потім викликається один учень. Учні слухають його відповідь, додаючи і виправляючи. За цей час підготується відповідати хтось із учнів, яким були роздані карточки. Таким чином, можна опитати, з викликом до дошки, декілька школярів.

В процесі перевірки знань і навичок учнів слід використовувати питання до статей в підручнику. Різноманітність методів опитування розвиває уважність учнів, закріплює їх знання. В спеціальній школі важко змусити весь клас думати в той час, коли опитується один учень, особливо слабкий. Тому вчитель вимушений застосовувати ті форми опитування, які змусять працювати максимальну кількість учнів.

В цьому відношенні ефективне фронтальне опитування, яке дає можливість за короткий час опитати багатьох школярів, активізувати їх увагу. Таке опитування може проводитися по пройденому матеріалу і по всій темі. Зручне воно тим, що відповіді на питання даються в короткій формі, тому можна задати багато питань. Фронтальне опитування готує учнів до участі в роботі на уроці. Особливо корисно проводити його після проходження теми і при переході до вивчення нового матеріалу. Однією з форм перевірки знань є компактне (ущільнене) опитування: вчитель одночасно викликає декілька учнів для заповнення таблиць на дошці чи карточках.

Наприклад, в 8 класі, при проходженні теми «Країни помірнього поясу», «Лісна смуга» можна запропонувати заповнити наступну таблицю:

дерева	рослини	тварини	птахи	риби	гриби	квіти
--------	---------	---------	-------	------	-------	-------

Чи також, у 8 класі, при вивченні різних країн (викликаються троє учнів):

рослини	тварини	заняття населення

В 6-9 класах при проходженні теми «Ріки»:

Назва річки	Звідки бере початок	Куди впадає

Заповнення таких таблиць може проводитися одночасно всім класом, а потім відповіді зачитуються, перевіряються і доповнюються.

Активізації класу сприяє і трохи інша робота, в процесі якої учні по черзі заповнюють, на дошці, по одній графі таблиці. Наприклад, у 8 класі при огляді якої-небудь частини світу, вчитель пише в таблиці назву держави, а столицю і населення вписують викликані учні, чи вказується столиця, а графи «Держава» і «Населення» потрібно заповнити тощо.

Держава	Столиця	Населення
Англія	?	?
?	Париж	?
?	?	українці

Такі таблиці підсумовують знання, систематизують їх, зорово закріплюють, створюють цілісність теми.

Інший вид перевірки знань учнів – письмове опитування: вчитель пише на дошці питання, а учні відповідають на них в зошитах. Учні не попереджаються про перевірочну письмову роботу. Продовжується вона не більше 10-20 хвилин. Питання повинні бути короткими. Вчитель може провести таку саму роботу по картках з індивідуальними завданнями.

Цей вид перевірки може бути дуже продуктивним, так як він заснований на індивідуальному підході до дітей, займає небагато часу і виключає списування. Закінчуючи вивчення теми, корисно провести наступні види контрольних робіт по контурній карті:

- а) написати назви групи вивчених об'єктів (півостровів, островів, океанів, частин світу тощо);
- б) позначити шлях кораблів Магеллана, Північний морський шлях, чи кордони об'єкта, що вивчається;
- в) позначити умовними знаками і надписати гідроелектростанції, канали, основні родовища корисних копалин тощо;
- г) географічний диктант: повільно диктуються назви найбільших річок, столиць, гір, а діти надписують їх на картах.

Перед виконанням учнями такої письмової роботи вчитель дає вказівку, як підписувати карту, чи можна користуватись атласом, настільними картами тощо. Перевірка знань і вмінь учнів супроводжується оцінкою. Вибір методу чи прийому перевірки залежить від змісту матеріалу і віку учнів, найкращі результати приносить поєднання різноманітних методів.

Контрольні запитання:

1. Назвіть вимоги до мовлення вчителя.
2. Що має на меті закріплення навчального матеріалу?
3. Які виділяють провідні прийоми, спрямовані на запам'ятовування?
4. Назвіть вимоги до питань, які задаються учням.
5. Домашнє завдання – це ...
6. Опишіть різноманітність домашніх завдань з географії.
7. Назвіть вимоги до перевірки знань учнів.
8. Які види опитування Ви знаєте?
9. В чому полягає особливість компактного (уцільненого) опитування?

Тема 4. Використання наочних засобів в навчанні географії учнів спеціальної школи.

1. Географічні спостереження. Застосування картин і фотографій.
2. Використання на уроках географії об'ємних посібників.
3. Застосування малюнків та креслень при вивченні географії.
4. Використання навчальних фільмів на уроках географії.

1. Географічні спостереження. Застосування картин і фотографій.

Наочні методи навчання пов'язані з застосуванням посібників і спостереженнями за природою. У викладанні географії наочність має велике значення, так як більшість географічних об'єктів і явищ недосяжні для безпосереднього сприймання учнів. Вчити географії без наочних посібників неможливо. Навіть самі яскраві словесні описи нічого не дадуть учню, якщо у нього не буде створений образ предмета. Діти з порушеннями розумового розвитку сприймають значно меншу кількість об'єктів, ніж діти з типовим розвитком; дійсні відношення об'єктів реального світу виявляється різко спрощеними в психіці школярів.

Картини, навчальні фільми та інші наочні посібники допомагають утворити в свідомості дітей чітке уявлення про предмет, закріпити знання. Спостереження мають велике значення у викладанні географії. В процесі споглядання в учнів розвивається спостережливість, формуються певні практичні вміння та навички. Такий вид роботи особливо важливий при роботі з дітьми з порушеннями розумового розвитку, так як у них нестійка увага, вони важко виділяють головне з багаточисленних деталей. Тому вчитель повинен старанно готуватися до уроків на природі і до екскурсій. Він завчасно продумує

мету і завдання, які поставить перед учнями, а також вибирає такі питання, які б сприяли розвитку стійкої уваги і допомагали учням виділити головне. Постійні спостереження за погодою, за різними явищами природи в різні пори року, в подальшому допоможуть їм швидше засвоїти матеріал при проходженні тем «Як сонце по різному зігріває Землю», «Зміна дня і ночі» тощо.

Найбільш широко на уроках географії використовуються географічні картини, фотографії, малюнки. Зі стінних картин застосовуються ландшафтні (пейзажні) і деталізуючі. З їх допомогою учні знайомляться з окремими географічними об'єктами, явищами чи цілим комплексом явищ. Наприклад, такі картини, як «Виверження Везувію», «Ніагарський водоспад», знайомлять дітей з цими явищами, а картини «В тундрі весною», «В пустелі» знайомлять з комплексом явищ і предметів. Ці наочні посібники являють яскраві зображення з виділенням характерних рис об'єктів, які вивчаються. Картини дають конкретні, образні уявлення, завдяки яким в учнів формуються загальні географічні поняття.

Відомий географ О. С. Барков стверджував, що географічна картина дає зоровий образ країни, доповнює картину і географічні описи і хоча книга, глобус, карта необхідні, вони не можуть дати такого відчутного уявлення про реальні географічні явища і предмети, як картини і фотографії.

В роботі з картиною в учнів розвивається увага, мислення, пам'ять, спостережливість, створюється більш чітке уявлення про вивчаємий об'єкт, збагачуються поняття і уявлення, виховуються естетичні почуття.

Хороша картина допомагає вчителю показати учням характерні особливості об'єктів і надає значні можливості для порівнянь, узагальнень, спонукає учнів до висловлювань. Значну трудність для дітей являє встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які зображаються на картині. Тому розповідь учнів часто представляє собою не пояснення, а перерахування зображення предметів.

Досліджуючи питання про вивчення причинно-наслідкових залежностей на уроці географії, В.М. Синьов виявив, що географічна картина сприяє вмінню встановлювати причинні зв'язки, якщо причина наочно показана. В більшості випадків картина грає роль стимулу до висловлювання.

Картини вимагають особливих прийомів їх використання. Наприклад, картину не слід показувати учням до моменту її використання. Це пов'язано з тим, що діти бачать її вперше і вона викликає в них великий інтерес, відволікає. Але мало показати учням картину, потрібно домогтися, щоб вони осмислили її зміст, уявили собі зображені на ній місцевість і предмети. Тому вчителю не слід розкривати зміст картини, значно корисніше, якщо учні зроблять це самостійно за допомогою навідних питань, наприклад: «Подивіться на картину і продумайте, що тут намальовано? Яка місцевість? Що видно справа, що зліва, що вдалині?».

Розгляданню картини передують попередня бесіда, яка включає чіткі, завчасно сплановані запитання до учнів. Ці питання допомагають учням мобілізувати наявні в них знання і потенційні можливості. За допомогою питань

вчитель спрямовує увагу учнів на уважне розглядання об'єкта, виділення характерних рис.

Учні читають назву картини і складають її опис по завчасно складеному вчителем плану (написаному на класній дошці). По плану після розглядання картини, вчитель проводить фронтальну бесіду і учні складають опис. В результаті такої бесіди зображені на картині предмети міцно закарбовуються в пам'яті учнів. Складання розповідей по картинках з географічним змістом розвиває мовлення учнів, вчить вдивлятися, думати, розкривати взаємозв'язки між явищами природи.

Передача змісту картини самими учнями сприяє формуванню вміння порівнювати, узагальнювати, розвиває аналітико-синтетичну діяльність школярів. Листівки, фотознімки та інші картини малого формату, демонструють різними способами. Якщо їх мало, то вчитель ходить між партами і показує учням. Менше часу займе демонстрація листівок з допомогою проектора. В процесі демонстрації картини на екрані, вчитель проводить бесіду з учнями. При наявності великої кількості одних і тих самих ілюстрацій, вчитель організовує індивідуальну роботу учнів. В залежності від складності змісту зображеного і від можливостей учнів, їм дається час на самостійне розглядання, а потім пропонуються питання всьому класу і окремим учням.

Ілюстрації в підручнику географії мають велике значення при навчанні учнів. Малюнки допомагають учням засвоїти розміщені в підручнику описи. Але для цього вчителю слід продумувати питання до кожного малюнка, а також слідкувати за виконанням учнями завдань, пов'язаних з малюнками в підручнику. В цих завданнях пропонується порівняти малюнки, змалювати деяких з них, знайти що-небудь тощо.

Картини, фотографії, ілюстрації застосовуються вчителем, як при поясненні нового матеріалу, так і при повторенні і опитуванні учнів. Корисними наочними посібниками можуть бути і репродукції картин відомих художників: І. Шишкіна, І. Левітана, І. Айвазовського та ін. В якості роздаткового матеріалу можна використати набори листівок. Необхідно також використовувати на уроках ілюстрації з альбомів, зроблених самими учнями. Коли і який з наочних посібників найбільш доцільно включити в навчальний процес, вирішує вчитель, в залежності від теми, мети уроку та інших умов.

Однак застосовуючи будь-який з перерахованих посібників, не слід використовувати в роботі з учнями, більше одного-двох різних за змістом посібників за один урок, особливо при поясненні нового матеріалу. Після роботи із стінними картинами їх необхідно передати вихователю, щоб використати при підготовці домашнього завдання.

Робота з географічними картинами всіх видів пов'язується з картою: учням пропонується визначити по карті, де приблизно розміщена зображена на картині місцевість, в якому тепловому поясі тощо. В педагогічному процесі карта і картина доповнюють одна одну. Враження від картин тільки тоді стають географічними, коли робота по картині пов'язана з картою.

2. Використання на уроках географії об'ємних посібників.

Карти і картини грають велику роль у викладанні географії, але вони відносяться до типу площинних (плоских) посібників.

Більш повне уявлення про окремі предмети та явища дають учням об'ємні наочні посібники, так як вони ближчі до натуральних предметів, ніж площинні зображення. До них відносяться рельєфні картини, а також моделі, макети, колекції. Такого типу посібники використовуються в спеціальній школі, але їх значно менше в розпорядженні вчителя, ніж картин.

Однак під керівництвом вчителя чи вихователя діти можуть самі виготовляти такі посібники, наприклад макети природних зон, річки, криниці. Макети сприймаються учнями значно краще ніж картини. Макети зроблені самими учнями, набувають великої дидактичної цінності. Участь учнів у створенні посібників розвиває моторику, самостійність, уяву, свідоме сприйняття та інтерес.

Але самими корисними наочними посібниками для формування географічних уявлень в учнів, потрібно вважати моделі зроблені самими учнями з вологого піску та пластиліну (модель на відміну від муляжу допускає умовності і схематизацію у формі, забарвленні і величині предмету). Вологий пісок і глина дозволяють створити будь-які форми земної поверхні чи обриси берегів, наприклад, пагорб, яр, рівнину, острів, півострів. Моделі і макети діти порівнюють з місцевістю в найближчому оточенні.

Роботи із створення макетів та моделей з вологого піску відбуваються в ящиках, також їх можна виконувати на географічному майданчику.

Колекції та гербарії займають особливе місце серед наочних посібників. Із зразками гірських порід і видами рослин учні знайомляться на уроках природознавства. Проте ці ж посібники можуть бути використані і на уроках географії при проходженні відповідних тем. В школах повинні бути такого типу посібники з предметами, типовими для цієї чи іншої вивчаємої місцевості. В мінералогічних колекціях повинні бути зібрані породи і мінерали, які грають велику роль в формуванні рельєфу чи мають велике значення і застосування в промисловості даної місцевості (наприклад, граніти, пісковики, вапняки, кварцити, мармур, торф, кам'яне вугілля, нафта та ін.).

В школі повинні бути і зразки с/г продукції, а також зразки продукції, яка випускається місцевими підприємствами, гербарії місцевих рослин і типових рослин рослинних зон (мох, лишайник, карликова берізка, гілки різних дерев тощо).

Колекції і гербарії необхідно використовувати як на уроці, так і в позакласний (позаурочний) час. Необхідно прагнути до того, щоб кожен учень був забезпечений на уроці одним і тим же допоміжним матеріалом. Якщо зразки в колекції представлені в одному екземплярі, то вчитель, показавши необхідний предмет, розповідає про нього, потім підходить до кожної парти, звертає увагу учнів на необхідні для запам'ятання особливості даного зразка, а після уроку передає його вихователю, який керує підготовкою домашніх завдань дітей, з тим, щоб той ще раз показав потрібний предмет.

Якщо предметів в колекції не вистачає на кожного учня, то в куточку школяра в класі рекомендується організувати виставку, а потім провести бесіду, з'ясувати чи достатньо добре ознайомились учні з виставленими предметами. Не рекомендується на уроці передавати предмети з рук у руки – це створює шум у класі і відволікає увагу учнів.

3. Застосування малюнків і креслень в навчанні географії.

Малюнок на класній дошці часто незамінний при вивченні предмета чи явища, про який йде мова. Особливо цінно, коли вчитель створює малюнок в процесі свого пояснення. В цьому випадку малюнок пояснює слова вчителя, а його розповідь пояснює зміст малюнка. Одночасність словесного і графічного опису предмета підвищує увагу дітей і сприяє кращому сприйняттю вивчаємого.

Вчитель повинен старанно готуватись до креслення схематичних малюнків на класній дошці. На одному уроці не слід давати більш одного-двох нескладних малюнків, які пояснюють чи закріплюють тему. Малюючи на дошці, вчитель може користуватися кольоровою крейдою, такий малюнок стає виразним, підвищує інтерес і увагу до нього.

Графічні зображення можна розглядати і в підручнику, а потім запропонувати дітям перемалювати цей малюнок в зошит. На класній дошці можна накреслити прості карти – схеми і контури материків – це допоможе учням зрозуміти і закріпити новий навчальний матеріал. Не слід малювати на дошці те, що учням добре відомо.

О. С. Барков вважав, що вчитель географії, заходячи до класу, насамперед повинен взяти в руку крейду, щоб малювати на дошці. На думку цього вченого, схематична і ескізна карта на класній дошці дає простий і наочний спосіб вираження. Таким схематичним зображенням значно фіксується увага учнів і досягається конкретність уявлень, а порівняння з точною картою привчає учнів дивлятися в карту і краще її запам'ятовувати.

Малюнок і креслення на класній дошці мають велике значення для закріплення і розуміння навчального матеріалу, але не замінюють демонстрацію стінних картин, слайдів, книжкових ілюстрацій, географічних карт.

4. Використання навчальних фільмів на уроці географії.

Особливе місце в навчанні учнів займають фрагменти з навчальних фільмів. Використання кінопосібників найбільш доцільне, коли об'єкти неможливо спостерігати безпосередньо чи пройдений матеріал потребує додаткового узагальнення та закріплення.

На уроках в спеціальній школі рекомендується в першу чергу застосовувати навчальні фільми, які призначаються учням початкової школи. Це більш доступно розумінню учнів з порушеннями розумового розвитку і відповідає програмі спеціальної школи. При відсутності таких кінопосібників можна використовувати і фрагменти з навчальних фільмів для середньої школи.

Теми не пов'язані з показом рухливих об'єктів, слід вивчати, використовуючи слайди, їх демонстрація може бути вибірковою. Вчитель може затримувати кожен кадр, зображений на екрані стільки часу, скільки необхідно для повного розуміння учнями навчального матеріалу. Крім того, можна легко

повернутися до попередніх кадрів з метою порівняння об'єктів, аналізу чи уточнення. В темах, де вимагається показ об'єктів в русі, рекомендується застосовувати в першу чергу кінофільми і кінофрагменти без дикторського супроводу з поясненнями вчителя, так як за своєю структурою вони менш складні, ніж інші кінопосібники. Як і звукові, німі кінофільми і кінофрагменти показують об'єкти в динаміці, але їх зміст значно простіший і більше обмежений. Крім того, німі кінофільми розраховані на пояснення вчителя, і тому зображені об'єкти можуть залишатися на екрані значно довше, ніж в звукових кінофільмах.

При відсутності німих кінофільмів до тем, які потребують показ об'єктів в русі, вчитель може підбирати звукові кінофільми, спочатку з каталогу фільмів для початкових класів, а потім для середньої загальноосвітньої школи.

Звукові навчальні фільми із складним змістом, багатослівним дикторським текстом і музичним супроводом, слід показувати з відключеним звуком. Пояснення до фільму в цьому випадку дає вчитель.

Відключаючи звуковий супровід, вчитель отримує можливість пояснити саме те, що учні можуть і повинні пам'ятати. Крім того, учнів не відволікають ритмічні пісні і вони зосереджено слухають вчителя. Однак деколи звуковий супровід фільму незамінний. Так при вивченні тем, в яких предмети і явища необхідно представити з характерними для них звуками і шумами (голоси птахів чи інших тварин, шум води гірських річок, виверження вулкану, землетрус тощо) слід застосовувати наукові кінофільми незалежно від складності дикторського супроводу. Демонструвати ці фільми необхідно з коментарями вчителя.

Показ кінофільмів в спеціальній школі найбільш доцільно проводити після вивчення теми з допомогою інших наочних посібників (в тому числі слайдів). Тоді демонстрація кінофільму чи кінофрагмента сприяє закріпленню, повторенню навчального матеріалу, розширює і поглиблює отримані знання. Використання кінофільму, як введення у вивчення нової теми в спеціальній школі малоефективне.

Спостереження показали, що демонстрація навчальних фільмів дає значний ефект, коли її проводять після розглядання об'ємних посібників, малюнків, карт, схем чи кольорових картин. В процесі читання статті, бесіди чи розповіді, вчитель виписує на дошку складні слова, терміни, які зустрінуться учням в дикторському тексті. Після перегляду фільму слід закріпити отримані відомості. Більшість навчальних фільмів потребує обговорення, без цього він втрачає свою значимість.

В деяких випадках, пояснення нового матеріалу можна проводити з показом нового діафільму, якщо він в доступній формі ілюструє ту чи іншу тему.

Більш складні теми («Землетрус», «Затемнення Сонця і Місяця», «Виверження вулканів» тощо) слід попередньо пояснювати учням з допомогою моделей, малюнків, стінних картин.

Тривалість демонстрації екранних посібників має велике значення в умовах спеціальної школи. Діти з порушеннями розумового розвитку швидко втомлюються і їх увага слабшає, тому потрібно, щоб показ навчальних фільмів займав на уроці суворо обмежений час (в молодших класах до 15 хв., в старших

класах до 20-25 хв.), і проводився в звичній для учнів обстановці (краще в своєму класі чи в спеціально обладнаному залі).

Час і місце демонстрації фільму визначається вчителем у відповідності із шкільним розкладом. Вчитель повинен добре знати фонд навчальних фільмів і наявність в школі необхідного обладнання до уроків із застосуванням кіно, а також методику застосування цих засобів.

В процесі підготовки вчитель визначає завдання уроку, підбирає відповідний фільм, продивляється його, підбирає відповідні кадри, частини кінофільму, ознайомлюється з необхідною літературою, готує додаткові наочні посібники, складає план уроку, який включає короткий зміст фільму і робить свої пояснення до кадрів.

Урок з застосуванням кінофільмів переслідує різні завдання, наприклад, на матеріалі відповідного кінофільму узагальнити знання учнів про тваринний і рослинний світ віддаленої географічної області чи показати сучасні способи добування кам'яного вугілля, дати уявлення про рух людини в космосі, охорону лісів тощо.

Дотримуючись методичних вказівок і вивчивши статтю підручника, вчитель в процесі попереднього перегляду фільму, відбирає потрібні кадри, виділяє ті моменти, на які необхідно звернути увагу учнів.

Особливо старанно потрібно підготувати питання, які вчитель буде задавати учням в процесі перегляду фільму. Ці запитання повинні бути завчасно чітко сформульовані, кількість їх має бути суворо обмежена (не більше трьох-чотирьох).

Старанно слід готувати і розповідь до фільму, якщо звук відключений. Текст розповіді в цьому випадку має бути невеликим за об'ємом, але в цей же час охоплювати весь матеріал, який необхідно засвоїти. В складанні тексту вчителю допоможе попереднє прослуховування звукового супроводу до фільму і текст статті підручника з цієї теми.

Спочатку, перед показом фільму, вчитель знайомить учнів з коротким змістом фільму, виділяє головне в змісті, пояснює важкі слова, вирази, задає питання учням з теми фільму, попередивши, що ці ж запитання будуть використані в подальшій роботі з теми. Після такого введення, учням демонструють фільм. Поясненню нового матеріалу передують вступна бесіда по фільму.

Не слід завчасно попереджати учнів про перегляд фільму, до уроку чи на його початку, учні в його очікуванні не слухають пояснень вчителя. Тому, спочатку, краще провести опитування учнів з пройденого матеріалу, пояснити нову тему з допомогою різних наочних посібників, дати домашнє завдання (якщо воно не пов'язане з фільмом), а потім повідомити дітям про перегляд кінофільму. Після перегляду кінофільму чи кінофрагменту, корисно знову повернутися до картин, малюнків, моделей – до тих посібників, з допомогою яких вивчалась тема до демонстрації фільму.

Пояснення до навчальних фільмів можуть бути різноманітними за об'ємом і змістом. Це залежить від відповідності об'єму навчального матеріалу в фільмі, об'єму вказаного в програмі, від змісту дикторського тексту.

Необхідно враховувати, що словесний супровід вчителя не має бути багатослівним. «Заговорювання» фільму заважає дітям сприймати зорові образи. Показуючи звуковий фільм, який супроводжується дикторським текстом, а в ряді випадків і музикою, вчитель повинен обмежувати пояснення короткими фразами синхронно з зоровим матеріалом.

Надписи до кадрів в кінофільмах, як в молодших, так і в старших класах повинен читати тільки вчитель, так як самостійне читання відволікає дітей від сприймання змісту фільму. Демонструючи будь-які екранні посібники, не слід звертати увагу на часткові деталі.

Не слід звертати увагу учнів і на ті моменти, які вони запам'ятовують самостійно. Експерименти показали, що в навчальних фільмах з природознавства, географії школярі достатньо добре запам'ятовують кадри з зображенням тварин, їстівних рослин, пригодницькі, цікаві, емоційно вражаючі моменти (удава, крокодила чи восьминога, який поглинає здобич, дикунів, які зібралися напасти Міклухо-Маклая). В зв'язку з цим, під час демонстрації кінопосібника, вчителю слід постійно спрямовувати увагу дітей на головне, відволікаючи від цікавих, пригодницьких моментів. В іншому випадку, учні запам'ятовують тільки ці моменти, які витісняють більш важливий в пізнавальному відношенні навчальний матеріал.

Крім цього вчителю слід врахувати, що сповільнена зйомка, наприклад, рух ракети в космосі, а також швидкий розвиток процесу (зростання рослин з насіння), іноді вводять в оману дітей, тобто вони вважають, що показане в кінофільмі, існує в дійсності. Вчителю рекомендується попередньо, до перегляду фільму, чи в процесі демонстрації, пояснити учням, як ці процеси відбуваються насправді.

Контрольні запитання:

- 1. В чому полягає значення географічних спостережень?*
- 2. Який вид наочності частіше використовується на уроках географії?*
- 3. Які види настінних картин використовуються на уроках географії?*
- 4. Опишіть особливості використання географічних картин.*
- 5. Яка географічна наочність відноситься до об'ємних посібників?*
- 6. Яким чином застосовуються малюнки та креслення на уроках географії?*
- 7. На якому етапі навчання рекомендують показувати навчальні фільми?*
- 8. Скільки часу має займати перегляд навчального фільму в молодших та старших класах?*
- 9. Опишіть особливості використання навчальних фільмів в спеціальній школі.*

Тема 5. Пропедевтика – основа вивчення географії у спеціальній школі.

1. Суть та значення предметних уроків (пропедевтики).
2. Зміст предметних уроків. Особливості ведення календаря природи.

1. Суть та значення предметних уроків (пропедевтики).

Предметні уроки в молодших класах спеціальної школи – ключ до оволодіння системою знань курсу географії. Предметні уроки мають цілковито визначений зміст. Предмети і явища оточуючої дійсності вивчаються дітьми не ізольовано один від одного, а в певній послідовності, в доступних їм розумінню зв'язках і відношеннях, що підводить думку учнів до зрозумілих їм первинних узагальнень. Педагогічна цінність таких уроків полягає в тому, що учні здобувають знання завдяки спостереженням, тобто знайомляться з предметом не зі слів вчителя, а шляхом безпосереднього його сприймання органами відчуття. В результаті такого сприймання в свідомості учнів утворюється чітке уявлення про предмет, який вивчається, на основі якого формується елементарне поняття. В зв'язку з перебудовою шкільної освіти, спрямованої на укріплення зв'язку школи з життям, предметні уроки набувають особливого значення. Це обумовлено наступним.

По-перше, в процесі вивчення об'єктів на цих уроках розширюються і поглиблюються знання учнів про оточуючий світ, оскільки діти безпосередньо пізнають предмети і явища близького, оточуючого їх середовища.

По-друге, на предметних уроках діти порівнюють предмети, встановлюють відношення між ними, причинно-наслідкові залежності, що сприяє розвитку в школярів логічного мислення.

По-третє, пізнання учнями оточуючої дійсності, яке проходить в нерозривному зв'язку з формуванням у них мовлення, як засобу спілкування, готує дітей до оволодіння системою теоретичних знань з географії і дає багатий матеріал необхідний їм в практичній діяльності.

Особлива увага звертається на ознайомлення учнів з працею людей. Вивчення навчального матеріалу пов'язується з практичними роботами учнів. При цьому підбираються такі завдання, виконання яких сприяє розвитку мислення і самостійності у школярів. Завдання вчителя полягає не тільки в тому, щоб показати дітям предмет і розповісти про нього, але і в тому, щоб навчити їх спостерігати, порівнювати, виділяти суттєві ознаки, висловлювати свою думку словами, а також застосовувати отримані знання на практиці.

В тих випадках, коли не можна показати предмети в класі через їх величину (дерево, гора), чи з інших причин (показ сніжинок, спостереження за сонцем) проводяться екскурсії.

Спостереження за природою, яким надається значне місце на предметних уроках в 1-2 класах, дають учням можливість осмислити явища природи (наприклад, приліт граків пов'язаний з настанням сніготанення, струмки; перші купчасті хмари, на синьому небі, говорять про настання весни; відліт різних

видів птахів – про те, що скоро прийде зима). Ці спостереження розвивають кругозір учнів, вчать дітей любити і охороняти рідну природу, тобто стають методом, який пов'язує класні заняття з місцевою природою, господарством, життям людей.

Предмет «Природознавство» (раніше «Я і Україна») складається з двох розділів: «Ознайомлення з навколишнім світом» і «Рідний край» і вивчається протягом п'яти років (1-5-ті класи спеціальної школи). Розділ «Ознайомлення з навколишнім світом» вивчається у 1-3-х класах; розділ «Рідний край» – у 4-5-х класах. Вивчати включені до даної програми теми слід за концентричною системою з поступовим ускладненням змісту за роками навчання.

Розділи «Ознайомлення з навколишнім світом» і «Рідний край» об'єднують матеріал природничо-географічного змісту і соціально-побутової орієнтації.

Основними завданнями предмета «Природознавство» є:

- формувати знання, практичні вміння і навички;
- підвищувати рівень готовності учнів до засвоєння природничо-географічного матеріалу в наступних класах шляхом уточнення, розширення і систематизації уявлень учнів про окремі об'єкти й явища природи, про життя і працю людей;
- активізувати і розвивати розумову діяльність учнів;
- виробляти в учнів морально-вольові якості;
- виховувати відповідальне ставлення до природи, любов до рідного краю, до своєї країни.

Особистий чуттєвий досвід, наявні природничо-географічні і соціально-побутові уявлення є тим фундаментом, на якому формуються знання розумово відсталих учнів. Навчання учнів тісно пов'язане з формуванням у них уміння спостерігати об'єкти й явища, які вони вивчають, виділяти суттєві ознаки, знаходити у них подібні і відмінні риси, об'єднувати і класифікувати предмети, робити висновки та узагальнення. Таку роботу необхідно обов'язково здійснювати тому, що оволодівши прийомами узагальнення на нескладному навчальному матеріалі, учень використовує набутий досвід, вивчаючи більш складний навчальний матеріал.

Перший розділ цієї програми «Ознайомлення з навколишнім світом» вивчається у 1-3-х класах. При ознайомленні з навколишнім світом слід вирішувати такі завдання:

- формування в учнів елементарних знань про предмети й явища живої природи;
- формування елементів національної свідомості, вироблення первинних уявлень і понять про рідний край, його історичне минуле і сучасне, про національні традиції народу (обрядові свята, ремесла, будівлі, одяг, страви) у доступній для учнів формі із урахуванням особливостей даної місцевості;
- розуміння важливості праці людей різних професій;
- виховання позитивних моральних якостей і норм поведінки – чуйності і дбайливого ставлення до членів сім'ї, дорослих людей, педагогів, своїх

ровесників, уміння уважно й ввічливо поводитися в громадських місцях, у колективі, допомагати товаришам, відповідально ставитися до доручень, бути правдивими, дисциплінованими, активними, ініціативними, берегти громадське майно, свої і чужі речі, негативно ставитися до проявів жорстокості, лінощів, брехні;

- формування правильних уявлень про працю дорослих, розвиток елементарних трудових умінь і навичок самообслуговування та особистої гігієни;

- виховання правильних уявлень про навчальну працю, інтерес до пізнання;

- розвиток мовлення, мислення тощо.

Програма складається з розділів і тем, які дають учням податкові уявлення про рослинний і тваринний світ, працю людей. У змісті програми можна умовно виділити два тематичні напрямки.

Перший – безпосереднє ознайомлення з природою, формування уявлень про природу рідного краю, бережливого ставлення до природи й організація посильної допомоги учнів в її охороні. Вивчаючи розділ «Охорона здоров'я», учням необхідно розповісти про радіаційну обстановку і вплив її на здоров'я людини й необхідність, важливість у зв'язку з цим дотримання гігієни.

Другий – практичне включення дітей у суспільне життя, сферу людських відносин, праці, виконаній перших суспільне значущих обов'язків.

Спільним у двох зазначених напрямках є ознайомлення з працею людей і організація їхньої практичної діяльності (суспільно-корисної, трудової, ігрової). Форми організації занять мають динамічний характер. Заняття з цього предмета проводяться не лише у класі, а й на вулиці, у лісі, парку, біля водойм, на полі, в музеї, бібліотеці, магазині.

Дані спостережень систематично записуються в календар природи, який ведеться з 1-го класу. Обов'язковим є ведення зошитів для предметних уроків з 2-го класу, де учні самостійно, за зразком або за трафаретом малюють предмети, роблять підписи, записують основні ознаки, якості цих предметів, план словесного опису, ведуть тематичний словник тощо. У процесі навчання бажано виготовити під керівництвом учителя ряд колекцій (рослин, комах, корисних копалин), макетів (городу, саду, лісу, вулиці, яру тощо).

Другий розділ програми «Рідний край» є продовженням першого розділу програми «Ознайомлення з навколишнім світом». Він вивчається у 4-5-х класах спеціальної школи.

Важливим завданням цього розділу є формування в учнів певної системи знань елементарного природничо-географічного характеру. Передбачено вивчення певного кола географічних знань, формування елементарних навичок практичної діяльності, вмінь спостерігати і фіксувати окремі географічні явища, засвоєння специфічної термінології, а також навчання учнів встановлювати причинну залежність одних явищ природи від інших, вивчати властивості предметів і явищ.

Одночасно вирішується завдання розвитку мовлення учнів. До активного словника учнів вводяться слова, які позначають природничо-географічні об'єкти

й явища, якості цих об'єктів, просторові відношення. У цей період учні продовжують вчитись описувати (усно і письмово) предмети, що вивчаються, або явища, використовуючи слова різних категорій.

Розділ «Рідний край» на кожному році навчання (4-5-ті класи) включає три теми: «Наша місцевість», «Місто (село)», «Рідний край». У 5-му класі вивчається ще тема «План і карта» (на місцевому матеріалі), а також «Орієнтування на місцевості».

Вивчення розділу «Рідний край» у 4-му класі розпочинається з повторення знань про сезонні зміни у природі і працю людей. Учні повинні вміти охарактеризувати погоду, пори року (за характерними ознаками), порівняти наслідки спостережень за одним і тим самим об'єктом чи явищем протягом невеликого відрізка часу.

У 4-му і 5-му класах вимоги до учнів ускладнюються. Ставиться завдання не лише поширювати уявлення учнів про сезонні зміни у природі, а й допомагати виділяти та усвідомлювати певні закономірності у житті природи, що знаходить своє відображення у розвитку зв'язного мовлення учнів. Вивчення рідного краю передбачає ознайомлення учнів з природними умовами і багатствами нашої країни, господарською діяльністю населення, національним складом, засвоєння специфічних елементарних знань і умінь природничо-географічного змісту і застосування їх на практиці. Це відомості про форми поверхні Землі, рослинний і тваринний світ своєї місцевості і країни, орієнтування на місцевості, план і географічна карта тощо.

Ефективність засвоєння природничо-географічного матеріалу досягається за допомогою методів, притаманних цим наукам: проведення спостережень, дослідів, демонстрування макетів і муляжів. На уроках з цього предмета не можна замінювати зазначені види роботи читанням текстів, поясненням учителя. Ці прийоми навчання виступають як допоміжні.

Найдоступнішим для учнів молодших класів спеціальної школи є матеріал місцевої природи. Тому в основу вивчення програмного матеріалу з даного предмета повинен бути покладений краєзнавчий принцип, який орієнтує вчителя і вихователя на ознайомлення учнів з природними об'єктами своєї місцевості. Разом з учителем матеріал обох розділів програми планується й вихователем групи, щоб останній мав можливість у позаурочний час закріпити й розширити набуті на уроках знання учнів, вправляти їх у практичному застосуванні. Вихователь повинен приділити більше уваги формуванню в учнів інтересу до громадського життя, розвитку самостійності, почуття відповідальності (самообслуговування, чергування, колективна праця, догляд за тваринами, рослинами тощо).

2. Зміст предметних уроків. Особливості ведення календаря природи.

1 клас, теми: «Рідна природа»

- сезонні зміни в природі (пори року, погода)
- рослини (овочі (помідор, огірок, картопля, морква, капуста), фрукти (яблуко, груша, вишня, слива), кімнатні рослини)

- тварини (свійські тварини (кіт, собака), дикі звірі (вовк, лисиця), птахи (голуб, ворона))

«Знайомство з найближчим оточенням»

- наша вулиця, будинок
- ім'я, прізвище, адреса, сім'я
- наша школа, клас, шкільні приміщення
- одяг, взуття.

Вже в першому класі, на перших осінніх прогулянках і екскурсіях, дітей знайомлять з особливостями осінньої погоди. Вони спостерігають, як опадає листя, збирають по декілька листочків і жолудів, одночасно вчать рахувати, порівнювати їх по величині (маленький – великий; довгий – короткий; рівні), по кількості (багато-один, багато-мало) і кольору (жовті, зелені). При цьому у них розвиваються просторові уявлення (тут-там, близько-далеко, справа-зліва).

На екскурсії вчитель неодноразово звертає увагу дітей на те, як світить сонце, на колір неба. Після перших екскурсій, вчитель пропонує дітям вести запис того, що вони бачили (маючи на увазі стан погоди і наявність матеріалу, який зібрали діти). Вчитель приносить в клас, завчасно приготований, листок паперу, на якому в лівому кутку наклеєний листок відривного календаря з відповідним місяцем і числом. Для позначення погоди відводиться правий верхній куток, тут наклеюється квадрат з блакитного паперу, а на нього сонце, яке позначається жовтим чи оранжевим кольором. В незаповненій нижній частині листка можна наклеїти малюнок з зображенням екскурсії дітей в парк, чи жовтий листок берези. Так само оформлюється календар і в наступні дні тижня.

Вчитель пропонує дітям, щоденно, на шляху до школи, звертати увагу на колір неба, на поведінку птахів і тварин, подумати над тим, що можна розмістити в календарі природи. Кожен день, веденню календаря, відводиться 5-10 хвилин уроку, в цей час узагальнюються спостереження зроблені дітьми. Робота зазвичай починається з читання попереднього листка календаря. При цьому задаються приблизно такі питання: Який був вчора день: ясний? похмурий? Як він називався? А сьогодні який день? Яке число було вчора? Яке число сьогодні?

Поступово діти привчаються розповідати, з допомогою календаря, про те, що вони спостерігали на протязі тижня, і робити узагальнення, які зазвичай проводяться по понеділках. Роблячи такі узагальнення, вони засвоюють, що в тижні сім днів (5 навчальних і 2 вихідних), запам'ятають назви днів тижня, їх порядок. Все оформлення календаря перший час проводить вчитель в присутності дітей, поступово привчаючи їх до самостійності. Тривалість цього періоду залежить від складу класу та індивідуальних особливостей учнів.

В подальшому встановлюється порядок: хто з дітей перший помітить яке-небудь явище той і робить відмітку в класному календарі, тобто малює, наклеює малюнки. Це буде стимулювати розвиток інтересу і спостережливості у дітей. Таким чином, вже з 1-го класу діти привчаються систематично спостерігати, як осінь змінюється зимою, зима весною, а весна літом. Календар природи привчає дітей розглядати кожне природне явище в русі, розвитку, допомагає їм засвоїти

характерні особливості кожної пори року. На літо можна дати завдання намалювати і розфарбувати ягоди, гриби, овочі.

2 клас, теми: «Сезонні зміни у природі і праці»

- погода, зміни в житті тварин, рослин, праці людей
- пори року
- рослини (овочі (цибуля, буряк, гарбуз), фрукти (лимон, апельсин), дерева (береза, клен, дуб, тополя), кущі саду (калина, малина, шипшина), ягоди, кімнатні рослини (фікус, бегонія), ранньоквітучі рослини (пролісок, крокуси)
- тварини (свійські тварини (кролик, кінь, корова), дикі звірі (заєць, білка), птахи (горобець, галка), комахи (жук, метелик)

«Знайомство з найближчим оточенням»

- наша вулиця, наш будинок (правила вуличного руху, транспорт)
- місто, село
- рідна країна (назва, столиця, свята)
- сім'я
- наша школа, клас
- одяг, взуття.

В 2 класі, в перші ж дні, вчитель проводить бесіду про те, як відпочивали діти, яких бачили лісових звірів, які види робіт людей спостерігали, з'ясовує хто з дітей виконав літнє завдання. В 2 класі оформлення календаря має бути таким самим, як і в 1-му класі, але можна дати дітям ряд додаткових знань, наприклад, запропонувати учням ввести деякі загальноприйняті умовні позначення стану погоди: чистий прямокутник – ясно, заштрихований прямокутник – похмуро, дві великі крапки – сильний дощ, одна крапка – невеликий дощ, шестипроменева сніжинка – сніг, літера М – мороз, літера Т – тепло.

Рекомендується продовжувати читання календаря за минулий рік і за тиждень. Коли закріплено поняття «тиждень», можна з тижнів скласти місяць. На уроках арифметики можна порахувати скільки в кожному місяці було дощовий і сонячних днів. На уроках читання, розвитку мовлення, можна провести розповідь за картиною «Золота осінь» і бесіду за питаннями: Яким буває ліс восени? Що відбувається з деревами? Що ви бачили на горобині? Як люди готуються до зими? Якими стали дні?

Для замальовок і записів внизу і з боків календаря залишаються поля шириною 10-15 см. З допомогою малюнків і записів в календарі природи учні відмічають все, що відмічалось в першому класі а також наступне: кінець листопада, сильні морози, заметіль (хуртовина), відлига, поява листя, приліт птахів, льодохід, сезонні роботи на городі і в саду.

На літо дітям дається завдання: записати яких птахів вони бачили, зібрати і засушити листя, квіти.

3 клас, теми: «Сезонні зміни у природі і праці»

- погода, пори року
- рослини (горох, квасоля, диня, кавун, цибуля), дерева (ялина, сосна, частини дерева), ягоди (смородина, порічки, малина, журавлина, чорниця), горіх (ліщина, волоський, кедровий), гриби, квіти на клумбах (айстри, нагідки,

петунія), кімнатні рослини (традесканція, герань), ранньоквітучі рослини (кульбаба, конвалія), польові рослини (жито, пшениця, кукурудза, овес)

- тварини (свійські тварини (коза, вівця, свиня), дикі звірі (їжак, ведмідь), птахи (снігур, синиця, грак, шпак, зимуючі і перелітні), свійські птахи (курка, качка), комахи (муха, мураха, бабка (метелик), риби (короп, щука))

«Знайомство з найближчим оточенням»

- наша школа, наш клас

- твоя сім'я, посуд, меблі, одяг, взуття

- охорона здоров'я (частини обличчя)

В 3-му класі спостереження ускладнюються і розширюються. Учні засвоюють нові поняття: «тучі», «роса», «туман», «злива», «град». Після вивчення цих явищ природи, вчитель на дошці вивішує їх умовні позначення.

В осінні місяці учні спостерігають за положенням сонця на небі в різний час дня, знайомляться з осінніми роботами на полі. В них розширюється і доповнюється запас слів, пов'язаний з ознаками осені (небо-сіре, похмуре, хмарне, блакитне, синє; листя – жовте, червоне, багряне, сухе, легке, опале). Зимую дітям дається поняття хуртовини (позначається умовним знаком – «стрілками»).

Учні 3-го класу, крім явищ, про які вони взнали в 1 і 2 класах, відмічають замерзання річки, ставка, льодохід, останні сніжинки, останній заморозок на поверхні ґрунту, поява струмків, перші купчасті хмари, приліт граків, початок набухання бруньок, цвітіння верби, першу грозу, перший грім. Спостереження за погодою ведуться щоденно, а доповнення вносяться по мірі виникнення цікавих явищ.

На літо учням дається завдання: прочитати яку-небудь книгу про природу, зібрати корисні рослини, камінці, мушлі; можна роздати дітям квіткове насіння (наприклад, айстри), для того, щоб виростити в горщику квітку. Більш встигаючі учні можуть в кінці серпня написати твір з декількох речень на тему: «Де я був літом, що бачив цікавого».

4 –й клас, теми: «Сезонні зміни в природі і праці»

- ознаки і назви пір року, погода (повторення)

«Наша місцевість»

- назва рідного міста (села), позначення на карті, поверхня

- позначення форм поверхні на фізичній карті, моря, озера, ставки, болота

- охорона природи

«Наша Батьківщина»

- столиця, прапор, гімн, герб

- природа країни

в 4 – му класі, всі названі природні явища, повинні бути охоплені значно повніше і глибше. Учні повинні вже знати характерні ознаки літа, осені (зменшення дня, подовження ночі, похолодання, часті дощі, листопад, відліт птахів, збір врожаю, підготовка житла до зими), зими (довгі ночі, короткі дні, морози, хуртовини, сніг, голі дерева, зимові роботи людей, зимові ігри) і нарешті весни (потепління, танення снігу, льодохід, розлив рік, розпускання бруньок на

деревах, поява комах, приліт птахів, перша зелена трава і весняні квіти, с/г роботи, весняні ігри дітей).

Необхідність узагальнення відомостей з календарів природи за сезон диктується завданням навчити дітей розбиратися в характерних особливостях весни, літа, осені, зими та порівнювати їх. В результаті такої роботи діти вчаться визнавати кожну пору року не по одній -двох, а з ряду ознак.

Краще всього узагальнювати дані за попередній сезон після того, як наступаюча пора року вже достатньо яскраво виражена. Для цього необхідно мати наступний матеріал:

1. Календарі природи за минулі 3 місяці.
2. Репродукції картин з зображенням пори року, що вивчається.
3. Експонати, зібрані під час екскурсій.
4. Дитячі малюнки, твори.
5. Вірші, загадки, прислів'я, які відносяться до даного сезону.

В 4-му класі учням дається поняття температури повітря, вони знайомляться з термометром, вчаться відраховувати градуси. Для цього кожен учень має зробити з картонки «градусник» (справжній термометр встановлюється за вікном в коридорі чи класі). В 4-му класі діти систематично спостерігають за висотою сонця і вітром: вчаться розрізняти сильний вітер, слабкий, помірний. На уроках читання, вчитель може дати учням дієслова і словосполучення, які відносяться до вітру (гуде, шумить, завиває, розносить сухе листя, сильно дме).

На літо дітям дається завдання: зібрати гербарій різних рослин, відмітити дні коли пройшли грози із зливами, була веселка, зробити замальовки чи виростити яку-небудь рослину.

5 клас. Вивчаючи у 5-му класі теми «Орієнтування на місцевості», «План і карта», учні вчаться орієнтуватися за сонцем, компасом, місцевими ознаками. В процесі практичних робіт вони здобувають елементарні знання про план, масштаб, карту. Учні вчаться читати карту: визначають напрям, відстань за допомогою масштабу, відшукують географічні об'єкти за умовними позначеннями на плані і географічній карті.

Теми: «Ознаки і назви пір року» (повторення)

- встановлення зв'язку між змінами погоди і змінами пір року в житті рослин, тварин і працею людей

- поняття «доба»

- ведення календаря природи: висота сонця і тривалість дня у різні пори року

- опис погоди за день місяць, сезон

«Наша місцевість»:

- поверхня, вода, ґрунти і корисні копалини (узагальнення)

- тваринний і рослинний світ своєї місцевості

- орієнтування на місцевості (основні сторони горизонту, визначення напрямків).

«Орієнтування на місцевості», «План і карта» (план і маюнок, план шкільної ділянки, відмінність плану від карти, умовні знаки і кольори фізичної карти, географічне положення своєї місцевості).

«Наша Батьківщина»: географічне положення України (символи, столиця, герб, кордони), історичні традиції українського народу, рельєф, корисні копалини, рослинний і тваринний світ.

Контрольні запитання:

- 1. В чому полягає значення пропедевтики?*
- 2. Який навчальний предмет є пропедевтикою географії? В яких класах вивчається?*
- 3. Назвіть основні розділи пропедевтичного курсу. В яких класах вони вивчаються?*
- 4. Назвіть основні завдання навчального предмету «Природознавство» в молодших класах.*
- 5. Які завдання вирішуються при вивченні розділу програми «Ознайомлення з навколишнім світом»?*
- 6. Які тематичні напрямки умовно виділяють в навчальній програмі?*
- 7. Які завдання вирішуються при вивченні розділу програми «Рідний край»?*
- 8. Опишіть особливості ведення календаря природи в молодших класах.*
- 9. Охарактеризуйте зміст уроків з навчального предмету «Природознавство» в молодших класах.*

Тема 6. Форми організації навчального процесу.

1. Урок географії в спеціальній загальноосвітній школі.
2. Структура та типи уроків в спеціальній школі.
3. Планування роботи вчителя.
4. Екскурсія.

1. Урок географії в спеціальній загальноосвітній школі.

Загальний розвиток і підготовка до практичної діяльності здійснюється в процесі шкільного навчання, в тому числі на уроках географії. Урок – основна форма організації навчання. На уроках географії в спеціальній школі вирішуються як загальні завдання, так і спеціальні, поставлені перед вчителем географії.

Тому урок в умовах спеціальної школи, розглядається як організаційна форма навчання, в яку вчитель вмщує не тільки загальноосвітній навчальний матеріал. Знання отримані вихованцями, особливо корисні тоді, коли вони сприяють розвитку і становленню особистості учня з порушенням розумового розвитку. Крім дидактичних вимог, урок передбачає наявність корекційного компоненту і виконання відповідної мети.

Корекційне завдання органічно пов'язане з дидактичним і якщо останнє включає навчальну тему і носить навчальний характер, то корекційне завдання носить розвиваючий характер і переслідує залучення якомога більше сенсорних механізмів. Цьому сприяють різноманітні вправи учнів в орієнтуванні на місцевості, спостереженні, виконанні практичних завдань. Особливість уроку в спеціальній школі полягає і в тому, що увага вчителя спрямована на органічне поєднання дидактичної, корекційної та виховної мети. Виховна роль уроку проявляється у вихованні позитивних якостей особистості школяра.

Урок завжди повинен мати цільовий характер. Це надає дієву силу уроку і визначає його місце в загальній системі. Процес навчання на уроці складається з повідомлення вчителя і засвоєння учнями знань, з корекційно-виховного компонента, з прищеплення учням певних вмінь та навичок.

Виходячи з цього, в підготовці до уроку вчитель ставить перед собою три основних питання:

1. Які саме знання (у відповідності з програмою) будуть повідомлені учням і засвоєні ними на даному уроці?

2. Який ефект повинна дати корекційно-виховна робота з учнями із даного навчального матеріалу?

3. Які вміння і навички на даному уроці отримають учні?

Відповіді отримані вчителем на ці питання сформулюють тему і мету уроку. Вчитель повинен пам'ятати, що початок уроку – це не тільки організаційний етап – це своєрідна навчальна діяльність, яка готує учнів до виконання завдань, поставлених до уроку. Це і підготовка учнів до сприймання нового матеріалу, встановлення зв'язку з пройденим, постановка мети і в тому числі необхідна організаційна підготовка навчальної роботи.

На початку кожного року вчитель повідомляє учням, що вони визнають і зроблять на уроці, виховує в них самоконтроль, надає уроку цілеспрямований характер. Виходячи з теми і цілей, вчитель підбирає до уроку методи і прийоми навчання з переважанням таких видів роботи, які будуть сприяти активізації діяльності учнів. До того ж в урок включається декілька видів робіт (3-5), так як тривалий час один і той же вид роботи стомлює дітей.

Важливою дидактичною вимогою до уроку є правильне поєднання фронтальної, групової та індивідуальної роботи. В кожному класі навчаються діти з різним рівнем розвитку, різним ставленням до занять і можливостями засвоєння навчального матеріалу, тому урок повинен проводитися при суворому дотриманні принципу індивідуального підходу. При цьому індивідуальну роботу і диференційований підхід до учнів вчитель здійснює, спираючись на позитивні можливості дітей, включаючи всіх в фронтальну загальну роботу на уроці, тобто індивідуальний підхід на уроці здійснюється системою завдань і таких прийомів роботи з кожним учнем, при яких ні один учень не випадає з поля зору вчителя. Пасивний активізується, збудливий заспокоюється, неуважний включається в роботу тощо. Відстаючим учням дають полегшені завдання і питання. Для забезпечення індивідуальної роботи вчитель підбирає дидактично роздатковий матеріал, з яким учні можуть самостійно працювати.

Корекційно-виховна робота і індивідуальний підхід на уроці здійснюється вчителем на основі вивчення індивідуальних особливостей учнів – це основна умова для здійснення індивідуального підходу.

Вчитель географії в зошитах з планами для кожного класу, чи в окремих зошитах, відводить 3-4 сторінки для запису спостережень за кожним учнем. В такий щоденник спостережень записують: які труднощі відчують учні при засвоєнні нового матеріалу, причини цих труднощів (проблеми в знаннях, дефекти мовлення, рухові порушення, надто сповільнений темп засвоєння знань, збудливість, в'ялість). Ведуться записи про наявність інтересів учня, динаміку розвитку тощо. Висновок лікаря виписується з особової справи учня, вказуються найефективніші прийоми, методи, спрямовані на подолання труднощів і які позитивно впливають на учня.

При поясненні нового матеріалу індивідуальний підхід також необхідний. На цьому етапі уроку прийоми індивідуального підходу наступні:

- звернення з питаннями до класу і виклик до дошки сильного, середнього чи слабого за успішністю учня в залежності від складності питання;
- самостійне узагальнення навчального матеріалу сильними учнями;
- повторення висновку середніми і слабкими учнями;
- використання відповідей сильних та середніх учнів, як доповнення відповідей слабких;
- варіативність завдань за важкістю та об'ємом;
- використання роздаткового дидактичного матеріалу.

Всі ці прийоми сприяють залученню всіх учнів у фронтальну роботу.

При закріпленні знань на уроці індивідуальний підхід отримує найбільш широкі можливості у виконанні самостійних практичних робіт, в бесідах, іграх, домашніх завданнях. В керівництві домашніми завданнями можна використовувати наступні форми індивідуального підходу: додаткові пояснення, фіксування уваги, пробудження інтересу окремих учнів при фронтальному поясненні домашнього завдання, різний об'єм і виконання домашніх завдань з допомогою вихователя чи сильних учнів тощо.

Формування в учнів уявлень і понять про географічні об'єкти здійснюється на всіх етапах навчання з допомогою різноманітних методів і реалізації індивідуального підходу до учнів. Так при повідомленні нових знань, необхідний наочний показ, при цьому метод наочного навчання поєднується з методами усного викладу – з розповіддю чи бесідою.

При формуванні географічних уявлень проводиться розбір, виділення деталей і головних ознак вивчаемого об'єкта з підведенням учнів до самостійних висновків. В процесі формування уявлень включаються практичні роботи і вправи, відтворення і уточнення уявлень на наступних уроках з допомогою повторних і нових наочних засобів, включення утворених в учнів уявлень в нові контексти при роботі з підручником, зошитом.

Урок слід вважати хорошим лише тоді, коли учні активно, із захопленням працювали, коли виконана поставлена мета. Внутрішня активність учнів і досягнення поставленої мети визначають якість уроку. Щоб уроки були

цікавими, вони не повинні бути однотипними. Організаційна чіткість, яка визначає продуману структуру і методику уроку є також важливою дидактичною вимогою до нього.

2. Структура та типи уроків в спеціальній школі.

Структура уроку знаходиться в прямій залежності від його мети, змісту, системи прийомів навчання і обладнання. Крім цього, беручи до уваги, що урок протікає завжди в певних конкретних умовах (дитячий колектив, склад учнів класу, час, місце проведення), структура його визначається з урахуванням всіх конкретних умов, в яких він буде проходити.

А. В. Усвайська пропонує структуру уроку:

Тема уроку.

Мета:

а) дидактична (сформувані поняття 1)...; 2)...)

б) виховна (що виховувати і як саме)

в) розвиваюча (які процеси і за допомогою чого)

Обладнання.

Хід уроку.

Вступна частина:

- організація класу
- нервово – психологічна підготовка (5 хв. зайняти дітей календарем природи)

Основна частина:

1) пропедевтична частина;

- повторення минулого,
- перевірка домашніх завдань,
- актуалізація нових знань.

2) головна частина;

- подача нового матеріалу (повідомлення теми, ознайомлення з наочністю, висвітлення нового матеріалу, фізкультхвилинка, закріплення, домашнє завдання)

3) заключна частина:

- систематизація та узагальнення знань.
- підведення підсумків.

Урок являє собою акт, суворо розрахований у часі. Розподіл часу уроку не повинен бути механічним і незмінним, як це часто буває. Організаційний момент 1-2 хв., опитування – 15 хв., повідомлення нового матеріалу – 15 хв., закріплення 10 хв., і домашнє завдання 2-4 хв.). Співвідношення у часі залежить від об'єму вивчаємого матеріалу на даному уроці, від ступеня його складності, від особливостей складу класу, від наявних засобів наочності до даного уроку. Тільки з врахуванням всіх цих умов можна чітко розподілити етапи уроку в часі.

Для успішного навчання дітей з порушеннями розумового розвитку вчителю необхідно забезпечити не лише правильне поєднання методів і засобів навчання, але також визначити оптимальну тривалість і доцільність організації діяльності школярів на протязі всього уроку, тобто мати чітке уявлення про

працездатність учнів, так як порушення працездатності приводить до зниження пізнавальної активності. При значному зниженні працездатності в учнів виникає стан, який негативно впливає на їх відношення до навчальної роботи. Тому необхідно планувати найважчу роботу на перші 10-25 хвилин, так як в цей час досягається найбільш висока працездатність учнів, після 25-30 хвилин настає зниження.

Уроки географії можуть проводитися не тільки в класі, але й на географічному майданчику, в краєзнавчому куточку.

Уроки бувають декількох типів в залежності від дидактичних цілей, поставлених до них (Т. Пороцька).

1. Урок початкового вивчення. Тут вчитель пояснює новий матеріал, потім організовує самостійну роботу учнів з виконання вправ в застосуванні отриманих знань, слідом за цим, учням пропонується декілька прикладів для співставлення і шляхом бесіди вчитель підводить учнів до висновків.

2. Комбінований урок має декілька дидактичних цілей – пояснення нового, закріплення, повторення раніше пройденого навчального матеріалу і облік знань. Такий урок має невеликі частини з різними видами робіт.

3. Практичні уроки – уроки закріплення знань. На цих уроках проводиться вторинне осмислення вивчаємого матеріалу, відтворення і застосування знань в цілях досягнення міцності. Такого типу уроки можна проводити на географічному майданчику, в краєзнавчому куточку.

4. Контрольно – облікові уроки (письмове і усне опитування).

5. Повторювально – узагальнюючі уроки, метою яких є систематизація і повторення вивченої теми.

В процесі навчання географії в кожному класі урок будь-якого типу може мати місце. В спеціальній школі повторення є необхідним елементом уроку будь-якого типу.

Успішне проведення уроку залежить від підготовленості до нього вчителя, від того, наскільки в уроці дотримані: чіткість плану, логічна послідовність в повідомленні нового матеріалу, правильне дозування навчального матеріалу з врахуванням розвитку учнів, забезпеченість наочними посібниками, підбір вправ, практичних та інших видів робіт.

3. Планування роботи вчителя.

Основною формою планування роботи вчителя є поурочні плани. Вони складаються на основі календарного і тематичного планів. Календарний план складається на навчальну чверть і включає назви тем, приблизні строки для їх вивчення.

При складанні плану уроку, робота вчителя не обмежується визначенням мети уроку, підбором навчальних текстів і навчального обладнання для фронтальної роботи класу. Йому також необхідно:

а) продумати і записати сукупність питань, які будуть поставлені учням для перевірки знань пройденого і з'ясування заново вивченого навчального матеріалу;

б) продумати і записати висновки і правила, які будуть запропоновані для запам'ятання учням;

в) підготувати тексти, які будуть переписані учнями з класної дошки в зошит;

г) виділити навчальний матеріал для фронтальної роботи з класом та індивідуальної роботи (в домашньому завданні виділити навчальний матеріал, який дається окремим учням).

В залежності від досвіду вчителя, наочних посібників до уроку, складності теми, розповідь чи пояснення нового навчального матеріалу записується в план уроку більш чи менш детально. Також записуються основні питання до учнів з теми. Такого типу питання і завдання, як: «Чому ти так думаєш? Чому ти так вирішив? Порівняй, намалюй, покажи, доведи» в план не вписуються, так як вони задаються майже на всіх етапах кожного уроку географії.

Складання плану до кожного наступного уроку окремо не може створити цілісної системи навчальної роботи, яку являє тематичне планування, яке дозволяє визначити місце кожному уроку, практичному завданню, екскурсії. В тематичному плані матеріал кожної теми розподіляється по урокам, визначаються теми і цілі кожного з них, обладнання, види робіт на уроці і приблизне домашнє завдання. Складений таким чином план дає вчителю можливість орієнтовно визначити, які наочні посібники знадобляться, і завчасно їх підготувати. Крім того, при складанні подібного плану вчитель може врахувати міжпредметні зв'язки, щоб деякі географічні поняття, назви дати для закріплення учнями на уроках з інших предметів, а в свої плани включити деякі назви, які вивчаються на уроках природознавства, історії тощо.

Тематичне планування дозволяє також передбачити різноманітність видів робіт на уроках. Але якби добре і продумано не був складений тематичний план уроків, він цілковито не виключає старанної підготовки вчителя до кожного уроку. Ця підготовка знаходить відображення в конспектах і поурочних планах.

Складаючи поурочні плани, вчитель користується тематичним планом, конкретизує свої намітки, наповнює і доповнює конкретним змістом кожен вид роботи, маючи при цьому чітку перспективу по всіх уроках теми. Безпосередньо на уроці вчитель може змінити послідовність видів робіт в плані, виходячи з конкретних умов в класі. Поурочні плани слід складати щорічно, використовуючи в певній мірі плани минулих років. Тематичні плани слугують основою для складання поурочних планів застосовуючи до нового складу класу.

4. Екскурсія.

Навчальна екскурсія – це форма організації навчання. Проводиться екскурсія на відміну від уроку поза стінами класу і триває від декількох хвилин до півтора-двох годин. Як і уроки, екскурсії мають свої загальноосвітні і виховні завдання, дидактичні цілі: вивчення географічних об'єктів на місцевості, формування практичних вмінь та навичок, ознайомлення з предметами, працею людей тощо. Корекційні завдання: розвиток просторового орієнтування, розвиток окоміру, вміння вдивлятися, виділяти головні ознаки тощо.

За своїми дидактичними завданнями, екскурсії можна поділити на:

- вступні
- узагальнюючі.

Мета вступних екскурсій – спостереження і збір матеріалів, які можна використати на наступних уроках. Екскурсія знайомить учнів з новими для них об'єктами і явищами, і завдяки їм діти отримують найбільш повні уявлення про географічні явища.

На заключних (узагальнюючих) екскурсіях учні отримують практичне підтвердження отриманих на уроках знань; мета цих екскурсій систематизація пройденого матеріалу, повторення чи узагальнення вивченого.

На географічній екскурсії учні спостерігають за об'єктами і явищами в природних умовах, встановлюють взаємозв'язки і взаємозалежності в природі; все це сприяє розвитку мислення учнів. Крім зорових сприймань, на екскурсії діти отримують звукові – шум лісу, спів птахів, дзюрчання струмка, плескіт хвиль, запахи лісу, луку, моря тощо. Екскурсії з географії проводяться не тільки на природу, але й на виробництво, в краєзнавчі музеї, зоопарк, ботанічний сад, планетарій.

Іноді вчитель географії повинен проводити екскурсії і з вчителями праці, природознавства чи історії. Наприклад, екскурсії на фабрику, завод, ферму корисно проводити спільно з вчителями історії та трудового навчання. На цих екскурсіях можна з'ясувати, коли побудований завод, фабрика, яку продукцію випускає підприємство і куди її направляє, звідки підприємство отримує паливо, воду, електроенергію, звідки отримує сировину і окремі деталі, на чому працює електростанція заводу.

На такій екскурсії учні разом з короткими записами, приносять до школи зразки сировини, продукції. Крім того, в результаті екскурсій на виробництво, школярі визнають передових виробників, знайомляться з трудовими операціями, визнають про те, що багато з цих операцій виконувались раніше вручну, а тепер замінені машинами. Під час відвідання виробничого підприємства діти бачать скільки праці потрібно витратити на те, щоб виготовити той, чи інший виріб. Екскурсії допомагають у виборі професії.

Під час екскурсій по вулицях міста (з метою вивчення їх назв) діти порівнюють побачене в музеї, на картинах, фотографіях, прочитане в книгах і почуте від вчителя зі справжнім. Учні узагальнюють свої пізнання, роблять висновки. Такого типу екскурсії мають велике виховне значення, вчать дітей орієнтуватися, любити своє місто, село. Навчальна програма з географії для спеціальної школи визначає обов'язкові екскурсії, які необхідно проводити з тієї чи іншої теми, які плануються вчителем завчасно на весь навчальний рік. Більш детально вчитель відображає проведення екскурсії в поурочних планах.

Тривалість екскурсії залежить від її теми і мети, від складу класу. На екскурсії вчитель керує спостереженнями учнів. Іноді екскурсію проводить екскурсовод. В таких випадках вчитель повинен попередити екскурсовода про те, щоб його розповідь була небагатослівна, мовлення трохи сповільненим, чітким, тобто доступним розумінню учнів спеціальної школи. Але екскурсії, які

проводить сам вчитель більш ефективно для учнів з порушеннями розумового розвитку.

Експерсії з географії можуть відбуватися в процесі вивчення теми чи після того. Як введення в нову тему можуть проводитися експерсії до об'єктів, які можна побачити повністю (річка, ставок, яр тощо). Будь-яка експерсія вимагає значної підготовки і включає три основні етапи:

1. Підготовка експерсії.
2. Проведення експерсії.
3. Підведення підсумків з обробкою матеріалів.

На першому етапі, в процесі підготовки, вчитель складає план експерсії з теми, яка відповідає програмі даного класу, обдумує який навчальний і виховний матеріал дає учням намічена експерсія і формує її мету. Вчитель повинен сам попередньо ознайомитися на місцевості з об'єктами, які будуть спостерігати діти, пройти весь маршрут, виділити найзручніші об'єкти на місцевості для вивчення, намітити види роботи на експерсії, передбачити обладнання, скласти маршрут з вказівкою часу, передбачити час на відпочинок. Одночасно вчитель формулює висновки, до яких повинні прийти учні. До експерсії учні готуються в класі, записують завдання, це допоможе їм в подальшому більш повно розповісти про експерсію.

При підготовці до експерсії вчителю слід передбачити наступне:

- а) дорога не повинна бути стомливою, оскільки стомлені діти не можуть достатньо добре сприймати матеріал;
- б) завчасно домовитися з дітьми про їх одяг;
- в) повторити правила поведінки на експерсії (не розбігатися, слухати вчителя, виконувати отримані завчасно завдання);
- г) предмети, обладнання, які необхідно взяти з собою, повинні бути приготовані завчасно: кошики, банки, марля, рулетка, записники, олівці, сачки, фотоапарат тощо.

Перед виходом на експерсію вчитель ще раз нагадує учням про її мету. Учні повторюють куди і навіщо підуть, що будуть спостерігати по дорозі. В процесі експерсії вчитель проводить бесіду чи розповідь, дотримуючись міри в поясненнях, більше показує, ставить запитання, які спрямовують увагу учнів на суттєве, керує спостереженнями. В кінці експерсії вчитель проводить узагальнюючу бесіду, робить короткий огляд того, що бачили учні, тобто підводить попередні підсумки експерсії, відповідає на питання учнів. Потім дає завдання додому: згадати все, що бачили на експерсії і підготувати відповіді (усно) на питання записані в зошиті (в класі), пропонує дітям розповісти про експерсію дома батькам, друзям. Це допоможе учням глибше осмислити побачене, підготуватись до роботи на уроці.

Другий етап – проведення експерсії.

На третьому етапі, вчитель закріплює на уроці, отримані на експерсії знання і планує бесіду таким чином, щоб відновити в пам'яті дітей весь хід експерсії. В бесіді підкреслюються найважливіші в освітньому і виховному відношенні моменти. Вчитель підводить учнів до сильних висновків, потім

записує їх на дошці, а діти в зошитах. В результаті проведення навчальної екскурсії накопичується матеріал, який необхідно після екскурсії оформити в альбомах, скласти гербарії, колекції, ілюстровані тематичні таблиці та ін. В подальшому зроблені учнями матеріали слугують навчальними посібниками.

Вчителю географії слід урізноманітнювати види екскурсій, проводити їх не тільки з метою поглиблення знань про природу і господарство, але і з метою закріплення матеріалу, що вивчається, набування практичних вмінь і навичок.

Контрольні запитання:

1. Урок – це ...
2. В підготовці до уроку вчитель ставить перед собою певні питання. Які саме?
3. Охарактеризуйте прийоми індивідуального підходу.
4. Опишіть структуру уроку з географії.
5. Назвіть типи уроків з географії.
6. Які плани використовує вчитель в своїй роботі? Що в них входить?
7. Що таке екскурсія?
8. На які види за своїми дидактичними завданнями поділяються екскурсії?
9. Опишіть етапи проведення екскурсії.

Тема 7. Практичні та самостійні роботи учнів.

1. Значення практичних і самостійних робіт учнів.
2. Робота з зошитом.
3. Дидактичні ігри на уроках географії.

1. Значення практичних і самостійних робіт учнів.

Система самостійних і практичних робіт забезпечує школярам набуття і закріплення необхідних знань, вмінь та навичок, виховує самоконтроль, самооцінку, критичне відношення до своїх робіт і робіт товаришів, активізує діяльність і мислення учнів. Науковими дослідженнями доведено, що при поступовій і послідовно здійснюваній активізації навчального процесу в учнів спеціальної школи виникає прагнення до самостійної наукової діяльності, яка сприяє більш успішному засвоєнню знань.

Крім того, поєднання фронтальної роботи з індивідуальною здійснюється вчителем найбільш успішно в процесі організації самостійних практичних робіт учнів, на які виділяється час на кожному уроці. Ці роботи стимулюють розумовий розвиток учнів, допомагають їм краще пізнавати і усвідомлювати вивчений матеріал.

Корекційне значення практичних робіт полягає в тому, що вони сприяють:

- розвитку практичних вмінь і навичок, необхідних в житті (вміння вимірювати предмети, аналізувати дані спостережень, орієнтуватися на місцевості тощо);

- корекції інтелектуальної недостатності (вони дозволяють дітям з порушеннями розумового розвитку краще розуміти причинно-наслідкові залежності явищ, уточнюють і збагачують уявлення, сприяють розвитку вміння виділяти головне і другорядне в предметі, аналізувати і порівнювати предмети).

Є і ще одна важлива сторона практичних робіт – їх значення для розвитку мовлення учнів. Цей фактор один з головних в загальному складному процесі корекції пізнавальної здібності учнів спеціальної школи.

Види навчальних самостійних робіт з географії різноманітні. Вони можуть бути усними, письмовими, графічними, лабораторними, пов'язаними з виготовленням моделей, інших наочних посібників. Систематично учні ведуть і читають календарі погоди, визначають температуру повітря, напрям вітру, відмічають хмарність і опади, виконують роботи на географічному майданчику, в краєзнавчому куточку. Уроки географії передбачають і деякі види самостійних робіт учнів до пояснення вчителем нового матеріалу, зокрема завдання по карті, робота з картою. В цих випадках учням пропонується самостійно знайти на карті об'єкти, які ще будуть вивчатись на уроці, і розповісти про ці об'єкти по картинах. Проте більша частина самостійних і практичних робіт проводиться після пояснення нового матеріалу вчителем в процесі формування і закріплення в учнів нових знань про географічні об'єкти.

2. Робота з зошитом.

Велика частина класних і домашніх завдань виконується учнями в зошитах з географії після попереднього пояснення вчителя і відповідних вказівок до виконання самостійної роботи. Роботи в зошиті мають виключне значення для закріплення отриманих знань. Зошит привчає учнів до систематично праці, виховує самостійність і самоконтроль. Замальовки предметів і явищ сприяють утворенню чітких уявлень в учнів, вчать уважно вдивлятися, розвивають спостережливість, часто учні виконуючи завдання вчителя механічно перемальовують малюнки з підручника з допомогою копіювального паперу. Таке малювання майже даремне. Складні малюнки насичені змістом, можна дозволити учням замінити вирізками з газет та журналів і наклеювати в зошит.

Самостійний підбір ілюстрацій до теми, що вивчається, підвищує інтерес дітей до предмету. Розповідь учнями змісту малюнків, виконаних самостійно чи наклеєних в зошит ілюстрацій, допомагає вчителю перевірити наскільки правильно засвоїли учні навчальний матеріал. Короткі записи в зошиті допомагають учням запам'ятовувати висновки кожного уроку, засвоювати нові слова, їх знання та правопис. Записи в поєднанні з малюнками допомагають міцно поєднати в свідомості дітей образ предмета і його назву.

Крім того, зошит дає уявлення вчителю географії про індивідуальні особливості дітей, оскільки часто діти неврівноважені, вперті, багато з них невпевнені в своїх силах. Все це відображається в учнівських зошитах: недороблені роботи, перекреслені записи і малюнки, вирвані сторінки в одних, акуратно, з великою старанністю, виконані роботи в інших. Вчитель повинен постійно працювати з дітьми, пояснювати їм для чого потрібно вести записи в зошиті, які вони повинні бути.

Робота зошитом географії ведеться з 2 по 9 клас, з початку навчального року. На уроках географії використовується зошит в клітинку, в такому зошиті легше розподілити положення малюнка, накреслити план, виконати вказівки вчителя до креслення, схеми чи виділити місце для запису. В кінці зошита відводиться декілька сторінок для словника.

Вчитель постійно продивляється зошит в кожного учня, за старанне ведення зошита підвищується загальний бал за відповідь. Регулярно перевіряючи зошита, вчитель оцінює роботи дітей і виставляє в класний журнал оцінку за ведення зошита один-два рази за чверть. Ці оцінки враховуються у виведенні загальної оцінки з предмету за чверть. Корисно періодично влаштовувати виставки кращих зошитів.

Малюнки і схеми в зошиті виконуються в основному олівцем. Діти можуть вправлятися в малюванні на роздаткових грифельних дошках чи на класній дошці. Від учнів не вимагається зображення великих просторів земної поверхні чи груп предметів. Окремі ж предмети (рослини, тварини), можуть бути замальовані з допомогою вказівок вчителя, про місце розміщення малюнка в зошиті, його приблизну величину, колір, основні елементи малюнка. Вчителю необхідно слідкувати за тим, щоб конкретні малюнки не перетворювались на вільне малювання. Чимале значення при виконанні завдання має олівець, яким малюють: він повинен бути достатньо довгим і добре загостреним.

3. Дидактичні ігри на уроках географії.

Велика роль в підвищенні ефективності навчання та корекції порушень в учнів спеціальної школи належить дидактичним іграм. Дидактичні ігри і цікаві вправи побудовані на сукупності прийомів, які застосовуються для підвищення ефективності навчального процесу. З допомогою дидактичних ігор, учні систематизують і закріплюють свої знання про різні об'єкти, їх призначення, про зв'язки між ними. Включення в урок ігор та ігрових моментів, робить процес навчання більш цікавим, допомагає подолати труднощі в засвоєнні нового матеріалу, тому в грі учні охочіше виконують те, що поза грою може їм здаватись нецікавим і важким.

Різноманітні ігрові прийоми, з допомогою яких вирішується та чи інша розумова задача, не тільки підтримують і посилюють інтерес до вивчаємого матеріалу, але і допомагають розвивати увагу, зосередженість, волю. Цінність дидактичних ігор також полягає в тому, що діти в процесі гри вчаться самостійно допомагати один одному і взаємно перевіряти себе. В успішному проведенні ігор велика роль належить вчителю, йому необхідно оволодіти методикою проведення такого типу ігор і знайти їм правильне місце в навчальному процесі.

При проведенні ігор необхідно дотримуватись певного темпу, надати дітям відносно велику самостійність, не загроможувати ігрові вправи питаннями, слідкувати, щоб школярі були уважні до відповідей товаришів так само, як і до їх питань. Вчитель повинен завчасно підібрати питання, зразки, продумати вибір вправ, підготувати всі матеріали, уявити можливі відповіді школярів. Тільки за таких умов гра буде відповідати навчально-виховній меті і принесе користь. Дидактичні ігри бувають прості (загадки, ребуси, кросворди) і складні, які

потребують більше часу ніж прості, для їх проведення (наприклад, лото, ігри-бродилки).

Ігри можна проводити на початку уроку, щоб звернути увагу учнів класу на новий матеріал, чи в якості повторення в середині уроку, щоб змінити вид роботи і підняти інтерес до вивчаємої теми. Але частіше ігри, цікаві вправи, вікторини, проводяться в кінці уроку, для закріплення пройденого матеріалу. Різного типу ігри, загадки, кросворди і описи, вчитель підбирає з спеціальних збірників задач і вправ з географії, з хрестоматій для вчителя географії, з художніх творів, з журналів. Для збору цікавих та сучасних матеріалів, виписок, вирізок з газет та журналів, вчитель заводить декілька папок, куди складає підібрані матеріали з різних тем курсу географії.

Приклади ігор і вправ в 6 – 9 класах.

«Хто більше знає?» Всім дітям дається по аркушу паперу. По сигналу вчителя діти починають писати географічні назви за певним завданням (моря, ріки, гори, острови, міста тощо). Через 5 хвилин за сигналом вчителя письмо завершується. Оцінки повідомляються на наступному уроці.

«Ріки». Вчитель задає дітям питання: назви яких річок складаються з трьох букв (Ока, Дон, Ніл), з чотирьох (Сена, Амур, Урал), з п'яти (Волга, Темза), з шести (Ангара, Єнісей) і т.д.

«Туристи». У 8 – 9 класі, в цій грі бере участь весь клас. За вибором вчителя, хтось з учнів звертається з питанням про ціль подорожі, і отримує пояснення вибору в залежності від характеристики географічного об'єкту (Якутія – алмази, Рига –побережжя).

Вчителі спеціальної школи підбирають і використовують на уроках географії образні описи з художніх творів для визначення учнями теплових поясів, природних зон, річок тощо. Для закріплення пройденого матеріалу вчителі складають і проводять вікторини (не більше ніж на 10-15 питань).

Цікаві ігри з використанням географічних карт, наприклад, карт природних зон чи зоографічної знайти місце тварині чи рослині. Одночасно з картами учням роздають конверти, в яких 6 – 8 карточок з назвами зображених на картах тварин чи рослин. Багато ігор проводяться на екскурсіях на природі, наприклад, на розпізнання трав, листя, дерев, квітів.

Дуже корисно проводити ігри в картографічне, топографічне чи зоологічне лото, яке часто роблять самі учні з допомогою вчителя. Роздають учням листи картону, розміром з зошит для малювання. Картонна карта розкреслюється не більше ніж на 6-8 клітинок. На карти наклеюються зображення тварин, рослин, контури (із старих карт) морів, річок, островів, півостровів, умовні знаки, плану місцевості чи корисних копалин. Особливу користь в засвоєнні вивчаемого матеріалу приносить виконання вправ, пов'язаних з розвитком спостережливості і просторового орієнтування учнів.

Гра «Запам'ятай орієнтири». Вчитель пояснює учням: «Запам'ятати все, що зустрінеться на місцевості неможливо. Але ми з вами пройдемо певний шлях і будемо запам'ятовувати ті предмети, місця, які звертають на себе увагу і легко запам'ятовуються. Такі предмети і місця називаються орієнтирами, вони

допомагають знайти дорогу і потрібний шлях, тобто допомагають орієнтуватися на місцевості». Обирається маршрут, дається завдання дітям – по дорозі запам'ятати 3-5 предметів-орієнтирів. Вчитель ще раз повторює, що предметами орієнтирами можуть бути річка, дерево, окремі будівлі, шосе, стежка тощо. На фініші кожний учасник гри розповідає і описує орієнтири в тому порядку, в якому вони розміщені на місцевості. Переможцем вважається той, хто більше запам'ятає орієнтирів і правильно їх опише.

Перед грою «*Вмій орієнтуватися*» вчитель пояснює учням, що в місті одні орієнтири, в сільській місцевості дещо інші, а в океані, морі, степу потрібно вміння визначати сторони горизонту за сонцем і за компасом. Далі вчитель пояснює школярам правила і способи визначення свого положення по відношенню до сторін горизонту і оточуючих предметів: за сонцем, компасом. Учні згадують, що для орієнтування за допомогою компаса потрібно покласти його так, щоб стрілка вільно оберталась, тоді темний її кінець вказує на північ. Для гри клас поділяють на дві групи і складають пари, в які від кожної групи входить по одній людині. Вчитель дає завдання першій парі – визначити сторони горизонту за сонцем, другій парі – за компасом, третій парі – по одиноким деревам, четвертій парі – по одиноким пенькам. Потім відмічається, яка група швидше і правильніше визначила сторони горизонту.

В грі на вміння орієнтуватися бере участь весь клас. Гравці шикуються в дві шеренги. За компасом чи сонцем гравцям потрібно визначити сторони горизонту. Вчитель голосно називає яку-небудь сторону горизонту. Учні повинні швидко і чітко зробити поворот, ставши обличчям до цієї сторони горизонту. Хто помилиться, той отримує штрафний бал. Вчитель називає інші сторони горизонту, гравці виконують дії. Виграє той, хто отримав менше штрафних балів.

Гра «*Знайди за компасом сховані предмети*». Ця гра допомагає закріпити навичку орієнтування.

Всі перераховані ігри і вправи допомагають учням більш свідомо і міцно засвоїти та закріпити отримані географічні знання, вміння та навички. Цікавість такого типу завдань є вихідним моментом формування пізнавального інтересу до уроків географії, оживляє і активізує школярів. Таким чином, кожне географічне поняття лише тоді закріплюється в свідомості учня, коли воно часто зустрічається в різноманітних зв'язках, є предметом самостійних практичних занять.

Контрольні запитання:

- 1. В чому полягає корекційне значення практичних робіт з географії?*
- 2. Назвіть види навчальних самостійних робіт з географії.*
- 3. Опишіть особливості роботи з зошитом на уроках географії.*
- 4. В чому полягає значення дидактичних ігор?*
- 5. Назвіть вимоги до проведення дидактичних ігор.*
- 6. Які Ви знаєте види географічних ігор?*
- 7. Наведіть приклади географічних дидактичних ігор.*

Тема 8. Географічна карта в спеціальній школі.

1. Засвоєння знань географічної карти школярами з порушеннями розумового розвитку.
2. Робота з планом місцевості на уроках географії у спеціальній школі.
3. Робота з картою на уроках географії у спеціальній школі.

1. Засвоєння знань географічної карти школярами з порушеннями розумового розвитку.

Уроки географії нерозривно пов'язані з географічними картами. О.С. Барков стверджував, що робота з географічною картою – обов'язковий інструмент навчання, без якого викладання географії не має смислу. За словами дослідника, «без карти немає і не може бути географії, картою географія починається і нею ж закінчується».

Слово «карта» в перекладі з латинської мови означає креслення, малюнок. Географічна карта відрізняється від інших наочних посібників, наприклад, від картин, тим, що природні явища і об'єкти показані на ній не в натуральному вигляді, а з допомогою умовних позначень. Шкільні географічні карти пристосовані до віку і розвитку учнів, що досягається шляхом їх спрощення і збільшення наочності. Шкільні карти поділяються за способом використання на стінні і настільні (можуть бути у вигляді атласів чи окремих карт, вкладених у підручник). Всі карти різняться за масштабом (великомасштабні і дрібномасштабні) і за змістом (загально-географічні і спеціальні).

На уроках географії також використовується глобус, який являє собою модель земної кулі. Хоча його масштаб дуже малий, він не викривляє форму і розміри географічних об'єктів і тому дає найбільш наочне уявлення про форму Землі, про положення земної осі, полюсів, екватор.

В спеціальній школі, як і загальноосвітній, робота з картою проводиться при вивченні всього навчального матеріалу, який складає курс географії. Вчитель має навчити школярів читати карту, вільно в ній орієнтуватися. Знати карту – значить володіти географічною грамотою, уявляти по пам'яті взаємне розміщення, форму і назви певних географічних об'єктів, вміти відтворювати місцевість за допомогою символів на папері. Знання карти тісно пов'язано із вмінням її читати. Вміти читати карту – це значить вміти усвідомити, розуміти географічну дійсність за поєднанням умовних позначень, тобто бачити місцевість такою, якою вона є насправді.

В спеціальній школі використовується декілька видів географічних карт, в тому числі контурні карти, призначені для навчання учнів загальноосвітньої школи, глобуси різної величини, рельєфні карти і глобуси, призначені для дітей з порушеннями зору. В дослідницьких роботах відмічаються значні труднощі учнів з порушеннями розумового розвитку в просторовому орієнтуванні і в засвоєнні ними географічних назв, пов'язаних з картою (географічна номенклатура), в кольоророзрізненні тощо.

В той же час навчальна програма з географії підкреслює важливість систематичної роботи з картою, як один із засобів активізації пізнавальної діяльності учнів. Значний корекційний смисл міститься в таких вправах, як складання учнями словесних описів тих чи інших об'єктів при читанні географічної карти. Результати експериментів показали, що більшість учнів 6-9 класів можуть елементарно читати карту.

В спеціальній школі рекомендується використовувати карти для молодших класів загальноосвітньої школи: масштаб цих карт більш великий, забарвлення більш яскраве, на них менше зображено об'єктів і назв. Застосування галузевих, загально-економічних, кліматичних та інших карт для середньої загальноосвітньої школи не дає потрібного ефекту в навчанні учнів з порушеннями розумового розвитку. Основним видом карт, якими користуються учні спеціальної школи, є настільні карти, вкладені в підручник географії та атласи, і стінні карти для молодших класів загальноосвітньої школи.

Було встановлено, що для покращення розуміння і запам'ятання, для розрізнення і уточнення учнями назв географічних об'єктів і їх місця на карті має значення форма викладання вчителем нового матеріалу, пов'язаного з картою, проведення систематичної словникової роботи, розвиток інтересу учнів до матеріалу, що вивчається, система вправ, які виконуються на контурній карті, практичні роботи, пов'язані з картою. В процесі спостережень були виявлені також конкретні прийоми, які застосовують вчителі географії в роботі з картою для навчання учнів. Ці методи і прийоми можна поділити на 2 групи:

- систематична робота з малюнком і кресленням на класній дошці, робота з картою, яка постійно висить в класі, географічні вікторини, ігри, практичні роботи на географічному майданчику, в красзнавчому куточку;
- робота з контурною картою, записи і малюнки на класній дошці і в зошитах учнів, подорожі по карті, географічні диктанти.

2. Робота з планом місцевості на уроках географії у спеціальній школі.

Перш ніж перейти до роботи з картою, необхідно познайомити учнів з такими поняттями, як малюнок і план місцевості. Робота з планом слугує введенням у вивчення географічної карти. Спочатку вчитель показує учням малюнок із зображеними на ньому об'єктами, предметами і їх розташуванням на плані. Корисно провести порівняння плану не тільки з малюнком, а й з аерофотознімками. Це допоможе учням зрозуміти, що план – це зменшене креслення не самого предмету, а того місця, яке він займає, причому зображують його так, ніби на нього дивишся зверху. Порівнюючи малюнок і план, учні визначають їх схожість і відмінність, з'ясовують, що на малюнку всі предмети виглядають так, як в дійсності, а на плані ці ж предмети позначені умовно.

В 7 класі, коли учні знайомляться з поняттям плану, вони вже знають сторони горизонту і за допомогою компасу вміють їх визначати, що і необхідно при побудові плану. Вчитель пояснює учням, що при кресленні плану слід пам'ятати, як розміщуються сторони горизонту. Потім вчитель знайомить учнів з поняттям масштабу. Для цього він пропонує виміряти довжину і ширину якого-

небудь предмету (парта, стіл) і позначити їх на кресленні (умовно прийнявши дві клітинки в зошиті за 1 м).

Вправи у вимірюванні відстаней і зображенні їх в певному масштабі слід починати з самих простих (учню дається відрізок рейки довжиною 2 м, пропонується виміряти і накреслити в зошиті. Потім учні записують 1 м зменшили на 1 см). Вчитель пропонує і інші варіанти таких вправ. Наприклад, роздаються картки, на яких накреслені відрізки прямої довжиною 1 см, 2 см, 3 см, а під лініями написано: «В 1 см – 1 м», «В 1 см – 3 м» тощо.

При складанні плану шкільної ділянки учні вимірюють відстань кроками, а потім рулетками (наприклад, учень зробив 30 кроків, крок 70 см, відповідно довжина однієї сторони 21 м). Виконуючи таке завдання учні вимірюють шкільну ділянку і наносять результати вимірювань на план. Рекомендується перед побудовою, кресленням плану шкільної ділянки зробити спочатку макет цієї ділянки, і лише потім креслити план. Макет має представляти собою ділянку з вибірковим, обмеженим для зображення на макеті числом об'єктів, наприклад, декілька дерев, клумба, школа, інші об'єкти.

На плані позначаються основні напрямки, але можна дати і проміжні. План, який діти складають вперше, не повинен бути занадто перевантажений деталями (достатньо 2-3 об'єктів). Умовність топографічних позначень має бути обґрунтована і зрозуміла дітям. Наприклад, якщо на ділянці, зображеній на плані, є невелика височина чи клумба, потрібно запропонувати дітям подивитись на них з вікна верхнього поверху, щоб діти зрозуміли чому на плані це намальовано у вигляді кола. Умовні позначення листяних і хвойних дерев, будівель, річок будуть краще зрозумілі учням, якщо їм спочатку показати малюнки чи фотографії.

Складаючи план, учні оволодівають такими необхідними вміннями, як орієнтування, визначення масштабу, а також знаннями умовних знаків топографічної карти. Вивчивши умовні знаки, учні можуть визначити, користуючись планом місцевості, скільки в даній місцевості заводів, електростанцій, річок, озер тощо.

3. Робота з картою на уроках географії в спеціальній школі.

При переході від вивчення плану місцевості до вивчення карти вчитель відмічає, що на плані зображають порівняно невеликі ділянки землі (план двору, вулиці тощо). Але потрібно знати не лише свою місцевість, а й всю Землю (країни, гори, річки). Все це не може поміститися на плані, тому великі простори Землі зображають на картах і глобусах.

Вчитель знайомить дітей з глобусом і картами, які можуть бути різного розміру і змісту. Вчитель роздає дітям карти, вкладені в підручник, вони порівнюють масштаб стінних і вкладених карт. Учні розглядають різні за змістом карти. На перших заняттях з глобусом і картою учнів знайомлять з умовними кольорами і знаками географічної карти. Вправляючи дітей в читанні карти за умовними кольорами, слід постійно використовувати на заняттях глобус, який дає можливість правильного уявлення про форму земної поверхні.

Необхідно пов'язати умовні кольори карти з тим, що під ними розуміється. Для цього учням пропонується зробити малюнки в зошиті: квадрати умовних кольорів (кольоровими олівцями), а поряд намалювати чи наклеїти малюнок, який зображає море, низину, височину, гори. Квадрати з умовними кольорами діти підписують відповідними назвами. Міцне засвоєння умовних кольорів карти вимагає їх багаторазового повторення учнями. Питання не повинні бути одноманітними. Їх необхідно урізноманітнювати іншими прийомами роботи, наприклад: демонструвати картини із зображенням моря, гір, низовин та ін., запропонувати учням знайти їх на карті. Чи використовувати набір листівок на ті ж теми, попросити учнів уважно їх розглянути і співвіднести малюнки з умовним кольором, знаком, намальованим в зошиті.

Закріпленню умовних кольорів і знаків карти допомагають і подорожі по карті. Учням пропонується розповісти, по якій місцевості вони будуть проїжджати, виїхавши з якого-небудь великого міста до моря, розташованого на півдні, сході чи заході. Вчитель викликає учнів, вони називають місця, які проїжджають: низини, гори, ріки, озера тощо.

Не всі учні з порушеннями розумового розвитку можуть швидко розібратися в умовних кольорах карти. Різні види практичних робіт (мандрівки, робота з контурними картами, постійне визначення на карті, на місцевості основних і проміжних напрямків, зв'язок зорових образів пейзажу із забарвленням на карті) допоможуть учням в подальшому засвоїти цей матеріал. Учні повинні не механічно заучувати кольори і назви, а свідомо читати умовні позначення на карті. Вчителю слід пояснити учням, що на одних картах зображують форми поверхні Землі і води, на інших можна показати і те, чим вкрита земля.

Умовні знаки вчитель малює на дошці, підписує, а учні змальовують їх в свої зошити. Для класу рекомендується зробити стінну таблицю з відповідними малюнками біля умовних кольорів і знаків. Найбільшу трудність для учнів складає уявлення дійсних розмірів і відстаней на карті. Масштаб засвоєний ними як мірка, яку беруть для плану замість великої міри довжини. Але необхідно привчити дітей до різниці масштабів, тобто до різного розміру карт. Це можна показати на стінній та настільній карті (фізичній). Одна і та сама площа намальована і на великій стінній карті і на маленькій настільній карті. Значить, в одному випадку взяли одну мірку, а в іншому – іншу. Чим більше кілометрів в сантиметрі, тим менше карта. Це засвоюється учнями поступово на протязі всіх років вивчення географії.

Будь-яка робота з картою включає вправи в орієнтуванні. Перш ніж ознайомити дітей з основними напрямками сторін горизонту на карті, доцільно навчити учнів визначати їх на глобусі. Особливо важко засвоюються учнями при роботі з картою проміжні напрями. Вміння орієнтуватися на карті полегшує учням такий посібник, як «Зірочка орієнтування»: на 4-х променевої зірочки позначаються основні і проміжні напрями, її можна перший час прикріплювати до стінної карти.

При переході до вивчення карти півкуль учням демонструється глобус, розрізаний вздовж на 2 півкулі. Такого типу демонстрація полегшує учням уявлення про карту півкуль і тим самим виключає неправильні відповіді учнів про те, що «на карті півкуль намальовано дві кулі». Карта півкуль використовується при проходженні теми «Земна куля». По цій карті учні вивчають розташування частин світу і океанів, вчать правильно їх показувати. Спочатку учням дозволяється читати назви об'єктів на карті, а потім вимагається показ об'єкта не вдивляючись в надруковані на карті назви.

Під час вивчення курсу «Географія своєї області» в **6 класі** проводиться робота з картою і планом свого району, міста, області. Учням буде корисно умовними знаками відмітити на цих картах місце розташування найбільш значимих об'єктів, визначити за масштабом відстань від рідної місцевості до найближчого моря, столиці своєї держави.

Робота з контурною картою починається в **7 класі** темою: «Умовні знаки карти». Учні наносять умовні позначення на контурні карти, користуючись настільними картами чи атласами. Нанесення позначень на контурну карту проводиться в певній послідовності. На карті півкуль, крім показу частин світу і океанів в темі «Земна куля», учні показують шлях навколосвітніх подорожей Магеллана, Крузенштерна, а потім наносять їх пунктирною лінією на контурну карту. При вивченні теми «Теплові пояси на земній кулі» можна використовувати контурну карту на якій учнями вже надписані частини світу і океани, чи чисту контурну карту і замалювати теплові пояси у відповідності з їх розташуванням на карті. Жаркий пояс зафарбовується червоним кольором, помірний – зеленим, а холодний – простим олівцем. Назви теплових поясів слід написати безпосередньо на півкулях, а не по контурам, так як в останньому випадку учні неправильно показують кордони теплових поясів. При вивченні цієї теми необхідні настільні глобуси і великий глобус, які дають більш чітке уявлення про розташування теплових поясів на земній кулі. При вивченні теми «Картини природи і життя людей на земній кулі» вчитель, розповідаючи про природні умови країн, показує і вимагає від учнів показати тепловий пояс, в якому розташовані країни, які вивчаються, а також назвати частини світу, які знаходяться в даних теплових поясах, якими океанами омиваються їх береги. В процесі вивчення природи різних країн доцільно використовувати зоографічну карту.

Всю першу чверть **8 класу** на уроках географії вивчається тема «Короткі відомості про Землю, Сонце і Місяць» безпосередньо не пов'язана з географічною картою. Тільки 2-3 теми, «Земля – планета», коли учні повторюють вже знайомий матеріал про розподіл землі і води, і розташування теплових поясів на земній кулі, «Землетруси» і «Виверження вулканів» - не можуть бути вивчені без карти. В 8 класі на протязі першої чверті доцільно проводити читання фізичної карти півкуль. В кінці уроку вчитель залишає 5-7 хвилин для роботи учнів з картою (вчитель викликає учнів для читання по карті знайомих і незнайомих назв за частинами світу: острови і півострови, річки і гори, низовини і височини).

Вправи в читанні фізичної карти півкуль виступають основою для вивчення на протязі майже всього навчального року географії материків. Цей курс починається з вивчення Африки, потім Австралії, Антарктиди і т.д. За допомогою фізичної карти і глобуса учням даються знання про географічне положення і поверхню кожного материка. Особливі труднощі викликає в учнів показ кордону, який відділяє Європу від Азії.

З теми «Огляд частин світу» використовується головним чином фізична карта півкуль і політична карта світу. По мірі необхідності залучається зоографічна карта. В процесі вивчення кожної частини світу вчитель знайомить учнів з новими назвами островів, півостровів, гір, річок, морів. Пройдені раніше назви географічних об'єктів, які відносяться до частини світу, яка вивчається, повторюються. На контурних картах півкуль учні в класі надписують тільки нові для них назви, а нанесення раніше засвоєних вчитель задає на дім.

В процесі роботи над темами: «Основні держави Європи і Азії» і «Країни Америки і Африки» учні повинні засвоїти назви держав, столиць, основного населення і політичний устрій, а також вміти показати на карті кордони держав і їх столиці. При вивченні цього матеріалу учні працюють з політичною картою світу і відповідною контурною картою. На цій карті вдається надписати назви тільки самих великих держав. Ті держави, назви яких не поміщаються (на карті в межах держави), учні зафарбовують олівцями і ставлять номер. Потім на полях карти малюють відповідні кольорові прямокутники і біля них пишуть повну назву держави, а в дужках її столицю.

Розповідь і показ по карті вчитель часто проводить одночасно за декількома картами. Особливо важливо, щоб політична і фізична карти були пов'язані. Досвід роботи з учнями з порушеннями розумового розвитку показує, що контурні карти окремих частин світу, призначені для учнів загальноосвітньої школи, в спеціальній школі можуть використовуватись лише вибірково. З цих карт можна використовувати тільки контурні карти Австралії, Африки та Північної Америки. Робота з контурними картами і стінними картами інших окремих частин світу не полегшує, а утруднює процес розуміння і запам'ятовування учнями розташування країн в цих частинах світу. Учні не можуть подумки перенести, розташувати частини світу з багатьма країнами на карті, глобусі. Тому при вивченні курсу «Географія материків» вчителю рекомендується обмежитися використанням лише 2-х видів контурних і стінних карт – картою півкуль і політичною картою.

В 9 класі при вивченні курсу «Географія України» учні спостерігають по карті кордони України, ознайомлюються з морями, які омивають країну, найбільш великими річками, Кримським півостровом, горами, озерами, з географічним положенням столиці.

Учні повинні засвоїти назви об'єктів, вказаних в програмі, і їх місце розташування на карті. В зв'язку з цим важливо, щоб фізична карта України постійно знаходилася в класі, а на уроках використовувалась і карта півкуль, і глобус. Кожну нову географічну назву, показану на карті, вчитель ілюструє відповідною картиною і малюнками. Велике значення в закріпленні знань карти

мають різного типу практичні завдання. Наприклад, можна відмітити на карті умовними знаками головні місця добування корисних копалин чи великі міста держави.

Контрольні запитання:

1. *Що означає слово «карта»?*
2. *Чим відрізняється карта від інших наочних посібників?*
3. *Назвіть види карт.*
4. *Які прийоми використовують вчителі в роботі з картою?*
5. *З чим необхідно ознайомити учнів перш ніж перейти до роботи з картою?*
6. *Опишіть особливості роботи з планом місцевості.*
7. *Чим відрізняється план місцевості від карти?*
8. *Яка робота проводиться з учнями з розуміння кольорів карти?*
9. *З якими картами діти працюють в 6 класі спеціальної школи?*
10. *Які карти використовують при вивченні фізичної географії в 7 класі?*
11. *Які карти застосовують при вивченні «Географії материків»?*

Тема 9. Географічний майданчик та краєзнавчий куточок в спеціальній школі.

1. Географічний майданчик.
2. Краєзнавчий куточок.

1. Географічний майданчик.

Більшу частину практичних робіт і спостережень на місцевості можна проводити на географічному майданчику, обладнаному на пришкольній ділянці. Тут можна проводити систематичні спостереження за погодою, за висотою сонця, орієнтування на місцевості, вимірювання відстаней та інше. Ці заняття мають велике значення, так як практичні заняття на географічному майданчику безпосередньо пов'язані з програмним матеріалом з математики, з природознавства, з уроками розвитку мовлення. Тут же виробляються та закріплюються і інші навички.

Для улаштування географічного майданчика, вибирається відкрите місце розміром приблизно 10x12 м. Майданчик вирівнюється, посипається піском, обгороджується високим парканом.

Обладнання:

1. Паркан-вимірювач. Для нього використовують одну сторону огорожі (10 кв.м.), його зафарбовують двома фарбами (наприклад, червоною і білою) через кожний метр. Висота огорожі – 1 метр. Біля паркану вимірювача прокопують вимірювальну доріжку. Парканом вимірювачем користуються для розвитку просторових уявлень, в тому числі при проходженні теми «План і карта».

2. Стовп-висотомір. На його верхівку надівають флюгер (висота стовпа 5-10 м), зафарбовують його також двома кольорами, через кожен метр. Він слугує для порівняння висоти з іншими предметами, розвиває просторові, вимірювальні навички, може бути корисним, як і паркан-вимірювач на уроках математики.

3. Флюгер – прилад для вимірювання напрямку вітру – роблять з жести, чи купляють разом з вітроміром для визначення сили вітру. Флюгер можна замінити вимпелом (шматок червоної матерії), прикріпленим до висотоміру. Літери Пн, Пд, Сх, Зх, що позначають сторони горизонту, прикріплюють нижче вимпела на висотомірі.

4. Ростомір (дерев'яний по типу медичного) ставиться на географічному майданчику для вимірювання зросту учнів. Знаючи величину свого зросту (за допомогою багаторазових вимірювань) учні порівнюють свій зріст з висотою інших предметів, при цьому розвивається окомір.

5. Кубічний метр роблять з відкритими сторонами (стінками) з тонких рейок (дерев'яних чи пластмасових), скріплених між собою. Він дає наочне уявлення про об'єм кубічного метра. Ставлять його біля однієї з сторін огорожі.

6. Квадратний метр також роблять з дерев'яних рейок. Його кладуть на майданчик і викладають всередині товченою цеглою. Він дає уявлення про квадратний метр.

7. Гномон – прилад для точного визначення напрямку на північ. На стовп-підставку (висотою 1 м 20 см), прикріплюють дошку розміром 30х30 см, зафарбовують білою фарбою. В неї, ближче до краю, встановлюють металевий стержень. Якщо такий прилад важко виготовити, то в центр майданчика забивають жердину.

Спостереження ведуть таким чином: в сонячний день, в 10-11 годин ранку, проводять півколо радіусом рівним довжині тіні стержня. Потім проводять спостереження за цією тінню. Тінь до полудня вкорочується, а після полудня подовжується. Необхідно помітити час, коли вона торкнеться проведеного півкола. Ці дві точки з'єднують прямою і від основи стержня проводять лінію до середини прямої. Це буде полуденна лінія, яка показує точний напрямок на північ (її обводять чорною фарбою). По гномону встановлюють всі прилади на майданчику.

8. Румбічне кільце (англ. “румб”- одна із поділок на кругу компаса) викладають навколо гномона з цегли чи дерева і закопують наполовину в землю. На зовнішній стороні кола – кільця, проставляють позначки сторін горизонту. За полуденною лінією позначають північ, навпроти південь, справа – схід, зліва – захід і проміжні напрямки між ними (вісім позначень).

Румбічне кільце слугує для орієнтування, тобто для вироблення вміння визначати своє місце перебування по відношенню до сторін горизонту.

9. Сонячний годинник (горизонтальний) являє собою дерев'яне коло довільних розмірів зі стержнями по середині. Цифру 12 ставлять точно за полуденною лінією (по гномону) чи за годинником в 12 годин, біля краю круга за тінню стержня, інші цифри наносяться на рівній відстані одна від одної.

Сонячний годинник встановлюється на південній стороні на самому відкритому місці майданчика.

10. Дощоміром може бути пряме відро. Кількість опадів у відрі можна вимірювати лінійкою, опущеною у відро, чи з допомогою мензурки. З учнями старших класів (7-8 кл.) можна точно визначити кількість опадів (для цього вимірюють площу дна відра). Отримане в мензурці число кубічних сантиметрів множать на 10 і ділять на площу дна. Зимом дощомір забирають, а товщину снігового покриву вимірюють сніговою рейкою з поділками.

11. Термометр прикріплюють до висотоміра, а барометр тримають в школі.

12. Ящики з піском (без дна) встановлюють поряд із столами (4-5); використовують їх для роботи учнів при відтворенні ними різноманітних форм рельєфу.

13. Столи (вузькі, як парти) і лавки можуть бути переносними чи вкопаними. Столів і лавок повинно бути 5.

14. Дошка звичайна, класна встановлюється у однієї з сторін огорожі. Дошку використовують для записів і вивішування карт.

15. Куток орієнтування слугує для закріплення знань і навичок, отриманих учнями на екскурсії при визначенні сторін горизонту за місцевими ознаками. Такий куток насамперед необхідний в школах, розташованих в лісній смузі, в ньому мають бути розміщені:

а) спиляний (зрізаний) пень (установлюється видовженими кільцями на південь);

б) валун вкритий мохом (на північ);

в) стовбур берези (довгими гілками на південь), біля його підніжжя з південної сторони установлюється несправжній мурашник;

г) вкопаний стовбур сосни чи липи (невисокий) з краплями смоли;

д) модель пагорба (з каміння, вкритого дерном) зі схилами (пологим і крутим) перевалом; повинна бути добре виражена вершина, підосва.

16. Вітрина (невелика) під склом, де вивішуються відомості про погоду, щоденники спостережень, кращі зошити з географії, контурні карти, фотографії, малюнки, таблиця з місцевими ознаками природи для прогнозу погоди.

2. Краєзнавчий куточок.

Під час спостереження за погодою, практичних робіт на місцевості, річці, озері, екскурсій і походів під керівництвом вчителя діти збирають колекції, роблять замальовки, записи, фотографують об'єкти природи, місцеві пам'ятники. Все це розміщується в краєзнавчому куточку. Куточок можна розташувати в класі, коридорі школи.

Краєзнавчий куточок в спеціальній школі повинен складатися з трьох розділів:

1. Календар погоди.

2. Наш край.

3. Основні ознаки погоди, за якими можна її передбачити (за декілька годин, в той же день чи наступний).

Стенди кутка можна оформити таким чином: на листках фанери чи картону, які можуть стояти на підлозі (на ніжках) чи висіти на стіні, розмістити календар погоди, основні ознаки погоди і відомості про край. Біля стендів повинні знаходитись стіл і полицки для експонатів. У верхній частині календаря погоди напис: «Погода сьогодні», під ним зробити вирізи для позначення року, числа, місяця і дня тижня, а нижче розмістити дерев'яні чи картонні прилади.

Флюгер робиться у вигляді круга з позначеними на ньому сторонами горизонту і стрілкою, один кінець якої зафарбовують у червоний колір і показує напрямок вітру.

Барометр являє собою коло зі стрілкою і надписами по колу: зверху – мінливо; зліва до негоди (непогоди), справа – до ясної погоди.

Для позначення опадів вирізається квадрат, який знімається на випадок, якщо немає опадів. На його одній стороні намальовані дві чорні крапки (дощ), на іншій сніжинки (сніг), з допомогою цього приладу учні фіксують наявність опадів.

Температура повітря на моделі термометра встановлюється за вуличним градусником, який має бути прикріплений за вікном.

Напрямок вітру встановлюється за флюгером, показники барометра встановлюються за діючим барометром.

Матеріал з рідного краю розміщують в другій частині стенду. Його тематику періодично змінюють. Можна почати з вивчення природи свого мікрорайону, парку чи шкільної ділянки. Матеріали краєзнавчого характеру час від часу змінюються, доповнюються. Тему змінюють через півроку чи через рік.

На стенді «Наш край» можна представити такі теми:

1. «Знай своє місто (село, вулицю)». Під цією рубрикою можуть бути розміщені матеріали пов'язані з історією (пам'ятники, пам'ятні місця; минуле, теперішнє і майбутнє міста).

2. «Вмій проїхати, пройти до своєї школи». Шляхи сполучення, місцеві види транспорту, основні орієнтири; вивішуються карти, малюнки, назви зупинок, станцій.

3. «Наші сусіди». Вказуються найближчі заводи, фабрики, найближча лікарня, кінотеатр. Також відмічається скільки шкіл та шкіл-інтернатів в районі.

4. «Господарство рідного краю». В цьому розділі можна вказати види місцевої промисловості, природні ресурси краю, розмістити фотографії.

5. «Наш завод чи фабрика». Ким і коли заснований, на якій сировині працює, яку продукцію випускає (зразки продукції), назва найближчої електростанції, яка дає струм підприємству.

6. «Де знаходиться твоє місто, село чи вулиця?» Тут розміщуються карти з планом місцевості, макети, фотографії, альбоми.

7. «Водойми нашої місцевості». Вказуються розміри, господарське використання, звідки витікає і куди впадає річка, яка проходить через місто, а також дані про природні та штучні водойми.

8. «Яка в нас погода». Подаються елементарні дані про місцевий клімат; середня тривалість зими і літа, найнижчі температури зимою і найвищі літом. Розміщуються фотознімки, малюнки з зображенням зими і літа.

9. «Ґрунти нашої місцевості» (типові зразки ґрунтів даного району).

10. «Наші рослини» (зразки рослинності – листя, насіння). Можна зібрати зразки господарсько-цінних дикоростучих рослин свого краю, лікарських рослин. Сюди можна помістити і деякі види бур'янів, щоб учні вміли їх відрізнити.

11. «Наші тварини». В куточку цей розділ можна представити фотографіями, малюнками. Можна зібрати колекції корисних та шкідливих комах.

12. «Чи знаєш ти?» В цьому розділі розміщуються цікаві запитання, а також малюнки з зображенням слідів тварин, їх рогів, крил птахів та ін., виписки з відомих учням творів.

На одному з стендів розміщують 2-3 ознаки визначення погоди в даній місцевості і поряд картину чи малюнок. Можна висвітлити в куточку суспільно-корисну працю школярів, наприклад посильну участь в охороні і відновленні природи, в озелененні (охорона зелених насаджень від поломки, витоптування, від комах-шкідників, допомога пошкодженим деревам, полив рослин тощо), вказати хто бере участь в оформленні і розміщенні місцевого матеріалу, доглядає за експонатами, виконує обов'язки екскурсовода (8-9 кл.), відповідає за чистоту і порядок в куточку.

Контрольні запитання:

1. *Географічний майданчик – це ....*
2. *Опишіть обладнання географічного майданчика.*
3. *Для чого використовуються гномон?*
4. *Як зробити румбічне кільце?*
5. *Які практичні роботи виконуються на географічному майданчику?*
6. *З яких розділів складається краєзнавчий куточок?*
7. *Які теми можна представити на стенді «Наш край»?*

Тема 10. Методика організації домашньої навчальної роботи.

1. Мета та зміст домашньої роботи.
2. Види домашніх завдань.

1. Мета та зміст домашньої роботи.

Домашня робота – це вид позаурочної навчально-пізнавальної діяльності школярів, нерозривно зв'язаної зі змістом процесу навчання, який здійснюється на уроці і є його логічним продовженням. Разом з тим, домашня робота – це підготовча ланка до реалізації процесу навчання в межах тем інших уроків і в першу чергу – наступного.

Домашня навчально-пізнавальна діяльність є проміжною ланкою між учінням та самоосвітою дітей, і характеризується вищим рівнем самостійності учнів, оскільки вони працюють за завданням вчителя, але без його безпосереднього керівництва. Ефективність домашньої роботи залежить не тільки від рівня оволодіння власне предметними вміннями, а й розумовими вміннями раціональної навчально-пізнавальної діяльності. Від того як дитина уміє організувати своє робоче місце, вчасно розпочати роботу у відведений час, як уміє працювати з підручником, зошитом з географії, значною мірою залежить успіх виконання домашніх завдань.

Доцільність домашніх завдань незаперечна, оскільки оволодіння вмінням самостійно працювати вимагає постійних тренувань. Виконання тільки класних самостійних завдань не забезпечує в достатній мірі необхідних для цього умов. Крім того, слід пам'ятати, що домашні роботи розвивають пізнавальний інтерес, здібності і вольові якості учнів, вони створюють умови для вияву індивідуальних пізнавальних особливостей, сприяють оволодінню індивідуальним стилем роботи, який проявляється в способах і темпі виконання. Домашні завдання виховують такі риси особистості, як працелюбність, дисциплінованість, охайність, відповідальність за доручену справу перед вчителем, батьками, товаришами і самим собою. Ці можливості реалізуються тоді, коли домашня робота перетворюється з обов'язкової необхідності, яка часто приносить мало радості дитині, в потребу, пов'язану з пізнавальним інтересом, емоційним задоволенням під час виконання й оцінювання вчителем.

Враховуючи важливість цього виду діяльності у молодших класах, слід говорити не про відмову від домашніх завдань, а про ефективну методику їх організації. Методика домашньої роботи з географії будується на основі дидактичних принципів і насамперед на систематичності залучення дітей до виконання домашніх завдань та їх оцінювання, доступності змісту, посиленості способів виконання, врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку пізнавальних процесів та інтересів кожного учня.

Управління домашньою роботою здійснюється вчителем через: а) побудову домашніх завдань; б) підготовку учнів до їх виконання; в) перевірку результатів домашньої роботи та їх оцінювання.

Отже, першою є проблема конструювання видів домашніх завдань у кожній конкретній ситуації. Насамперед треба виходити з того, що домашні завдання різняться за змістом. Зауважимо, що в жодному разі не можна задавати для самостійної роботи той зміст, який діти добре не зрозуміли на уроці чи не встигли засвоїти разом з учителем. Адже домашня робота є логічним продовженням процесу навчання, який здійснюється в межах відповідної теми уроку. Її зміст, тобто елементи знань (конкретні факти, уявлення, поняття) про об'єкти і явища природи, зв'язки між ними, способи діяльності, що були метою цілеспрямованого оволодіння учнями, складають зміст домашніх завдань. Однак дидактичні цілі, що досягаються в процесі виконання домашньої роботи, будуть дещо іншими.

Необхідно наголосити, що дидактичні цілі і зміст домашньої роботи не є суб'єктивним вподобанням чи бажанням вчителя. Вони повинні бути об'єктивно зумовлені і сприяти оптимальній результативності процесу навчання. Щоб практично визначити дидактичні цілі і зміст домашніх завдань, учитель порівнює власне педагогічні цілі уроку і очікувані оптимальні результати оволодіння школярами змістом теми, які можна досягти, застосовуючи розроблену методику уроку. Таким чином, для кожної логічно завершеної частини змісту і теми в цілому, визначається, чи будуть на уроці розв'язані і на якому рівні всі дидактичні задачі і підзадачі, який елемент процесу засвоєння діти можуть удосконалити чи здійснити самостійно, виконуючи домашні завдання. Виходячи з цього, дидактичними цілями домашньої роботи можуть бути:

- а) розширення і поглиблення засвоєних знань;
- б) конкретизація засвоєних знань;
- в) застосування засвоєних знань: у знайомій ситуації; у новій ситуації;
- г) систематизація засвоєних знань;
- д) застосування засвоєних способів діяльності: за зразком; у подібній і новій ситуації.

Перелічені дидактичні цілі конкретизуються обсягом змісту теми уроку. Вони можуть стосуватися як окремих елементів знань певної логічно завершеної частини (наприклад, розширити зміст певного поняття або застосувати в новій ситуації), так і всієї теми, засвоєної учнями на уроці (наприклад, закріпити чи систематизувати засвоєні знання, уміння).

Дидактичні цілі втілюються в домашні навчально-пізнавальні завдання, які прогнозуються учителем під час розробки методики уроку, але обов'язково корегуються у процесі проведення уроку.

Способи виконання домашніх завдань визначаються конкретним власне предметним змістом, який у курсі географії засвоюється двома шляхами. Перший – це безпосереднє пізнання об'єктів і явищ природи, зовнішніх зв'язків між ними з допомогою спостережень, дослідів, практичних робіт. Другий – опосередковане сприймання готової інформації з підручників, додаткової літератури, образотворчих засобів наочності – картин, малюнків, а також кінофільмів і телепередач. Відповідно названі способи є методами виконання домашніх завдань. У зв'язку з цим дітям пропонуються завдання:

1. Стежити за об'єктами природи, щоб розширити і поглибити сформовані поняття або їх конкретизувати («Простежити за поведінкою птахів біля годівниці: які птахи прилітають до неї, як вони себе поведуть, що їдять?»).

2. Виконати дослід, щоб закріпити знання про властивості чи умови існування природного об'єкта та уміння виконувати дослід за зразком («Вдома виконайте дослід для виявлення умов перетворення води з рідкого в твердий стан і навпаки – з твердого в рідкий. Продемонструйте його своїм батькам»); щоб розширити сформоване поняття й уміння виконувати дослід у нових умовах (за аналогією) («Вода розширюється при нагріванні і стискається при охолодженні. Перевірте, чи має такі властивості олія»).

3. Виконати практичну роботу, щоб закріпити засвоєні знання й уміння, використовувати дію за зразком («За масштабом визначте віддаль між своїм містом і столицею нашої держави – Києвом», «Визначте віддаль між своїм містом і тим місцем, куди б вам захотілося поїхати» та ін.); щоб застосувати засвоєні знання та уміння у новій ситуації («За допомогою умовних позначень накресліть план свого подвір'я», «Для озеленення класу виростіть вдома одну з кімнатних рослин. Забезпечте всі необхідні умови для цього»).

4. Працювати за підручником з метою повторно усвідомити й осмислити зміст теми уроку («Прочитайте текст, знайдіть відповідь на запитання після тексту, дайте відповідь на них своїми словами»); систематизувати засвоєні знання та уміння («Прочитайте текст. Розкажіть його своїми словами за складеним у класі планом», «Прочитайте текст. За текстом заповніть другу частину таблиці», «Прочитайте текст підручника. Складіть оповідання про .... Доповніть своїми спостереженнями у природі», «Прочитайте текст. За текстом підручника виконайте завдання у зошиті з географії»).

5. Працювати з додатковою літературою, щоб розширити, поглибити і конкретизувати засвоєні знання («Підберіть вірші, прислів'я, загадки про конкретні об'єкти природи з характеристиками, які відповідають темі уроку», «Прочитайте дитячі книжки (показати деякі з них) і складіть оповідання про природний об'єкт»). Необхідно чітко зазначити, про який об'єкт і що саме розповідати, наприклад, про поведінку, зовнішній вигляд, турботу про потомство, умови життя тощо («Прочитайте книжку Г. Волкової «Весна» і статтю підручника «Пора підсніжників». Порівняйте їх за змістом. Про які нові рослини ви дізналися з дитячої книжки? Що вас найбільше зацікавило в книжці?»).

6. Працювати з засобами наочності, як з джерелами знань – картинками, малюнками. Це стосується насамперед малюнків у підручнику. Робота здійснюється з метою конкретизації засвоєних знань. («Розгляньте рослину... Прочитайте у підручнику, що про неї написано. Розкажіть своїми словами», «Складіть оповідання про одну з рослин (тварин), що зображені на малюнку у підручнику. Використайте для цього текст підручника і власні спостереження (додаткову літературу)», «Розгляньте малюнки... Порівняйте їх. Що між ними подібного і що відмінного?», «Прочитайте у підручнику текст «Яри». За малюнком розкажіть, як утворюються яри у природі», «Підберіть малюнки, на яких зображені технічні рослини, або намалюйте їх самі. Складіть розповідь про одну з них за планом: 1. Назва рослини. 2. Як її вирощують люди? 3. Що вона дає для людини? 4. Як людина отримує з неї необхідні продукти?» та ін.

2. Види домашніх завдань.

За способом організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, домашні завдання можуть бути індивідуальні, групові, фронтальні.

Фронтальні домашні завдання за змістово-операційною стороною будуть однакові для учнів усього класу.

Групові задаються групі учнів. Їх особливість полягає в тому, що кожний учень виконує свою логічну частину завдання. Ці частини пропонуються

вчителем або вибираються самими школярами відповідно до інтересів, рівня розвитку і взаєностосунків між учнями класу. Перевірка та оцінювання роботи групи, здійснюється з урахуванням результатів, здобутих кожним учнем. На їх основі робиться загальний висновок. Цей вид завдань сприяє вихованню відповідальності дитини перед товаришами, усвідомленню вагомості своєї роботи, від якої залежить кінцевий результат і оцінка товаришів. Наведемо конкретний приклад такого завдання: групі учнів пропонується спостереження за прильотом перелітних птахів на весні. Кожний учень спостерігає за одним видом і записує час прильоту, вивчає особливості поведінки, підбирає малюнок птаха чи малює його сам, відшукує загадки про нього тощо. Після виконання завдання результати спостережень записуються у спільну таблицю. Вони порівнюються і виявляються подібні і відмінні ознаки в поведінці перелітних птахів навесні; узагальнюються; встановлюються зв'язки між часом прильоту і появою корму.

Індивідуальні домашні завдання призначаються для окремих учнів. Вони відповідають індивідуальним особливостям кожного і пропонуються на індивідуальних картках. Такі завдання можуть мати різне призначення. В одних випадках вони слугують для подолання відставання школярів з деяких тем. В інших для розширення і поглиблення знань та умінь тих дітей, які виявляють пізнавальний інтерес до вивчення географії, для розвитку індивідуальних здібностей.

За тривалістю виконання домашні завдання бувають довготривалі і короткочасні. Обидва види повинні бути посилені для школярів з порушеннями розумового розвитку. Різниця завдань полягає в тому, що для свого виконання короткочасні вимагають незначної кількості часу (робота за підручником, проведення короткочасного досліду тощо), а довготривалі виконуються протягом певного періоду (кілька днів, тиждень тощо).

Довготривале домашнє завдання передбачає систематичну, поетапну діяльність, що привчає дітей планувати роботу, розподіляти свій час. Прикладом таких завдань є спостереження за явищами в природі, поведінкою природних об'єктів, проведення довготривалих дослідів.

Домашні завдання різняться за характером пізнавальної діяльності, вони можуть бути репродуктивні (репродуктивне відтворення знань і застосування їх у знайомій ситуації, виконання діяльності за зразком) і творчі (застосування засвоєних знань та умінь у новій ситуації).

Домашні завдання виконуються усно або письмово в зошитах з географії. Важливе значення має обсяг домашніх завдань. Орієнтиром у цьому для вчителя повинен бути час, який визначається Статутом спеціальної загальноосвітньої школи для виконання домашніх завдань школярами різного віку.

У практичній роботі молодшої школи можна спостерігати, що обсяг домашньої роботи залежить від якості проведення уроків. А невисока ефективність методики проведення уроків «компенсується» збільшенням кількості домашніх завдань. Такий підхід неприпустимий, оскільки призводить до перенавантаження дітей.

Розглядаючи методичну систему домашніх завдань з географії, слід наголосити, що вона є обов'язковою для організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності школярів. Але ця функція системи домашніх завдань повністю реалізується за умови посильності і об'єктивної необхідності кожного завдання у процесі навчання, а також підготовки дітей до їх виконання. Підготовка починається з осмислення цілей домашньої роботи. Важливою, як і для будь-якої діяльності, є її мотивація. Мотиваційний компонент передбачає формування пізнавального інтересу до домашніх завдань, бажання їх виконувати і самостійно отримувати необхідний результат, позитивного ставлення до домашньої роботи, як виду учіння. Він реалізується через: а) відбір змісту для побудови домашніх завдань, який викликає інтерес у дітей; б) забезпечення ситуації успіху кожного учня у процесі виконання домашніх завдань шляхом підготовки учнів та індивідуалізації завдань; в) спонукання до позитивних емоцій через спроможність дитини самостійно виконати задану роботу; г) об'єктивне оцінювання під час перевірки.

Учень повинен глибоко усвідомити не тільки те, що задано додому, для чого треба виконати домашню роботу, але і як її виконувати. Тільки знаючи відповіді на ці запитання, діти хочуть і можуть із задоволенням виконати будь-яке домашнє завдання.

З метою організації усвідомлення способу виконання кожного завдання вчитель використовує різні прийоми. Серед них: 1) детальне пояснення; 2) складання або актуалізація плану; 3) аналогії; 4) подання або пошук алгоритмів різного рівня узагальнення.

Пояснення – це логічна система міркувань, яка розкриває увесь процес роботи, послідовність дій, очікувані результати, варіанти виконання, можливі помилки та їх причини, способи самоконтролю. Правильно побудувати пояснення домашнього завдання і забезпечити його розуміння учнями, вчитель зможе тільки тоді, коли сам усвідомить його дидактичну ціль в системі засвоєння знань, умінь і навичок, теоретичні положення, на яких базується виконання, відбере фактичний матеріал, чітко уявить логіку діяльності. Доступність пояснення залежить від його глибини, а також зібраності та зосередженості дітей, їх бажання слухати і розуміти пояснення. Цей прийом стосується змісту і способів діяльності, які викликали у дітей труднощі на уроці у процесі засвоєння і застосування.

План виконання домашнього завдання є менш деталізованою інструкцією, яка містить найважливіші етапи або основні положення предметного змісту в логічній послідовності. Під час задавання домашньої роботи відбувається посилення на план, який складений у процесі засвоєння або складається спеціально щодо конкретного завдання.

Аналогії – це судження про певний об'єкт або спосіб діяльності на основі їх подібності з іншими об'єктами і способами діяльності. За змістом аналогічні завдання, як правило, відрізняються, але узагальнений хід їх виконання лишається спільним.

Алгоритми є чітко визначеними орієнтирами для організації певного способу діяльності, що здійснюється з об'єктами. Прикладом алгоритмів є пам'ятки про спосіб виконання діяльності різного рівня узагальнення.

Задаються домашні завдання як під час здійснення всіх етапів процесу навчання (засвоєння, систематизації та узагальнення, застосування знань, умінь і навичок), так і спеціальному етапі: «Домашнє завдання». Виконані домашні завдання необхідно своєчасно перевіряти та оцінювати. Оцінку слід мотивувати для того, щоб учень усвідомив досягнуті результати, причини помилок і критерії оцінювання своєї роботи.

Контрольні запитання:

- 1. Домашня робота – це...*
- 2. В чому полягає мета домашньої роботи?*
- 3. Управління домашньою роботою учнів здійснюється вчителем через...*
- 4. Способи виконання домашніх завдань визначаються конкретним власне предметним змістом, який у курсі географії засвоюється двома шляхами. Якими саме?*
- 5. Які домашні завдання пропонуються учням?*
- 6. Назвіть види домашніх завдань за способом організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.*
- 7. Як різняться домашні завдання за тривалістю виконання?*
- 8. З метою організації усвідомлення способу виконання кожного завдання вчитель використовує різні прийоми. Охарактеризуйте їх.*

Тема 11. Дидактична суть проблемного навчання.

1. Проблемна ситуація. Навчальна проблема.
2. Критерії вибору навчального матеріалу.
3. Методична різноманітність проблемних завдань.

1. Проблемна ситуація. Навчальна проблема.

Починаючи з молодших класів, діти повинні оволодіти досвідом творчої діяльності, яка завжди пов'язана з виникненням і розв'язанням навчальної проблеми. Особливість творчої діяльності полягає в тому, що вона не має точного опису системи дій у кожній конкретній ситуації. Спосіб діяльності необхідно знайти самостійно.

Досвід творчої діяльності на відміну наданих у готовому вигляді знань, спосіб діяльності, виконаних за зразком, можна засвоїти тільки шляхом розв'язання нових для учнів проблем. Тому для організації цього способу засвоєння вчитель повинен конструювати проблеми, включаючи їх у контекст знань, які вивчаються, керувати, спрямовувати процес розв'язання проблем. Кожна навчальна проблема – це штучна «педагогічна конструкція», яка моделюється вчителем у структурі змісту навчального предмета. Відмінність

навчальної проблеми від наукової полягає в тому, що вона є проблемною тільки для учнів. Вчитель знає способи та результати її розв'язання, тому він може керувати творчою навчально-пізнавальною діяльністю школярів.

Будь-яка навчальна проблема виникає з проблемної ситуації, як «виразно або не певно усвідомлене суб'єктом утруднення». Утруднення в процесі навчання спеціально створюється вчителем конструюванням інформаційно-пізнавального протиріччя між відомими та новими знаннями та вміннями дітей, тобто протиріччя між знанням і незнанням. Аналіз проблемної ситуації потребує складної розумової діяльності учнів і організовується вчителем у такій послідовності:

1) аналіз предметів, явищ, зв'язків між ними, способів діяльності конкретної ситуації, тобто визначення її змісту;

2) актуалізація відомих учням знань та способів діяльності щодо об'єктів створеної ситуації, можливих взаємозв'язків між ними;

3) усвідомлення факту, що відомих знань та умінь не вистачає, аби пояснити ситуацію (виявлення протиріччя). На основі актуалізованих знань осмислення невідомого в цій ситуації є (осмислення протиріччя);

4) вираження суті протиріччя у формі запитання, тобто формування навчальної проблеми.

Однак навчальна проблемна ситуація може не призвести до виникнення навчальної проблеми. Це відбувається тоді, коли після актуалізації відомих знань та умінь стає зрозуміло, що з їхньою допомогою можна пояснити ситуацію, яка виникла. Або, навпаки, опорних знань та умінь дуже мало для орієнтації в ситуації, а тим більше для пояснення.

За змістом навчальна проблема – це знання про незнання, усвідомлення того, що необхідно дізнатися, пояснити, встановити тощо. У такому загальному вигляді проблема не вказує напрямків пошуку шляхів розв'язання. Тому слід виділити ті опорні знання та уміння, на основі яких буде здійснюватись цей процес, тобто обмежити область пошуку в створеній ситуації і сформулювати проблемну задачу у формі запитання або завдання.

Навчальна проблемна задача – це задача, яку молодші школярі не в змозі одразу розв'язати. Однак вони мають опорні знання та уміння, що забезпечують їх здатність до пошуку шляхів розв'язання проблемної задачі й оволодіння новими знаннями та способами діяльності. Проблема – це категорія суб'єктивна. Вона виникає індивідуально в кожного учня. Вчитель повинен пам'ятати, що у дітей різний рівень знань, умінь і навичок, тому потрапляючи в проблемну ситуацію, для одних учнів проблема виникає, а для інших – ні.

Важливим для вчителя є вміння моделювати проблемну ситуацію. Як було зазначено, вона виникає в результаті протиріччя між знанням і незнанням, тобто між відомими і новими знаннями (про предмети, явища, способи діяльності) та вміннями. У дидактико-методичній літературі та педагогічній практиці виділяються різні загальні прийоми створення проблемних ситуацій. Найбільш поширеними серед них є:

1. Повідомлення інформації, яка містить у собі пізнавальне протиріччя.

2. Створення невідповідності між знаннями учня про предмети, явища природи, їх взаємозв'язки і новими фактами, що їх характеризують.

Невідповідність створюється за умови, коли в досвіді дитини недостатньо знань, щоб пояснити сприйняті нові ознаки, властивості, зв'язки. Це найпоширеніший прийом. Механізм його здійснення полягає у тому, що вчитель різними способами за допомогою різних засобів (проведення досліду, практичної роботи, організації спостережень, використання засобів наочності, додаткової літератури тощо) спочатку надає нові факти. Після цього актуалізує відомі знання учнів щодо сприйнятого матеріалу. Внаслідок цього й виникає інформаційно-пізнавальне протиріччя.

3. Створення невідповідності між новими і засвоєними способами діяльності, які необхідні для досягнення визначеної мети.

4. Пред'явлення учням проблемного завдання.

Сформульоване вчителем проблемне завдання спочатку не є проблемою для учнів. Щоб воно перетворилось у проблему, діти повинні проаналізувати це завдання, усвідомити ціль, яку необхідно досягти і переконатися в тому, що в їхньому досвіді немає потрібної відповіді. Внаслідок такої розумової діяльності осмислюється зміст протиріччя, яке лежить в основі завдання. Тільки після цього воно приймається як суб'єктивна проблема у сформульованому вчителем вигляді або переформульованому самими учнями.

Зауважимо, що найменше доповнення, зміни, внесені школярами з порушеннями розумового розвитку в зміст завдання, свідчать про їхню розумову діяльність у створеній ситуації. Якість проміжних і кінцевих формулювань завдання показує глибину осмислення проблеми. Тому не можна сказати, що вчитель одразу ставить проблему. Він насамперед створює проблемну ситуацію за допомогою завдання, а чи стане воно проблемою для дітей, визначають названі вище фактори.

Дослідженнями психологів доведено, що саме проблемна ситуація породжує своєрідний психологічний стан учнів – здивування, зацікавленість, глибокий пізнавальний інтерес, бажання одержати нові знання, способи діяльності. Постійність, глибина цих якостей і перенесення їх на процес розв'язання проблеми залежить від вдалого вибору вчителем прийомів створення проблемної ситуації у кожному конкретному випадку та методики її реалізації.

2. Критерії вибору навчального матеріалу.

Змодельовати навчальну проблемну ситуацію і поставити перед учнями проблему можна лише тоді, коли це дозволяє зміст навчального предмета, тобто якщо він:

1) розкриває суть понять про об'єкти і явища природи, їх ознаки, властивості; пояснює причинно-наслідкові, структурні, функціональні та інші зв'язки у природі;

2) не є принципово новим, а логічно продовжує раніше засвоєний зміст. Цим забезпечується постійна опора пошуку нових знань і способів дій.

Необхідно зазначити, що просторова і логічна послідовність розміщення навчального матеріалу в діючих підручниках не завжди дозволяє конструювати проблемні ситуації, для усунення цієї перешкоди використовують такі прийоми:

а) зміна послідовності вивчення поданих у підручнику фактів, описів, їх пояснень тощо;

б) залучення додаткової інформації, яка не виходить за межі змісту поняття, що передбачено програмою для певного класу;

в) включення запитань, завдань, вказівок і вимог, які дозволяють управляти пошуковою діяльністю дітей.

3. Методична різноманітність проблемних завдань.

Аналіз навчального матеріалу з географії за критеріями вибору змісту, на якому об'єктивно можливе створення проблемних ситуацій, дає можливість виділити загальні групи навчально-проблемних завдань. Вони відрізняються між собою за змістом:

1. Проблемні завдання на засвоєння ознак, властивостей, які для свого вивчення вимагають зміни предметів, явищ чи умов їх існування.

У таких випадках проблемна ситуація створюється на основі протиріччя між опосередкованим зовнішнім виявленням ознак, властивостей і неможливістю їх безпосереднього сприймання у звичайних умовах. З географії це стосується змісту, який вивчається експериментально, тобто за допомогою дослідів.

2. Проблемні питання на засвоєння нових понять про предмети і явища природи.

В основі завдань цієї групи лежить протиріччя між новими фактами про географічні об'єкти і недостатнім понятійним запасом школярів, який не дозволяє їх пояснити.

3. Проблемні завдання на встановлення взаємозв'язків між об'єктами природи.

Найбільш важливими на початковому етапі, складними, але доступними для розуміння школярів є причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами живої і неживої природи. Проблемні ситуації створюються шляхом порівняння знань про предмет, явище або їх групу в умовно-початковому стані й новому після впливу на них різних причин: зміни умов існування, будови, певних обставин, дії інших об'єктів тощо. Результатом розв'язання цього типу завдань буде встановлення адекватних, істинних причин тих змін, які відбулися з природними об'єктами під впливом різних факторів.

Зазначимо, що матеріал для порівняння в одних випадках засвоюється в різних логічно завершених частинах змісту однієї теми, а в інших – одна частина засвоюється в новій темі, а інша – вже засвоєна – актуалізується.

4. Проблемні завдання на засвоєння нових знань про способи діяльності та вмінь їх здійснювати.

Суть проблемної ситуації полягає у протиріччі між відомими способами дій і уміннями їх виконувати і новими, які необхідні для досягнення визначеної цілі. У процесі виконання завдань цього типу діти оперують засвоєними

знаннями та вміннями. Вони застосовують їх у нових ситуаціях, цілеспрямовано конструюють нові комбінації з уже відомих дій та операцій.

Специфіка змісту навчальних предметів пов'язана зі специфікою об'єктів, які в них вивчаються. В географії – це предмети і явища живої та неживої природи, їх взаємозв'язки, взаємозалежності. Як правило, об'єкти природи доступні для безпосереднього сприймання у натуральному вигляді (природні об'єкти, гербарії, колекції тощо), у вигляді ілюстративно-образотворчих (плакати, картини, фотографії, муляжі) або умовно-схематичних зображень (карти, схеми, глобус), а також під час демонстрування кінофільмів, слайдів, наукових телепередач. Але у процесі виконання проблемних завдань головне значення мають не самі засоби наочності, а творча діяльність з їх змістом, яка є умовою і засобом пошуку нових знань і способів діяльності.

Виконання проблемних завдань, побудованих на географічному матеріалі, передбачає використання як загальних так і спеціальних методів пізнання. У молодших класах використовуються ті з них, які доступні для оволодіння школярами. У зв'язку з цим переваги віддаються емпіричним методам: спостереженню, дослідам, практичним роботам.

Проблемні завдання виконуються в структурі різних форм організації процесу навчання географії, зокрема, на уроці (в класі або на навчально-дослідницькій ділянці), під час виконання домашніх завдань, а також на позаурочних і позакласних заняттях.

Більшість проблемних завдань є короткочасними. Їх виконання вимагає невеликої частини уроку і тільки інколи – весь урок. Це залежить від змісту теми уроку чи її логічно завершеної частини. Потрібно враховувати той факт, що на перших етапах оволодіння творчою (пошуковою) діяльністю домінуючим стимулом, який підтримує пізнавальний інтерес школярів, виступає кінцевий результат. Набуваючи досвіду творчої діяльності, діти залучаються до виконання завдань, які розраховані на 1-1,5 тижні і навіть кілька місяців. Але у молодших класах кількість таких завдань дуже невелика і виконуються вони тільки під безпосереднім керівництвом і контролем учителя.

Проблемні завдання орієнтовані на індивідуальну, групову або фронтальну організацію пошукової діяльності дітей. Вони можуть розв'язуватись учнями з різним рівнем самостійності, що визначається мірою співпраці з вчителем. Методична різноманітність проблемних завдань представлена у таблиці.

В и д и		Форми		Тривалість виконання	Допоміжний матеріал для створення проблемних ситуацій і виконання проблемних завдань
За змістом	За методами пізнання	За організацією процесі навчання	За організацією діяльності дітей		
На засвоєння ознак, властивостей,	Завдання виконуються шляхом:	Виконання завдань	Завдання: фронтальні;	Етап уроку або його частина;	Живі об'єкти;

які вимагають для свого виявлення зміни об'єктів або умов їх існування; на засвоєння нових понять; на встановлення взаємозв'язків між предметами і процесами природи; на засвоєння нових способів діяльності	спостережень дослідів; практичних робіт	здійснюється на: уроці в класі або в природі; під час виконання домашніх завдань; в процесі позакласної роботи	групові; індивідуальні	увесь урок; кілька днів або тиждень; 1-2 тижні; місяць і більше	натуральні засоби наочності; образотворчі засоби наочності; аудіовізуальні засоби наочності; моделі; додаткова література
---	---	---	-------------------------------	--	---

Контрольні запитання:

1. Чи є необхідність використання прийомів проблемного навчання в спеціальній школі?
2. При яких умовах навчальна проблемна ситуація може не призвести до виникнення навчальної проблеми?
3. Охарактеризуйте послідовність аналізу проблемної ситуації.
4. Навчальна проблема – це ...
5. Опишіть прийоми створення проблемних ситуацій.
6. Які вимоги до змісту навчального матеріалу при створенні проблемних ситуацій?
7. Охарактеризуйте групи навчально-проблемних завдань за змістом.
8. Як різняться проблемні завдання за організацією діяльності дітей?

Т.12. Позакласна робота з географії в спеціальній школі.

1. Значення позакласної роботи з географії та вимоги до її проведення.
2. Характеристика основних форм позакласної роботи з географії.

1. Значення позакласної роботи з географії та вимоги до її проведення.

Позакласна робота з географії є складовою частиною навчально-виховної роботи в спеціальній школі, так як сприяє вирішенню важливих завдань в освіті та вихованні школярів з порушеннями розумового розвитку і дозволяє раціонально організувати їх дозвілля. Географія як навчальний предмет має великі можливості для проведення позакласної роботи, так як її зміст тісно пов'язаний

із оточуючою природою, господарською діяльністю людей, з міжнародними і сучасними подіями в країні. Головне завдання позакласних занять з географії – задовольнити інтереси школярів, допомогти їм всесторонньо пізнати різноманітність і багатство природи, насичене подіями життя людей.

Позакласна робота відрізняється від урочної цілями, змістом, організаційними формами і особливостями методики проведення. Освітні цілі позакласної роботи – розширити географічний кругозір і поглибити знання учнів в області географічної науки, вдосконалити загально-навчальні і специфічні для географії вміння школярів. Ці цілі здійснюються шляхом включення в позакласні заняття позапрограмних питань, а також за рахунок розкриття програмного матеріалу.

Не обмежений у навчальному часі вчитель під час проведення занять може широко залучати додатковий фактичний матеріал, який допомагає формувати нові уявлення про географічні явища і процеси, вводить нові поняття, географічні терміни, розкриває нові види причинно-наслідкових зв'язків. На позакласних заняттях школярі вдосконалюють вміння самостійно поповнювати знання з різноманітних джерел інформації. На екскурсіях і під час походів вони закріплюють деякі дослідницькі методи географічної науки: вчать спостерігати, збирати і оформляти колекції гірських порід і мінералів, графічно зображати певні об'єкти.

Позакласна робота дозволяє вдосконалювати картографічні вміння школярів, учні складають плани і карти-схеми, на які наносять об'єкти, які охороняються. Значна роль позакласної роботи з географії і в корекції та розвитку пізнавальних процесів школярів з порушеннями розумового розвитку, вона допомагає формувати самостійність, пізнавальний інтерес, спостережливість. Позакласна робота сприяє і трудовому вихованню школярів. В краєзнавчій роботі учні не тільки вивчають природні об'єкти, але й залучаються до суспільно-корисної роботи з їх охорони. Активна участь школярів в охороні природи сприяє вихованню почуття відповідальності, бережного відношення до природи, працелюбності.

Певне значення позакласна робота має і для профорієнтації школярів. На екскурсіях і географічних вечорах, присвячених вивченню свого міста, села, учні знайомляться з різноманітними професіями. Значна роль позакласної роботи з географії і в естетичному вихованні школярів. На уроках географії через недостатність часу вчитель не завжди може забезпечити емоційне сприймання природи. Позакласні заняття дозволяють ознайомлювати школярів з тематичними виставками художників, організувати бесіди під час екскурсій, влаштовувати творчі виставки робіт учнів (фотографій, малюнків, творів) із тем «Природа мого краю», конкурси на кращий наочний посібник з географії тощо. Особливість методики проведення позакласних занять полягає, насамперед, в більшій, ніж на уроці, самостійності учнів, у використанні ігрових ситуацій (вікторин, кросвордів).

Позакласні заняття можуть проходити, як в кабінеті з географії, так і поза ним (в краєзнавчих музеях, на екскурсіях). Позакласна робота з географії

відрізняється різноманітністю форм: гурток, позакласне читання, ранки і вечори, «Тиждень географії» тощо. При всій різноманітності форм слід відмітити, що на теперішній час при організації позакласної роботи необхідно надавати перевагу не стільки словесним і розважальним формам, скільки суспільно-корисній діяльності школярів. Зміст позакласної роботи в спеціальній школі, вибір форм її проведення залежить від особливостей розвитку школярів, їх можливостей та інтересів, місцевих природничо-економічних умов, досвіду вчителя.

При визначення змісту позакласної роботи враховується і місце розташування школи (в місті чи селі). Позакласні заняття в сільських школах частіше, ніж в міських, спрямовані на краєзнавче вивчення своєї місцевості, школярі мають можливість систематично проводити спостереження за природними об'єктами і явищами, виконувати суспільно-корисну роботу із охорони природних об'єктів за завданням місцевих господарських і адміністративних організацій.

2. Характеристика основних форм позакласної роботи з географії.

Форми позакласної роботи різняться за цілями, кількістю залучених учнів, методикою підготовки і проведення позакласних занять.

Географічний гурток – одна із основних форм позакласної роботи з географії. Мета гуртка – розвивати та поглиблювати пізнавальні інтереси учнів, які цікавляться географією. Географічний гурток має постійний склад і може об'єднувати як учнів одного класу, так і школярів різних класів. В гуртку займається близько 15 учнів, при більшій кількості дітей вчителю важко приділити достатньо уваги кожному з них. Організації гуртка може передувати проведення якого-небудь географічного заходу, який має посилити інтерес до географії, наприклад, екскурсія в природу, відвідування краєзнавчого музею, географічний вечір тощо.

Успіх роботи гуртка багато в чому залежить від сумлінної розробки його плану, який складають на чверть, півріччя і рік. В ньому мають бути відображені всі види діяльності гуртка. При складанні плану вчитель враховує можливості учнів з порушеннями розумового розвитку, їх підготовку і місцеві умови, тобто насамперед місце розташування школи (в місті чи селі). Тематика роботи географічного гуртка може мати різні напрямки: вивчення країн і народів світу, цікава географія, краєзнавча географія, охорона природи, геологічна географія, історія географічних відкриттів тощо. Але яка б не була тематика гуртка, в ній обов'язково передбачається суспільно-корисна робота школярів як в школі, так і поза нею. Тому в план роботи вчитель включає виконання школярами доручень із оформлення кабінету географії, виготовлення і ремонту наочних навчальних посібників, допомога шкільній бібліотеці в організації виставок географічної літератури. При всій різноманітності видів діяльності географічних гуртків в методиці проведення занять можна виділити характерні особливості: вступне слово вчителя про ціль заняття, читання цікавої науково-популярної географічної статті чи книги, бесіда з учнями, показ кінофрагменту чи «хвилинка» цікавої географії (розв'язання ребусів, кросвордів, гра в географічне лото).

Читання додаткової науково-популярної географічної літератури сприяє розвитку інтересу до географії, розширенню географічного світогляду школярів, їх цікавості. Методика проведення позакласного читання на заняттях географічного гуртка зазвичай така: читання вчителем статті, нарису чи книги і бесіда про прочитане. Працюючи з додатковою географічною літературою, учні, як правило, готують усні повідомлення. По можливості, читання чи повідомлення, доповіді школярів слід супроводжувати демонстрацією ілюстративного матеріалу, підбирати слайди, кінофрагменти, які відповідають змісту. Однак на географічному гуртку до позакласного читання залучається незначна частина учнів. Завдання вчителя – залучити до позакласного читання якомога більше учнів. Тому недостатньо приділяти увагу цьому виду позакласної роботи тільки на заняттях гуртка. Також вчитель повинен сам добре знати географічну літературу, слідкувати за її видавництвом.

Географічні вечори – найбільш масові заходи позакласної роботи, які мають розважальне значення. Для географічних вечорів характерне поєднання багатьох форм позакласної роботи: вікторини, показ кінофільмів географічного змісту, зустріч з цікавими людьми, художня самодіяльність, виготовлення стінгазети тощо. Така різноманітність форм позакласної роботи дозволяє використовувати в процесі підготовки географічного вечора індивідуальну і колективну діяльність учнів, зробити цей захід масовим. Тематика вечорів різноманітна. В ній можна виділити вечори, присвячені економіко-географічним досягненням, культурі і побуту населення, цікавій географії. Значна роль вечорів в естетичному вихованні учнів, так як в їх програму зазвичай входять і художні композиції, і музичні твори, і виставки творчої діяльності школярів. Успішніше проходять такі заходи, якщо до їх підготовки залучаються вчителі з інших навчальних предметів: музики, малювання, української мови, історії, природознавства.

«Тиждень географії» – форма позакласної роботи, яка передбачає проведення після уроків на протязі 5 днів тижня позакласних заходів з географії, які організовуються з метою широкої пропаганди географічних знань. Головна перевага цієї форми позакласної роботи полягає в залученні значної кількості учнів до різних видів діяльності: участь в екскурсіях, географічних вечорах, в конкурсах на кращий малюнок, наочний посібник тощо. Така різноманітність форм роботи дозволяє охопити всі класи, сприяє розвитку пізнавального інтересу до географії в школярів спеціальної школи.

Контрольні запитання:

- 1. В чому полягає значення позакласної роботи?*
- 2. Чим позакласна робота відрізняється від урочної?*
- 3. Які завдання позакласної роботи з географії?*
- 4. Де проводяться позакласні заняття з географії?*
- 5. Назвіть форми позакласної роботи з географії.*
- 6. Опишіть особливості проведення гурткової роботи.*
- 7. Які заходи позакласної роботи з географії відносяться до масових? Опишіть їх.*

4. ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ)

Практичне заняття № 1.

Тема: Завдання та зміст курсу географії в спеціальній школі.

Мета: ознайомити студентів із завданнями викладання географії в спеціальній школі, особливостями побудови навчальної програми, змістом навчання на уроках географії.

Хід заняття:

I. Знати:

- завдання методики географії;
- особливості побудови навчальної програми;
- зміст курсу географії в спеціальній школі.

II. Завдання для самостійної роботи: проаналізувати розкриття географічної тематики в пояснювальній записці до програми «Природознавство» підг., 1-4 клас спеціальної школи.

Форма звітності: письмово.

Основна література: 1, 4, 7.

Додаткова література: 7, 9, 12.

Практичне заняття № 2.

Тема: Методи викладання географії у спеціальній школі.

Мета: ознайомити студентів із класифікацією методів навчання за джерелом знань (словесні, наочні, практичні), закріпити особливості їх використання на уроках географії.

Хід заняття:

I. Знати:

- особливості використання словесних методів навчання на уроках географії (пояснення, розповідь, бесіда, робота з підручником);
- використання наочних методів та засобів (робота з ілюстраціями, картами, об'ємними посібниками, кресленнями, навчальними фільмами тощо);
- практичні та самостійні роботи учнів на уроках географії у спеціальній школі.

II. Завдання для самостійної роботи: розробити план-конспект уроку для підготовчого класу (тематика обирається самостійно).

Форма звітності: письмово.

Основна література: 2, 3, 5, 20.

Додаткова література: 2, 8, 10, 25.

Практичне заняття № 3.

Тема: Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії.

Мета: повідомити та закріпити знання студентів із методів і прийомів повідомлення, закріплення, перевірки знань учнів спеціальної школи з географії.

Хід заняття:

I. Знати:

- особливості повідомлення вчителем нового навчального матеріалу з географії дітям з порушеннями розумового розвитку;
- закріплення знань учнів на уроках географії та різноманітність домашніх завдань;
- прийоми перевірки знань учнів з географії.

II. Завдання для самостійної роботи: індивідуальні реферати про країни світу (тематика обирається самостійно).

Форма звітності: письмово.

Основна література: 4, 9, 13, 19.

Додаткова література: 6, 11, 14, 24.

Практичне заняття № 4.

Тема: Форми організації навчального процесу з географії.

Мета: ознайомити студентів із формами організації навчання з географії в спеціальній школі, виробити вміння складати календарний та тематичний плани.

Хід заняття:

I. Знати:

- урок географії в спеціальній школі;
- структура та типи уроків;
- планування роботи вчителя;
- особливості проведення екскурсії.

II. Завдання для самостійної роботи: скласти календарний та тематичний плани (клас обирається самостійно).

Форма звітності: письмово.

Основна література: 5, 13, 18, 21.

Додаткова література: 7, 12, 14.

Практичне заняття № 5.

Тема: Предметні уроки – основа вивчення географії.

Мета: ознайомити студентів із змістом навчального матеріалу в 1-5 класах спеціальної школи, особливостями ведення календаря погоди.

Хід заняття:

I. Знати:

- суть та значення предметних уроків;
- тематика предметних уроків в 1 класі;
- зміст предметних уроків в 2 класі;
- тематика предметних уроків в 3 класі;
- особливості предметних уроків в 4 класі;
- зміст предметних уроків в 5 класі;
- ведення календаря погоди в молодших класах.

II. Завдання для самостійної роботи: скласти календар погоди на місяць використовуючи умовні позначення.

Форма звітності: письмово.

Основна література: 3, 7, 15, 18.

Додаткова література: 3, 13, 15, 19.

Практичне заняття № 6.

Тема: Наочні засоби та їх використання в навчанні географії учнів спеціальної школи.

Мета: ознайомити студентів із різноманітністю наочних засобів на уроках географії та особливостями їх використання.

Хід заняття:

I. Знати:

- географічні спостереження;
- застосування картин і фотографій;
- використання на уроках географії об'ємних посібників;
- застосування малюнків та креслень при вивченні географії;
- використання навчальних фільмів на уроках географії в спеціальній школі.

II. Завдання для самостійної роботи: розробити план-конспект уроку та виготовити до нього наочність (тематика обирається самостійно).

Форма звітності: письмово.

Основна література: 1, 5, 19.

Додаткова література: 4, 8, 18.

Практичне заняття № 7.

Тема: Практичні та самостійні роботи учнів на уроках географії.

Мета: ознайомити студентів із особливостями виконання практичних та самостійних робіт учнями на уроках географії, різноманітністю географічних дидактичних ігор.

Хід заняття:

I. Знати:

- значення практичних та самостійних робіт учнів;
- робота з зошитом;
- дидактичні ігри на уроках географії.

II. Завдання для самостійної роботи: розробити план-конспект уроку із використанням дидактичної гри (тематика обирається самостійно).

Форма звітності: письмово.

Основна література: 4, 6, 15, 18.

Додаткова література: 1, 5, 11, 24.

Практичне заняття № 8.

Тема: Географічна карта в спеціальній школі.

Мета: ознайомити студентів із видами географічних карт, особливостями їх використання на уроках географії, методикою складання планів місцевості.

Хід заняття:

I. Знати:

- засвоєння знань географічної карти учнями з порушеннями розумового розвитку;

- робота з планом місцевості на уроках географії;

- робота з картою на уроках географії в спеціальній школі.

II. Завдання для самостійної роботи: скласти план місцевості (топографічну карту) використовуючи умовні позначення.

Форма звітності: письмово.

Основна література: 1, 6, 9, 16.

Додаткова література: 2, 7, 17, 23.

Практичне заняття № 9.

Тема: Географічний майданчик та краєзнавчий куточок в спеціальній школі.

Мета: ознайомити студентів із зонами географічного майданчика, особливостями ведення краєзнавчого куточка.

Хід заняття:

I. Знати:

- обладнання географічного майданчика;

- розділи краєзнавчого куточка.

II. Завдання для самостійної роботи: розробити тематику краєзнавчого куточка за основними розділами.

Форма звітності: письмово.

Основна література: 6, 8, 11, 17.

Додаткова література: 2, 8, 10, 16.

Практичне заняття № 10.

Тема: Методика організації домашньої навчальної роботи з географії.

Мета: ознайомити студентів із видами домашніх завдань, особливостями їх виконання.

Хід заняття:

I. Знати:

- мета та зміст домашньої роботи;

- види домашніх завдань.

II. Завдання для самостійної роботи: розробити 3 різноманітних домашніх завдання до однієї теми уроку (тематика обирається самостійно).

Форма звітності: письмово.

Основна література: 1, 4, 12, 20.

Додаткова література: 5, 8, 14, 22.

Практичне заняття № 11.

Тема: Дидактична суть проблемного навчання географії.

Мета: ознайомити студентів із поняттями «проблемна ситуація», «навчальна проблема»; критеріями відбору навчального матеріалу та методичною різноманітністю проблемних завдань.

Хід заняття:

I. Знати:

- проблемна ситуація;
- навчальна проблема;
- критерії вибору навчального матеріалу;
- методична різноманітність проблемних завдань.

II. Завдання для самостійної роботи: розробити евристичну бесіду чи проблемне завдання з географії (тематика обирається самостійно).

Форма звітності: письмово.

Основна література: 2, 7, 11, 18.

Додаткова література: 1, 3, 8, 22.

Практичне заняття № 12.

Тема: Позакласна робота з географії в спеціальній школі.

Мета: ознайомити студентів із поняттями «проблемна ситуація», «навчальна проблема»; критеріями відбору навчального матеріалу та методичною різноманітністю проблемних завдань.

Хід заняття:

I. Знати:

- значення позакласної роботи з географії та вимоги до її проведення;
- характеристика гурткової роботи з географії;
- особливості проведення масових форм позакласної роботи з географії.

II. Завдання для самостійної роботи: розробити план роботи гуртка з географії.

Форма звітності: письмово.

Основна література: 6, 9, 11, 15.

Додаткова література: 8, 12, 13, 21.

Лабораторне заняття №1.

Тема: Методика проведення уроків з географічним змістом в 1-5 класах спеціальної школи.

Мета: показати корекційне значення уроків природознавства у 1-5 класах, як уроків підготовки учнів до вивчення систематичного курсу географії у старших класах; формувати навички складання плану-конспекту уроку.

Обладнання: підручники, програма спеціальної школи, календар природи.

Хід заняття:

I. Теоретична підготовка для допуску до заняття:

Знати:

- значення географічної пропедевтики;

- зміст географічної пропедевтики;
- значення предметних уроків у 1-5- класах спеціальної школи;
- особливості проведення уроків пропедевтики у 1-5 класах.

Вміти:

- писати план-конспект;
- виготовляти дидактичний матеріал;
- проводити уроки пропедевтики.

II. Завдання для самостійної роботи:

- підготувати план-конспект уроку (1-5 клас спеціальної школи);
- підготувати наочність до уроку.

Форма звіту: письмово.

Література: 21, 22, 31.

Лабораторне заняття №2.

Тема: Відвідування уроків географії у спеціальній школі та їх аналіз.

Мета: ознайомити студентів з методикою проведення уроків природознавства з географічним змістом в спеціальній школі.

Хід заняття:

1. Відвідування уроку природознавства з географічним чи краєзнавчим змістом.
2. Написання звіту про урок.
3. Написання аналізу уроку за схемою:
  - місце уроку в темі, тип уроку;
  - принципи, методи прийоми, які були застосовані на уроці;
  - проблемні ситуації, евристична бесіда;
  - міжпредметні зв'язки;
  - корекційний та виховний моменти;
  - мовлення вчителя, емоційність, педагогічний такт;
  - загальний висновок про урок.
4. Форма звіту: оформити звіт та аналіз уроку письмово.

Лабораторне заняття №3.

Тема: Методика проведення уроків «Природознавство» у 1-3 класах спеціальної школи.

Мета: показати корекційне значення уроків природознавства у 1-3 класах, як уроків підготовки учнів до вивчення систематичного курсу географії у старших класах; формувати навички складання плану-конспекту уроку. Обладнання: підручники, програма спеціальної школи, календар природи.

Хід заняття:

I. Теоретична підготовка для допуску до заняття:

Знати:

- зміст географічної пропедевтики;
- значення предметних уроків у 1-3- класах спеціальної школи;

- особливості проведення уроків пропедевтики у 1-3 класах.

Вміти:

- писати план-конспект;
- виготовляти дидактичний матеріал;
- аналізувати програму.

Алгоритм методичного аналізу шкільної програми.

1. Вихідні дані: ким і коли розроблена, статус видавництва.
2. Загальна структура програми (пояснювальна записка, бюджет часу, вихідні принципи та положення).

3. Завдання шкільного предмету.

4. Основні змістовні лінії.

5. Розкриття змісту освіти відповідно певним цілям:

- повнота предмету (кількість і достатність навчальних елементів);
- науковість викладання, а саме логіка, наявність міжпредметних зв'язків;
- рівень засвоєння змісту предмету (перелік знань та вмінь).

6. Чим представлений об'єктивний контроль якості?

II. Завдання для самостійної роботи:

- підготувати план-конспект уроку (1-3 клас спеціальної школи);
- підготувати наочність до уроку.

Форма звіту: письмово.

Література: 21, 22, 31.

Лабораторне заняття №4.

Тема: Методика проведення уроків «Природознавство» у 4-5 класах спеціальної школи.

Мета: показати корекційне значення уроків природознавства у 4-5 класах, формувати навички складання плану-конспекту уроку.

Обладнання: підручники, програма спеціальної школи, календар природи.

Хід заняття:

I. Теоретична підготовка для допуску до заняття:

Знати:

- зміст географічної пропедевтики;
- значення предметних уроків у 4-5- класах спеціальної школи;
- особливості проведення уроків пропедевтики у 4-5 класах.

Вміти:

- писати план-конспект;
- виготовляти дидактичний матеріал;
- аналізувати підручники.

II. Завдання для самостійної роботи:

- підготувати план-конспект уроку (4-5 клас спеціальної школи);
- підготувати наочність до уроку.

Форма звіту: письмово.

Література: 21, 22, 31.

Лабораторне заняття № 5.

Тема: Методика проведення уроків географії в 6 класі спеціальної школи.

Мета: закріпити знання студентів з географії «Рідний край» та провести урок на одну із тем.

Обладнання: підручники, карти, ілюстрації.

Хід заняття:

I. Теоретична підготовка для допуску до заняття:

Знати:

- завдання та зміст курсу «Рідний край»;
- вивчення розділу «Географічне положення області»;
- вивчення розділу «Форми поверхні»;
- вивчення розділу «Населення»;
- вивчення розділу «Рослинний світ»;
- вивчення розділу «Тваринний світ»;
- вивчення розділу «Промисловість».

Вміти:

- розробляти плани-конспекти занять;
- виготовляти наочність;
- проводити урок.

II. Завдання для самостійного опрацювання:

Підготувати план-конспект уроку з курсу «Рідний край». Провести фрагмент уроку.

Форма звіту: письмовий план-конспект, підготувати наочність до заняття.

Література: 6, 7, 12, 13, 16, 18.

Лабораторне заняття № 6.

Тема: Методика проведення уроків географії в 7 класі спеціальної школи.

Мета: закріпити знання студентів з фізичної географії та провести урок на одну із тем.

Обладнання: підручник з фізичної географії, фізична карта півкуль, глобуси, телурій, таблиці, план місцевості.

Хід заняття:

I. Теоретична підготовка для допуску до заняття:

Знати:

- завдання та зміст початкового курсу фізичної географії;
- вивчення розділу «Орієнтування на місцевості»;
- вивчення розділу «План і карта»;
- вивчення розділу «Форми поверхні Землі», «Вода на Землі»;
- вивчення розділу «Земна куля»;
- вивчення розділу «Карта України».

Вміти:

- розробляти плани-конспекти занять;
- виготовляти наочність;

- проводити урок.

II. Завдання для самостійного опрацювання:

Підготувати план-конспект уроку з початкового курсу фізичної географії.

Провести фрагмент уроку.

Форма звіту: письмовий план-конспект, підготувати наочність до заняття.

Література: 6, 7, 12, 13, 27.

Лабораторне заняття № 7.

Тема: Методика проведення уроків географії у 8 класі спеціальної школи.

Мета: закріпити знання студентів з географії материків і океанів, їх географічного положення, природи, клімату, рельєфу, населення.

Обладнання: підручники, карти півкуль, глобус, таблиці, картини.

Хід заняття:

I. Теоретична підготовка для допуску до заняття:

Знати:

- перерахувати материки, континенти, частини світу, океани. Показати їх на карті. Методика викладання у спеціальній школі;

- охарактеризувати Африку, її географічне положення, клімат, природу, рельєф, держави, населення. Методика викладання цієї теми у спеціальній школі;

- охарактеризувати Антарктиду, Америку, Австралію, Євразію за поданою вище схемою. Методика викладання цих тем у спеціальній школі;

- показати межі океанів, їх господарське значення. Показати основні морські течії.

Вміти:

- розробляти плани-конспекти занять;

- виготовляти наочність;

- проводити урок.

II. Завдання для самостійного опрацювання:

За обраною темою написати план-конспект уроку у 8 класі спеціальної школи та підготувати до нього наочність.

Форма звіту: письмовий план-конспект.

Література: 7, 8, 21, 26, 27.

Лабораторне заняття № 8.

Тема: Методика проведення уроків географії в 9 класі спеціальної школи.

Мета: закріпити знання студентів з економічної географії України; вивчити методику викладання матеріалу в 9 класі спеціальної школи.

Обладнання: підручники, методичні посібники, карта України, таблиці.

Хід заняття:

I. Теоретична підготовка для допуску до заняття:

Знати:

- завдання та зміст курсу «Географія України»;

- вивчення розділу «Географічний простір України»;

- вивчення розділу «Загальна характеристика природи України»;

- вивчення розділу «Населення України», «Господарство України».

Вміти:

- розробляти плани-конспекти занять;

- виготовляти наочність;

- проводити урок.

II. Завдання для самостійного опрацювання:

За обраною темою написати план-конспект уроку в 9 класі спеціальної школи та підготувати до нього наочність.

Форма звіту: письмовий план-конспект.

Література: 7, 8, 21, 26, 27.

5. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Спеціальна методика географії як наука. Завдання методики географії в спеціальній школі.
2. Формування географічних уявлень в учнів з порушеннями розумового розвитку.
3. Географічні поняття та географічна навичка.
4. Особливості побудови навчальної програми (принципи побудови).
5. Зміст навчання географії в спеціальній школі.
6. Принципи викладання географії в спеціальній школі.
7. Пояснювальна записка до програми про принципи, методи та прийоми викладання географії.
8. Методи і прийоми навчання географії учнів з порушеннями розумового розвитку.
9. Розповідь вчителя на уроках географії в спеціальній школі.
10. Застосування бесіди на уроках географії в спеціальній школі.
11. Види бесід при навчання географії дітей з порушеннями розумового розвитку.
12. Робота з підручником на уроках географії в спеціальній школі.
13. Повідомлення вчителем нового навчального матеріалу з географії.
14. Закріплення знань учнів з порушеннями розумового розвитку на уроках географії.
15. Різноманітність домашніх завдань з географії.
16. Перевірка знань учнів на уроках географії в спеціальній школі.
17. Компактне (ущільнене) опитування як одна із форм перевірки знань учнів.
18. Наочні методи і їх використання в навчанні географії учнів спеціальної школи.
19. Географічне спостереження.
20. Застосування картин і фотографій на уроках географії в спеціальній школі.
21. Використання на уроках географії об'ємних посібників.
22. Застосування малюнків та креслень в навчанні географії в спеціальній школі.

23. Використання навчальних фільмів на уроках географії.
24. Суть та значення предметних уроків.
25. Зміст предметних уроків в спеціальній школі.
26. Методика ведення календаря природи в 1-4 класах.
27. Словесні методи викладання географії та педагогічні вимоги до них.
28. Урок географії в спеціальній школі.
29. Структура уроку географії.
30. Типи уроків з географії.
31. Планування роботи вчителя.
32. Методика підготовки і проведення географічної екскурсії в спеціальній школі.
33. Практичні методи викладання географії.
34. Значення практичних і самостійних робіт учнів з географії.
35. Робота з зошитом на уроках географії.
36. Дидактичні ігри на уроках географії.
37. Обладнання географічного майданчика.
38. Краєзнавчий куточок.
39. Методика організації домашньої навчальної роботи з географії.
40. Мета та зміст домашньої роботи з географії.
41. Види домашніх завдань з географії в спеціальній школі.
42. Прийоми усвідомлення способу виконання домашнього завдання.
43. Проблемні методи викладання географії.
44. Поняття «проблемна ситуація».
45. Критерії вибору навчального матеріалу для моделювання проблемних ситуацій.
46. Методична різноманітність проблемних завдань з географії.
47. Значення позакласної роботи з географії та вимоги до її проведення.
48. Характеристика основних форм позакласної роботи з географії.
49. Засвоєння знань географічної карти дітьми з порушеннями розумового розвитку.
50. Робота з планом місцевості на уроках географії.
51. Робота з картою в процесі викладання географії в спеціальній школі.

6. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література:

1. Бабешко О.О. Методика навчання географії: посібник [для вчителів і студентів-географів педуніверситетів] / О.О. Бабешко. – Умань : АЛМІ, 2005. – 263 с.
2. Байназарова О.О. Загальна географія. 6 клас: посібник для вчителя / О.О. Байназарова, А.М. Байназаров, І.В. Гринь, А.А. Гринь. – Х.: Ранок, 2006. – 240 с.
3. Галецька Ю.В. До питання використання міжпредметних зв'язків на уроках географії у спеціальному загальноосвітньому навчальному закладі для розумово відсталих дітей / Ю.В. Галецька // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 7, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2016. – Т.2. – С. 32-40.
4. Галецька Ю.В. Використання словесних методів навчання на уроках географії в допоміжній школі / Ю.В. Галецька // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Випуск 4. – С.32-33.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 230 с.
6. Географія: теорія і практика [монографія] / М.Г. Криловець. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 301 с.
7. Географія. // Укл. Одинченко Л.К., Скиба Т.Ю. Програма для 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. – К.: МОН, 2015. – 49 с.
8. Коберник С. Методика викладання географії в школі: навчально-методичний посібник. – К.: Стафед-2, 2000. – 320 с.
9. Коберник С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : навч. посіб. / С.Г. Коберник., Р.Р. Коваленко., О.Я. Скуратович.; за ред. С.Г. Коберніка. – К. : Навч. книга, 2005. – 319 с.
10. Корнєєв В.П. Технології в навчанні географії / В.П. Корнєєв. – Х.: Основа, 2004. – 112 с.
11. Корнєєв В.П. Форми організації навчання в школі: посібник для вчителя. – Кам'янець-Подільський: Абетка,2004. – 224 с.
12. Круглик Л. І., Паламарчук Л. Б. Вивчення проблем соціальної географії в школі: навч.-метод. посібник. – Кам'янець-Подільський: “Абетка-НОВА”, 2001. – 140 с.
13. Лаврук М. М. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів: навчально-методичний посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 136 с.
14. Методика викладання географії / Упорядк. Н. Муніч, В. Серебряй. – К.: Ред.загальнопед.газ.,2005. – 170 с.

15. Методика обучения географии в общеобразовательных учреждениях: учебное пособие для студентов вузов / [Душина И.В., Пятунин В.Б., Летагин А.А. и др.] ; под ред. И.В. Душиной. – М. : Дрофа, 2007. – 509 с.

16. Одинченко Л.К. Краєзнавчий підхід у викладанні географії в допоміжній школі / Л.К. Одинченко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. XV. – С. 295-298.

17. Одинченко Л.К. Методична організація роботи зі структурними компонентами підручника географії в навчанні дітей з розумовою відсталістю / Л.К. Одинченко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 7, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2016. – Т.2. – С. 244-254.

18. Одинченко Л. К. Шляхи підвищення ефективності вивчення своєї області в курсі географії допоміжної школи / Л. К. Одинченко, І. С. Корсун // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2013. – Вип. 23(1). – С. 279-286.

19. Одинченко Л.К., Скиба Т.Ю. До проблеми навчально-методичного забезпечення курсу «Географія України» в спеціальній школі для дітей з вадами інтелектуального розвитку / Л.К. Одинченко, Т.Ю. Скиба // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 5, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2015. – Т.1. – С. 228-241.

20. Петрова Н.Н. Методика преподавания географии в дифференцированной школе / Н.Н. Петрова – М. : Блик и Ко, 2000. – 335 с.

21. Пороцкая Т.И. Обучение географии во вспомогательной школе: пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1977. – 159 с.

22. Природознавство. // Укл. Блеч Г.О., Трикоз С.В. Програма для підг., 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. – К.: МОН, 2014. – 49 с.

23. Програма з географії для 6-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей // Укл. Липа В.О., Одинченко Л.К. – К.: МОН, 2009. – 38 с.

24. Програми для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Географія. / [авт.-уклад. В.О. Липа, Л.К. Одинченко]. – Київ, 2010. – С. 21-79.

25. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. – Частина 2. Навчання і виховання дітей. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — 186 с.

26. Синьов В.М. Корекційна спрямованість процесу формування географічних знань в учнів допоміжної школи / В.М. Синьов // Психолого-

педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / Віктор Миколайович Синьов. – К. : «МП Леся», 2010. – С. 55-91.

27. Товстоган В.С. Основи географії зі спеціальною методикою викладання: навчально-методичні рекомендації до практичних занять з курсу. Для студентів спеціальності 7.010106 «Дефектологія». – Херсон: ПП. Вишемирський, 2004. – 11 с.

28. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика : монографія / О. М. Топузов. – К. : Фенікс, 2007. – 304 с.

29. Финаров Д.П. Методика обучения географии в школе : учеб. пособие для студентов вузов / Д.П. Финаров. – М. : АСТ: Астрель, ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 382 с.

30. Шоробура І.М. Шкільна географічна освіта: історія, проблеми, перспективи. – Кам'янець–Подільський: Абетка, 2005. – 350 с.

31. Я і Україна. // Укл. Трикоз С.В. Програма для 5-6 класів спеціальних загальноосвітніх закладів для розумово відсталих дітей. – К.: МОН, 2009. – 20 с.

Додаткова література:

1. Булава Л.М. Фізична географія України. 8 клас. Дидактичні матеріали для формування предметної компетентності учнів. – Харків: Вид. група «Основа», 2009. – Частина 1. – 80 с.; частина 2. – 112 с.

2. Географія материків і океанів. 7 клас: методичний посібник для вчителя / В.Ю. Пестушко, Г.Є. Уварова. – Харків: Ранок, 2004. – 224 с.

3. Гілецький Й.Р. Географія України (Фізична географія з основами загального землезнавства): підручн. для 8 класу. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. – 258 с.

4. Гільберг Т.Г., Бочко М.І. Географія: типові тестові завдання: збірник. – Х.: Веста, 2009. – 115 с.

5. Дітчук І. Л., Заставецька О. В., Ткач Д.В. Географія України: навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 168 с.

6. Довгань Г.Д. Економічна і соціальна географія світу. 10 клас: наочний довідник / Г.Д. Довгань. – К.; Х.: Веста, 2005. – 144 с.

7. Заставний Ф.Д. Економічна і соціальна географія України: підруч. для 9 кл. – К.: Форум, 2003. – 239с.

8. Кабелка І.В. Формування географічних понять в учнів допоміжної школи: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 173-176.

9. Капіруліна С., Паламарчук Л. Міжпредметні зв'язки на уроках географії в модульно-розвивальній системі навчання // Географія та основи економіки. – №2. – 2002. – С. 14-17.

10. Коберник С.Г. 8-9 класи: дидактичний комплекс до вивчення шкільного курсу / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. – К.: Стафед-2; Харків: Ранок, 2003. – 216 с.

11. Кобернік С.Г., Скуратович О.Я. Географія материків і океанів: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Навчальна книга, 2005. – 319 с.

12. Корнєєв В.П., Герасимчук В.М., Пічугін Б.В. Географія материків і океанів: підруч. для 7 кл. – К.: Освіта, Шкільна освіта, 2003. – 256 с.
13. Костенко Л.В. Географія України. 8-9 класи: наочний посібник. – К.: Веста, 2007. – 152 с.
14. Масляк П.О. Економічна і соціальна географія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Педагогічна преса, 2005. – 288 с.
15. Масляк П.О., Шищенко П.Г. Географія України: підруч. для 8-9 кл. серед. шк. - К.: Зодіак- ЕКО, 2004. – 432 с.
16. Одинченко Л. Географія України: 9 клас: підруч. для спец. загальноосвіт. навч. закл. для розумово відсталих дітей / Л.К. Одинченко, В.О. Липа. – Київ: Либідь, 2014. – 240 с.
17. Одинченко Л.К. Робочий зошит як компонент навчально-методичного комплексу вивчення географії у допоміжній школі / Л.К. Одинченко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2012. – Вип. XXI, в двох частинах. – Ч. 1. – С. 192-198.
18. Пестушко В.Ю. Географія материків і океанів. 7 клас: методичний посібник для вчителя / В.Ю. Пестушко, Г.Є. Уварова. – Харків: Ранок, 2004. – 224 с.
19. Скуратович О.Я., Круглик Л. І., Коваленко Р. Р. Загальна географія: підруч. для 6 кл. – К.: Зодіак -ЕКО, 2005. – 319 с.
20. Современный урок географии. Часть 1: методические разработки уроков / [составитель И.И. Барина]. – М. : Школьная Пресса, 2002. – 128 с.
21. Стадник О.Г. Загальна географія. 6 клас : методичний посібник для вчителя / О.Г. Стадник. – Х. : «Основа», 2006. – 208 с.
22. Стадник О.Г. Проблемні та творчі завдання до курсу економічної географії / О.Г. Стадник. – Х. : Основа, 2005. – 112 с.
23. Топузов О.М., Тименко Л.В. Економічна і соціальна географія світу: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К: Зодіак-ЕКО, 2005. – 208 с.
24. Чернов Б. В. Фізична географія України: підр для 8 кл. – К.: Освіта, 2002. – 254 с.
25. Шищенко П.Г., Муніч Н.В. Фізична географія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К.: Зодіак – ЕКО, 2005. – 256 с.
26. Шоробура І.М. Виховні можливості шкільної географії // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць. – Київ – Запоріжжя, 2004. – Вип. 32. – С. 380–385.
27. Яценко Б.П. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: підруч. для 10 кл. – К: Артек. 2004. – 248 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Бесіда дидактична — метод навчання, який передбачає використання попереднього досвіду учнів з певної галузі знань і на основі цього залучення їх за допомогою діалогу до усвідомлення нових явищ, понять або відтворення вже набутих.

Виклад проблемний — створення вчителем проблемної ситуації, допомога учням у виділенні та "прийнятті" проблемного завдання, використання словесних методів для активізації розумової діяльності учнів, спрямованої на задоволення пізнавальних інтересів.

Географічний майданчик – спеціально відведене місце для здійснення роботи із поглиблення знань програмного матеріалу, розвитку спостережливості, проведення практичних занять з основ топографії та занять метеорологічного, географічного, топографічного та інших гуртків.

Географія, або землієпис (від грец. γεωγραφία — опис Землі, походить від двох еллінських слів: γηα — Земля і γραφειν — писати, описувати) – наука, що вивчає географічну оболонку Землі, її просторову природну і соціально-економічну різноманітність, а також зв'язки між природним середовищем і діяльністю людини.

Глибина знань характеризується кількістю усвідомлених учнями істотних зв'язків і відношень у знаннях.

Гнучкий розклад - організація навчання, за якої допускається варіювання кількісного складу, частоти та тривалості занять, уроків.

Головна дидактична мета уроку характеризує його кінцевий результат, тобто що та на якому рівні повинно змінитися у сфері знань і умінь учнів, а також у вдосконаленні, розвитку та закріпленні в них певних навичок як підсумку даного уроку в цілому.

Готовність - стан особистості, який дозволяє їй успішно увійти в професійне середовище, швидко розвиватися в професійному відношенні.

Готовність до трудової діяльності - 1) інтегральне особистісне утворення, що включає стійке прагнення до праці в цій галузі, наявність адекватних знань, умінь, навичок, а також комплекс індивідуально-типологічних, соціально-психологічних особливостей, що обумовлюють високу ефективність її професійного функціонування саме в цій галузі; 2) цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, відношення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, установки тощо.

Гра - один із видів діяльності людини; один зі способів фізичного, розумового та морального виховання дітей. Гра рольова (сюжетно-рольова) - метод формування свідомості та досвіду дитини шляхом моделювання (відтворення) певних суспільних відносин. Зміст Г. рольової реалізується дитиною у взятій на себе ролі згідно з певними правилами поведінки, що регулюють її виконання. Усяка Г. рольова - це школа довільної поведінки діяльності, властивої поведінці та діяльності дорослих.

Група експериментальна і група контрольна - спеціально підібрані чи створені дві групи піддослідних осіб з метою дослідження впливу якогось педагогічного фактору, причому цей фактор діє лише в експериментальній групі. На основі порівняння змін в обох групах робиться висновок про ефективність застосованого педагогічного фактора.

Гуманізація - упровадження у взаємодію людей принципів гуманізму, формування і розвиток у стосунках між людьми гуманістичних почуттів.

Дедуктивний метод навчання - спочатку повідомляють загальне положення, формулу, закон, а отім поступово починають виводити часткові випадки, більш конкретні завдання.

Державний стандарт спеціальної освіти - зведення норм і положень, що визначають державні вимоги до освіченості учнів і випускників шкіл на рівні початкової та базової освіти та гарантії держави в її досягненні.

Дидактика - 1) це розділ педагогічної технології, який вивчає, досліджує, узагальнює принципи, закономірності, форми, методи та прийоми навчального процесу, їх вплив на формування в особистості учня знань, умінь і навичок, розвиток його світогляду та громадянської позиції; 2) галузь педагогіки, яка досліджує закономірності процесу навчання. Предметом Д. є загальна теорія навчання усіх предметів; 3) галузь педагогічної науки, що розкриває теоретичні засади освіти і навчання в їх найбільш загальному вигляді. Д. виявляє закономірності, принципи навчання, задачі, зміст освіти, форми і методи викладання й учіння, стимулювання і контролю в навчальному процесі для всіх предметів і на всіх вікових етапах навчання.

Дисциплінованість - вольове зусилля особистості, що проявляється в діях та поведінці людини у відповідності з законами, нормами і правилами.

Диференціація навчання - 1) принцип урахування індивідуально-типологічних особливостей учнів в інтересах розвитку їхніх нахилів і здібностей; 2) педагогічна технологія навчання, що забезпечує реалізацію принципу диференціації.

Диференційоване навчання - вид навчання, що базується на принципі диференціації та педагогічній технології диференційованого навчання, яка передбачає створення різних умов навчання для різних шкіл, класів, груп з метою врахування як індивідуальних особливостей, так і домінуючих особливостей їх контингентів.

Домашня навчальна робота учнів (самопідготовка) - форма організації навчання; самостійна, поза уроками робота учнів з виконання письмових завдань. Д. н. р. у. включає: вивчення навчального матеріалу, який пояснювався на уроці; самостійне вивчення нового матеріалу, самостійні спостереження, проведення дослідів; виготовлення наочних посібників тощо.

Доступність навчання - дидактичний принцип, який вимагає побудови навчального процесу (завдань, змісту, методів, форм навчання) відповідно до реальних навчальних можливостей учнів, тобто відповідно до рівня їх підготовленості і загального розвитку. Д. е. знаходить свій вияв у правилах: від близького до далекого, від відомого до невідомого, від легкого до важкого, від

простого до складного. Доступне не означає легке. У навчанні обов'язково повинні бути труднощі, але помірні. Навчання лише тоді сприятиме розвитку учнів, якщо воно вимагає від них напруження розумових сил, пізнавальної активності. Тому воно повинно орієнтуватися не на рівень актуального розвитку, а на зону найближчого розвитку, тобто на більш високий рівень, але такий, який учні можуть осилити при цілеспрямованій допомозі вчителя.

Екологічне виховання дітей та молоді - 1) передбачає формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі; 2) це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. Завдання Е. в.: нагромадження екологічних знань; виховання любові до природи, бажання берегти і примножувати її; формування вмій і навичок діяльності в природі.

Екологічно-природоохоронна діяльність передбачає оволодіння дітьми, учнівською та студентською молоддю знаннями про навколишнє середовище, формування екологічної культури особистості, набуття навичок і досвіду вирішення екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної роботи, збереження навколишнього середовища.

Екскурсія навчальна - форма організації навчання поза межами школи, спрямована на вивчення учнями певних явищ, процесів, предметів шляхом їх "живого споглядання" і безпосереднього сприймання. Види Е. н.: за змістом - загальноосвітні, краєзнавчі; за часом - короткотермінові, тривалі; за змістом у навчальному процесі - вступні, супроводні, заключні. Е. н. - форма навчальної роботи, яка дозволяє організовувати спостереження і вивчення різних предметів та явищ у їх природних, звичних умовах (природа, історичні місця та ін.) або в музеях, на виставках тощо.

Ефективність навчальних занять - ступінь досягнення заданої мети діяльності з урахуванням оптимальності (необхідності й достатності) витрачених зусиль, засобів і часу.

Ефективність уроку - ступінь досягнення заданої мети діяльності з урахуванням оптимальності (необхідності і достатності) витрачених зусиль, засобів і часу.

Єдині педагогічні вимоги - сукупність єдиних норм, правил щодо поведінки, діяльності і виховання дітей, прийнятих всіма суб'єктами виховання (школа, сім'я, позашкільні заклади, громадськість тощо), які забезпечують узгодженість їх виховних дій.

Єдність процесів викладання та навчання - закономірність процесу навчання, яка виражає спільну діяльність вчителя та учня, при якій у процесі навчання розвивається не тільки учень, а й удосконалює свої професійні навички вчитель.

Єдині педагогічні вимоги - сукупність єдиних норм, правил щодо поведінки, діяльності і виховання дітей, прийнятих всіма суб'єктами виховання

(школа, сім'я, позашкільні заклади, громадськість тощо), які забезпечують узгодженість їх виховних дій.

Завдання - предмет вирішення, те, що треба зробити для досягнення цілей. Повсякденні завдання пов'язані з оперативною діяльністю (рутина). Проблемні завдання пов'язані переважно з розвитком школи і вимагають спеціально підготовлених дій для прийняття управлінського рішення.

Завдання уроку - комплекс теоретичних і практичних труднощів, які долаються учнями самостійно чи за допомогою вчителя в організованому навчально-виховному процесі і які сприяють їх цілеспрямованому навчанню, вихованню та розвитку.

Завдання уроку освітні - забезпечення в ході уроку повторення (засвоєння, закріплення, застосування і т. п.) теорій, понять, законів тощо; мета - сформулювати (або продовжити формування) загальнонавчальні уміння і навички, спеціальні вміння з даного предмета.

Завдання уроку виховні - сприяти в ході уроку формуванню основних світоглядних ідей; забезпечити вивчення в ході уроку праць письменників, учених, документів тощо; сприяти вирішенню завдань трудового виховання і профорієнтації школярів (учитель обмірковує відповідні ситуації, моменти і т. п.); сприяти вихованню моральних якостей школярів - етичних норм, гуманізму, колективізму, активної позиції у навчанні і житті і т. п.; сприяти вихованню в школярів естетичних поглядів, умінь; сприяти вихованню в школярів гігієнічних та фізкультурних умінь та навичок.

Завдання уроку розвивальні - розвиток мислення, волі, емоцій, навчальних інтересів, мотивів і здібностей школярів.

Закономірності навчання (дидактичні) - 1) об'єктивні, стійкі і суттєві зв'язки у навчальному процесі, що обумовлюють його ефективність: а) спрямованість навчання на вирішення завдань всебічного і гармонійного розвитку особистості учня; б) зміст освіти закономірно залежить від його завдань, що відображають потреби суспільства, рівень і логіку розвитку науки, реальні навчальні можливості і зовнішні умови навчання; в) залежність процесу навчання від навчальних можливостей учнів (зовнішніх і внутрішніх), які відображають рівень розвитку інтелектуальної, емоційної і вольової сфер особистості, рівень знань і умінь, навичок навчальної роботи, ставлення до навчання, фізичний стан і працездатність; г) активний, дієвий характер навчання; г) взаємозалежність навчально-пізнавальної активності учня і рівня розвитку його мотиваційної сфери; д) забезпечення успіхів і досягнень учнів у процесі навчання; е) методи, форми і засоби навчання закономірно залежать від його завдань та змісту; є) взаємозв'язок всіх компонентів процесу навчання забезпечує міцні, усвідомлені і дієві результати навчання, розвитку і виховання; 2) стійкі педагогічні явища, які базуються на повторюваності фактів навчальних дій і є теоретичною основою принципів навчання.

Заохочення - 1) метод виховання, який забезпечує стимулювання суспільно корисної діяльності та поведінки вихованців шляхом внесення змін в окремі права та обов'язки, а також моральної оцінки їх діяльності і поведінки; 2)

схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення.

Засоби навчання - 1) спеціально створені об'єкти, які формують навчальне середовище та приймають участь у діяльності, виконуючи при цьому навчальну, виховну та розвивальну функції. Як знаряддя праці вчителя та учнів, З. н. сприяють оптимальному поєднанню теоретичних і практичних компонентів знань, приведенню змісту шкільної освіти у відповідність з рівнем розвитку науки і техніки та суспільства в цілому. З. н. є невід'ємною складовою шкільного навчального процесу і дозволяють суттєво підвищити продуктивність праці всіх учасників навчального процесу; 2) предмети навчального обладнання, які педагог використовує для передачі інформації, а також для організації самостійної роботи і контролю за процесом засвоєння навчального матеріалу при використанні різних форм навчальної діяльності учнів; 3) підручники, посібники, комп'ютери, навчальні контролюючі машини, відповідні спортивні знаряддя, за допомогою яких учні одержують знання та удосконалюють навички.

Зміст освіти - 1) впливає з основних її функцій: залучити молодь до загальнолюдських і національних цінностей; 2) система наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, практичних вмінь і навичок та способів діяльності, досвіду творчої діяльності, світоглядних, моральних, естетичних ідей та відповідної поведінки, якими повинен оволодіти учень в процесі навчання. Чинники, що впливають за З. о.: а) об'єктивні: потреба суспільства у робочій силі; розвиток науки і техніки, що супроводжується появою нових ідей, теорій, і докорінними змінами у техніці і технології; б) суб'єктивні: політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених; 3) система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, праці; 4) чітко окреслена система знань, умінь та навичок, якою повинне оволодіти учень протягом усіх років навчання у школі.

Знання учня - систематизовані наукові та загальнолюдські факти, які засвоюються на основі свідомості і підтверджуються реальною практичною діяльністю школяра.

Ілюстрація - зображення, яке реалізує науковий педагогічний принцип підручника специфічними засобами наочності.

Індивідуалізація навчання - 1) принцип урахування індивідуальних особливостей окремих учнів в інтересах розвитку їхніх нахилів та здібностей; 2) педагогічна технологія навчання, що забезпечує реалізацію принципу індивідуалізації.

Індивідуальний підхід - підхід до людини з урахуванням конкретних її особливостей та індивідуальності в цілому.

Індуктивний метод навчання - спочатку повідомляють факти, демонструють досліди, наочні посібники, організується виконання прав, поступово підводять учнів до узагальнень, визначення понять, формулювання законів.

Класифікація методів навчання - групування методів навчання за певними ознаками і встановлення між ними зв'язків. Варіанти: 1) за джерелом передачі і сприйняття навчальної інформації: словесні, наочні, практичні; 2) за характером пізнавальної діяльності учнів: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий, дослідницький; 3) у залежності від основних дидактичних цілей і завдань: методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, перевірки й оцінювання знань, вмінь і навичок, усного викладу знань, закріплення навчального матеріалу, самостійної роботи учнів щодо осмислення і засвоєння нового матеріалу, роботи щодо застосування знань на практиці і вироблення вмінь і навичок, перевірки й оцінювання знань, вмінь і навичок; 4) класифікація з точки зору цілісного підходу до діяльності в процесі навчання: організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, стимулювання і мотивації навчання, контролю і самоконтролю у навчанні.

Класно-урочна система навчання полягає в тому, що навчальна робота проводиться з групою учнів постійного складу, однакового віку і рівня підготовки (класом) протягом певного часу і за встановленим розкладом (у формі уроку).

Контроль - 1) перевірка виконання чого-небудь, облік, спостереження за чим-небудь, ким-небудь. Розрізняють К. поточний, коли перевіряється й оцінюється певний стан роботи, і К. завершуючий, заключний, коли діяльність оцінюють за кінцевими результатами; 2) процес порівняння (співставлення) фактично досягнутих результатів із запланованими; 3) система спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням, визначення результатів.

Корекція - здійснення психологічних і медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень; подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи.

Логіка навчального процесу — оптимально ефективний шлях руху пізнавальної діяльності людини від початкового рівня знань, умінь, навичок і розвитку до потрібного рівня знань, умінь, навичок і розвитку. Вона охоплює низку компонентів: усвідомлення і розуміння навчальних завдань; самостійну діяльність, спрямовану на оволодіння знаннями; визначення законів і правил; формування умінь і навичок; застосування знань на практиці; аналіз та оцінювання навчальної діяльності учнів.

Олігофренопедагогіка (від гр. oligos — малий і phren — розум і педагогіка) — галузь педагогічної науки, яка займається вихованням і навчанням розумово відсталих людей.

Оптимізація процесу навчання (від лат. optimus — найкращий, найзручніший) — процес створення найбільш сприятливих умов (добір методів, засобів навчання, забезпечення санітарно-гігієнічних умов, емоційних чинників тощо) для отримання бажаних результатів без додаткових витрат часу і фізичних зусиль.

Підручник — навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з певної дисципліни відповідно до вимог чинної програми.

План навчальний — нормативний документ, у якому визначено для кожного типу загальноосвітніх навчально-виховних закладів перелік навчальних предметів, порядок їх вивчення за роками, кількість годин на тиждень, відведених для їх вивчення, графік навчального процесу.

Позаурочна навчальна робота — різні види самостійної навчальної роботи учнів у рамках системи навчання і виховання (домашня навчальна робота, екскурсії, гурткова робота та ін.).

Прийом навчання — складова методу, певні разові дії, спрямовані на реалізацію його вимог.

Програма навчальна — нормативний документ, в якому подано характеристику змісту навчального матеріалу із визначенням розділів, тем, орієнтовної кількості годин на їх вивчення.

Спеціальна методика географії — це наука про особливості викладання і посягання учнями шкільної географії в допоміжній школі.

Спеціальна освіта - цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої трудової діяльності.

Спостереження — метод навчання, який передбачає сприймання певних предметів, явищ, процесів у природному й виробничому середовищі без втручання ззовні у ці явища і процеси.

Урок — форма організації навчання, за якою вчитель проводить заняття у класній кімнаті з постійним складом учнів, що мають приблизно однаковий рівень фізичного і розумового розвитку, за усталеним розкладом і регламентом.

Форми навчання (від лат. forma — зовнішність, устрій) — чітко виражена в часі й просторі організація навчальної діяльності учнів, пов'язана з діяльністю вчителя.

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Навчальна програма	4
2. Робоча програма навчальної дисципліни	8
2.1. Опис навчальної дисципліни.....	8
2.2. Структура навчальної дисципліни.....	10
2.3. Критерії оцінювання з навчальної дисципліни.....	15
3. Зміст теоретичної підготовки (конспект лекцій)	19
3.1. Завдання та зміст вивчення географії в спеціальній школі.....	19
3.2. Використання словесних методів в навчанні географії.....	26
3.3. Особливості повідомлення, закріплення та перевірки знань учнів з географії.....	33
3.4. Використання наочних засобів в навчанні географії учнів спеціальної школи.....	40
3.5. Пропедевтика – основа вивчення географії у спеціальній школі..	48
3.6. Форми організації навчального процесу.....	56
3.7. Практичні та самостійні роботи учнів.....	64
3.8. Географічна карта в спеціальній школі.....	69
3.9. Географічний майданчик та краєзнавчий куточок.....	75
3.10. Методика організації домашньої навчальної роботи.....	79
3.11. Дидактична суть проблемного навчання.....	85
3.12. Позакласна робота з географії в спеціальній школі.....	90
4. Зміст практичної підготовки (практичні заняття)	94
5. Питання до заліку	103
6. Рекомендована література	105
Термінологічний словник	109